

Ο ΒΙΟΣ ΜΙΑΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ

Περὶ τοῦ βίου τῆς Βυζαντινῆς τῆς ἀνηκούσης εἰς τὴν κατωτάτην ἢ τὴν μέσην κοινωνικὴν τάξιν ἢ τῆς πλουσίας, διότι περὶ αὐτῆς πρόκειται ἐνταῦθα, ἔχουσιν ἤδη γραφῆ τινα. Οὕτω παλαιότερον ὁ J. Krause ἐσημείωσε βραχέα τινα ἐν τῷ ἔργῳ του *Die Byzantiner des Mittelalters*¹ πληρέστερα εἶναι ὅσα γράφει ὁ Ch. Diehl εἰς δύο κεφάλαια τῶν *Figures Byzantines*, ὧν τὸ μὲν ἐν τίτλον φέρει *Une bourgeoisie de Byzance au VIII siècle*, τὸ δ' ἔτερον *Une famille de bourgeoisie à Byzance au XI siècle*.

Τοῦ θέματος ἐπ' ἴσης ἐπελήφθη καὶ ὁ G. Schlumberger ἐν τῇ διατριβῇ του *La journée d'une élégante à Byzance*². Ἐκ τῶν ἡμετέρων ὁ μὲν Σπ. Λάμπρος ἐπραγματεύθη τὸ θέμα ὑπὸ τύπον διαλέξεως, ἧς ἐν τμήμα καὶ ἐξέδωκεν³, ὠμίλησε δὲ γενικῶς περὶ τοῦ βίου ὠρισμένων Βυζαντίδων καὶ ὁ Γ. Τσοκόπουλος⁴. Τέλος τὴν θέσιν τῆς Βυζαντινῆς ἐν τῇ οἰκογενείᾳ, τῇ κοινωνίᾳ καὶ τῇ πολιτείᾳ ἀπὸ τοῦ Δ' μέχρι τοῦ ΙΒ' αἰῶνος ἐξήτασεν ἡ Ρόζα Ἰμβριώτη εἰς δύο διαλέξεις της, αἵτινες καὶ τύποις ἐξεδόθησαν⁵.

Πᾶσαι αἱ ἀνωτέρω μελέται, χρήσιμοι κατὰ τὰλλα, πραγματεύονται ἐντελῶς γενικῶς τὸ θέμα, μὴ ποιούμεναι εὐρεΐαν τῶν πηγῶν χρῆσιν, ἀφ' οὗ κυρίως χρησιμοποιοῦσιν ὅσα λέγουσιν ὁ Θεόδωρος Στουδίτης καὶ ὁ Μιχαὴλ Ψελλὸς εἰς τὰ ἐγκώμια εἰς τὰς μητέρας των καὶ ὅσα παριστάνεται λέγων περὶ τῆς συζύγου του ὁ Προδρόμος εἰς τὰ Προδρόμεια ποιήματα.

Γενικώτερον πραγματεύεται τὸ θέμα ἡ Ἰμβριώτη, ἠναγκασμένη ὅμως καὶ αὐτὴ ἀπὸ τὸν τύπον, τὸν ὁποῖον ἔδωκεν εἰς τὴν μελέτην της, δὲν χρησιμοποιεῖ εὐρύτερον τὰς πληροφορίας τῶν πατέρων τῆς ἐκκλησίας καὶ τὰς ὑπὸ τῶν νόμων καὶ νομοκανόνων παρεχομένας, οὐδὲ λαμβάνει ὑπ' ὄψιν λεπτομε-

1. J. Krause, *Die Byzantiner des Mittelalters*, 89 - 92.

2. G. Schlumberger, *La journée d'une élégante à Byzance*, ἐν *Récits de Byzance*, 2, 201 ἔξ.

3. Σπ. Λάμπρου, Ἡ γυνὴ παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς (NE, 17, 258 ἔξ.). Ἐν τῇ διαλέξει ταύτῃ ὁ μακαρίτης Λάμπρος ὁμιλεῖ περὶ τῆς Βυζαντινῆς ὡς οἰκοκυρᾶς, ἐπεφυλάσσετο δὲ νὰ ἐξετάσῃ αὐτὴν καὶ ὡς βασιλίσσαν καὶ μοναχὴν. Διὰ τὸ τελευταῖον τοῦτο θέμα ἀφῆκε μόνον σχετικὰς παραπομπάς. Βλ. NE, 17, 258, 261.

4. Γ. Τσοκοπούλου, Ὁ ἰδιωτικὸς βίος τῶν γυναικῶν τοῦ Βυζαντίου, Τεργεστή, 1911 καὶ τοῦ αὐτοῦ, γυναικες τοῦ Βυζαντίου.

5. Ρόζας Ἰμβριώτη, Ἡ γυναῖκα στὸ Βυζάντιο.

ρείας ἢ χρησιμοποίησις τῶν ὁποίων θὰ ἠδύνατο θαυμαστῶς ἀπὸ διαφόρων ἐπόψεων νὰ διαφωτίσῃ τὸ θέμα.

Καὶ αἱ πηγαι διὰ μίαν τοιαύτην ἐργασίαν εἶναι ἀρκοῦσαι. Ἐν πρώτοις πλούσιον παρέχουσιν ὑλικὸν καὶ ἄλλων μὲν πατέρων τῆς ἐκκλησίας οἱ λόγοι, ἰδίᾳ ὅμως τῶν τριῶν ἱεραρχῶν, Βασιλείου τοῦ Μεγάλου, Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου καὶ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, καὶ δὴ οἱ ἀναφερόμενοι εἰς τὴν παρθενίαν, τὸν καλλωπισμὸν τῶν γυναικῶν, τὰς σεμνάς ἢ ἀσέμνους θυγατέρας, τὰς σάφρονας ἢ πονηρὰς γυναῖκας καὶ μοιχαλίδας, τὴν σχέσιν τῶν δεσποινῶν πρὸς τὰς θεραπαινίδας ἢ δούλας των, εἰς τὰς παλλακὰς ἢ τὰς συνεισάκτους κλπ.

Παλαιότερον χρήσιμον διὰ τὸ θέμα ὑλικὸν παρέχουσιν οἱ Στρωματεῖς τοῦ Κλήμεντος, μάλιστα ὅμως ὁ Παιδαγωγὸς αὐτοῦ¹. Ἐπωφελῶς ἐπ' ἴσης θὰ χρησιμοποιήσῃ ὁ ἐρευνητὴς διὰ τὸ θέμα καὶ τὰς ἐπ' ὀνόματι τοῦ Κλήμεντος Ρώμης φερομένας διαταγὰς τῶν ἁγίων Ἀποστόλων, ἔνθα ὑπάρχουσιν ἐνδιαφέροντα κεφάλαια ὡς τὸ περὶ γυναικὸς φαύλης ἢ περὶ μαχίμου καὶ γλωσσώδους γυναικὸς ἢ περὶ παρθένων².

Ἐκτὸς τῶν πηγῶν τούτων, εἰς ἃς δεόν νὰ προσθέσωμεν τὰ ἀγιολογικὰ κείμενα, χρήσιμον ὑλικὸν παρέχουσιν οἱ κανόνες τῶν ἱερῶν συνόδων καὶ τὰ εἰς αὐτοὺς σχόλια τῶν ἐρμηνευτῶν, οἱ ἐρωτικοὶ συγγραφεῖς καὶ τὰ ἐρωτικὰ μυθιστορήματα, οἱ ἀστρολογικοὶ κώδικες, τὰ ὄνειροκριτικὰ βιβλία, τὰ μεσαιωνικὰ ποιήματα, οἱ διάφοροι ἐπικήδειοι λόγοι, τὰ τυπικὰ τῶν μονῶν, πρὸς δὲ καὶ οἱ νόμοι, οἵτινες πολλάκις εὐρίσκουσιν εὐκαιρίαν νὰ πραγματευθῶσι ζητήματα μὲ τὸν ἰδιωτικὸν βίον καὶ τὴν νομικὴν σχέσιν τῶν γυναικῶν σχετιζόμενα.

Ταῦτα ὡς πρὸς τὰς πηγὰς. Βοηθήματα, ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω μνημονευθέντων, ἐννοεῖται ὅτι ὑπάρχουσι καὶ ἄλλα τινὰ ὡς π.χ. αἱ μελέται τοῦ Δ. Μπαλάνου περὶ πολυτελείας κατὰ τοὺς χρόνους τῶν πατέρων τῆς ἐκκλησίας³ καὶ περὶ τοῦ τί ἀποφαίνεται Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος περὶ γυναικὸς⁴ καὶ ἡ ἐμὴ μελέτη περὶ κομμώσεως τῶν Βυζαντινῶν⁵.

Η ΓΕΝΝΗΣΙΣ ΚΑΙ ΤΑ ΠΡΩΤΑ ΕΤΗ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ

Ἡ γέννησις θήλεος κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους δὲν ἦτο εὐχάριστον γεγονός διὰ τὸν λόγον ὅτι οὕτω δὲν θὰ διηγωνίζετο τῆς οἰκογενείας τὸ ὄνομα,

1. Ἰδίᾳ τὰ κεφάλαια 4, 10 καὶ 11 τοῦ 3ου βιβλίου.

2. PG, 1,576 ἐξ., 588 ἐξ., 760 ἐξ., 825 ἐξ.

3. Ἡ μελέτη ἐδημοσιεύθη ἐν τῷ θεολογικῷ περιοδικῷ Νέα Σιών τοῦ 1922, 413 ἐξ.

4. Βλ. Νέαν Ἐστίαν τῆς 25ης Δεκεμβρίου 1936.

5. Φ. Κουκουλέ, Περὶ κομμώσεως τῶν Βυζαντινῶν, ΕΕΒΣ, 7,3 ἐξ.

ἀφ' ἑτέρου δὲ θὰ ἐπεβάλλοντο πολλαὶ φροντίδες εἰς τοὺς γονεῖς διὰ τὴν προφύλαξιν αὐτοῦ, ὅταν δ' ἔφθανεν εἰς γάμου ἡλικίαν, καὶ διὰ τὴν προικὰ του. Χαρακτηριστικὸν εἶναι ὅτι κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους, ὡς καὶ σήμερον ἐνιαχοῦ, π α ι δ ί α ἐλέγοντο μόνον τὰ ἄρρενα¹.

Ὅπως δὴποτε τὸ θυγάτριον, ἐλθὼν πλέον εἰς τὸν κόσμον, ἐτύγγανε πάσης θεραπείας ὑπὸ τῶν φιλοστόργων γονέων, καὶ δὴ τῆς μητρὸς, ἥτις κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη ἐπώπτευε τὰ τῆς τροφῆς καὶ ἐπιμελείας αὐτοῦ ἐν τῷ γυναικωνίτῃ διάφορα μὲν ἐπισείουσα φόβητρα, ὁσάκις ἠτάκει, διάφορα δὲ διηγουμένη παραμύθια, θρησκευτικοῦ μάλιστα περιεχομένου, ὅταν ἤθελε νὰ τὸ ἀποκοιμίσῃ².

Μία τῶν εὐχαρίστων ἀπασχολήσεων τῶν κορασίων τότε, συμφώνως ἄλλως τε καὶ πρὸς τὴν παιδικὴν φύσιν, ἦσαν καὶ τὰ παιδικὰ παίγνια, ὧν δύο γνωρίζομεν ὅτι προσιδιάζον εἰς αὐτά, τὰ κ α λ ο λ α λ λ ά κ ι α, ἥτοι τὰ πεντάλιθα τῶν ἀρχαίων, καὶ τὰ κ ο ρ' ο κ ό σ μ ι α ἦ α ἰ ν ύ μ φ α ι, ἡ κ ό ρ α ι ἦ ο ἰ ν έ ν ν ο ι α ἰ ἐκ πηλοῦ δῆλα δὴ ἡ γύψου ἢ καὶ κηροῦ π λ α γ γ ό ν ε ς³.

Περὶ μεταβάσεως τῆς κόρης εἰς τὸ σχολεῖον δὲν γίνεται, γενικῶς εἰπεῖν, λόγος μέχρι τοῦ ἔκτου ἔτους τῆς ἡλικίας της, ὁπότε ἤρχιζε δι' αὐτὴν ἡ διδασκαλία τῶν στοιχειωδῶν ἢ ἱερῶν γραμμάτων διαρκοῦσα ἐπὶ τρία ἔτη καὶ περιοριζομένη εἰς τὴν ἐκμάθησιν ἀναγνώσεως, γραφῆς, ἱερᾶς ἱστορίας, ἀριθμητικῆς καὶ ᾠδικῆς⁴.

Περαιθθέντος τοῦ κύκλου τούτου τῶν μαθημάτων, ἡ κόρη ἐθεωρεῖτο ὅτι εἶχε λάβει τὴν ἀναγκαίαν διὰ τὸ φῦλόν της μόρφωσιν καὶ ὅτι καιρὸς ἦτο πλέον νὰ ἐπιδοθῇ εἰς τὴν ἐκμάθησιν τῶν οἰκιακῶν ἔργων, τοσοῦτο μᾶλλον καθ' ὅσον δὲν θὰ ἐβράδυνε νὰ φθάσῃ εἰς τὴν νόμιμον πρὸς γάμον ἡλικίαν, ἥτοι τὸ δωδέκατον ἢ δέκατον τρίτον ἔτος. Ὑπὸ τοιοῦτους ὄρους ἐννοεῖται ὅτι ἡ μόρφωσις τῆς Βυζαντινῆς ἦτο μετρία, τοῦτο δὲ πλείσται ὅσαι μαρτυραὶ πιστοποιοῦσι περὶ ὀλιγογραμμάτων γυναικῶν ὁμιλοῦσαι.

Καὶ ἀναφέρονται μὲν καὶ ἐγγράμματοι Βυζαντιναί, καὶ δὴ καὶ δόκιμοι συγγραφεῖς, αὐταὶ ὅμως, εἰς ἀρχοντικοὺς πολλάκις ἀνήκουσαι κύκλους καὶ ἐπομένως ἔχουσαι πᾶσαν εὐχέρειαν πρὸς περαιτέρω μόρφωσιν, ἀποτελοῦσιν ἔξαιρέσιν μὴ δυναμένην νὰ ἄρῃ τὸν κανόνα.

Κατὰ τὰς ἀντιλήψεις τῆς ἐποχῆς, ἴδιον τῆς σεμνῆς Βυζαντινῆς παρθέ-

1. Φ. Κουκουλέ, Τὰ κατὰ τὴν γέννησιν καὶ τὴν βάπτισιν ἔθιμα τῶν Βυζαντινῶν, ΕΕΒΣ, 14,90,91.

2. Βλ. τὸ Περὶ τῆς τῶν ἀνήθων τροφῆς καὶ ἐπιμελείας κεφάλαιον τοῦ πρώτου τεύχους τοῦ Α' τόμου τοῦ παρόντος ἔργου, 150 ἔξ.

3. Πβ. τὸ περὶ τῶν παιδικῶν παιγνιδίων κεφάλαιον, ἐν τῷ προμνημονευθέντι τεύχει, 182 ἔξ.

4. Βλ. τοῦ παρόντος ἔργου, τόμ. Α', τευχ. πρῶτον, 43,55 ἔξ.

νου, μετὰ τὴν ἐκμάθησιν τῶν πρώτων γραμμάτων, ἐθεωρεῖτο νὰ μένη οἴκοι καὶ ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τῆς μητρὸς νὰ καταγίνεται περὶ τὰ οἰκιακὰ ἔργα¹.

Η ΘΑΛΑΜΕΥΣΙΣ

Ἡ ἀντίληψις τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς κοινωνίας ἦτο ὅτι ἡ κόρη ἔπρεπεν, ἀποφεύγουσα τὰς ὄψεις τῶν ἀρρένων, νὰ παραμένη ἐντὸς τοῦ θαλάμου φρουρουμένη ἐκεῖ ἤδη εἰς τὰς γνώμας του ὁ Φωκυλίδης λέγει· «παρθενικὴν δὲ φύλασσε πολυκλείστοις ἐν θαλάμοις μηδὲ μιν ἄχρι γάμων πρὸ δόμων ὀφθῆμεν ἐάσης»².

Τὴν ἀρχὴν ταύτην διὰ τὰς κόρας τῶν ἠκολούθουν ἀπαρεγκλίτως καὶ οἱ Βυζαντινοί, ὡς ἐκ πολλῶν μαρτυριῶν μαθάνομεν. Ὁ Χρυσόστομος π.χ. πολλαχοῦ τῶν λόγων του ὁμιλεῖ περὶ τῶν θαλαμευομένων παρθένων τῶν ὑπὸ τῶν γονέων καὶ τῶν ἑραπεινίδων ἀκριβῶς φυλασσομένων, ἵνα οὕτω διατηρήσωσι τὸ τῆς παρθενίας ἄνθος³. Κατὰ τὸν ἕκτον αἰῶνα ὁ ἱστορικὸς Ἀγαθίας παριστάνει παρθένους ὡς ἐξῆς παραπονουμένας διὰ τοὺς περιορισμούς, εἰς οὓς ὑπεβάλλοντο· τὰ ἄρρενα, λέγουσι, δύνανται ἐλευθέρως νὰ παίζωσιν ἀνὰ τὰς ὁδοὺς,

ἡμῖν δὲ οὐδὲ φάος λεύσσειν, ἀλλὰ μελάθροις
κρυπτόμεθα ζοφεραῖς φροντίσι τηκόμενα⁴.

Τὴν θαλάμευσιν τῶν παρθένων πιστοποιεῖ καὶ ὁ ὄσιος Φιλάρετος, ὅταν, ἀποτεινόμενος πρὸς τοὺς ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἐλθόντας ἀπεσταλμένους τοὺς ζητοῦντας νὰ εὑρωσι βασιλικὴν νύμφην, τοὺς λέγει· «Κύριοι μου, ἡμεῖς, εἰ καὶ πτωχοὶ ὑπάρχομεν, ἀλλ' οὖν αἱ θυγατέρες ἡμῶν οὐδέποτε ἐξήλθοσαν ἐκ τοῦ κουβουκλίου αὐτῶν»⁵. Κατὰ τῶν Θ' αἰῶνα ὁ Θεόδωρος Στουδίτης, ἐγκωμιάζων τὴν ἰδίαν μητέρα, λέγει ὅτι αὕτη οὕτω κατήριτιζε τὸ θυγάτριόν της, ὥστε νὰ μὴ τὸ βλέπωσιν ἄρρενες⁶, αὐστηρότερος δὲ κατὰ τὸν ΙΑ' αἰῶνα ὁ Κεκαυμένος τὰ ἐξῆς συνιστᾷ· «τὰς θυγατέρας σου ὡς καταδίκους ἔχε ἐγκε-

1. Γρηγόριος Νύσσης, PG, 46,964. Μιχαὴλ Ψελλοῦ, Ἐγκώμιον εἰς τὴν μητέρα αὐτοῦ (MB, 5,66). I. Τζέτζου, Εἰς τὴν παρθενομάρτυρα τοῦ Χριστοῦ, Λουκίαν ὑπόμνημα βράχιστον (Α. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, *Varia Graeca sacra*, 84,26). Βλ. τὰ κατωτέρω περὶ τῶν οἰκιακῶν ἔργων τῆς Βυζαντινῆς σημειούμενα.

2. Φωκυλίδης, 215 (Berg, 474). Καὶ ἐν τῷ Ἐκκλησιαστῇ 7,26,27 ἀναγινώσκομεν· θυγατέρες σοὶ εἰσιν; Πρόσεχε τῷ σώματι αὐτῶν καὶ μὴ ἰλαρῆς πρὸς αὐτὰς τὸ πρόσωπόν σου.

3. Χρυσόστομος, PG, 50,636· 51,236· 54,642· 57,455.

4. Ἀγαθίου, Ἐπιγράμματα, 5,297-8 (Βόνν).

5. Fourmy-Leroy, Βίος τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Φιλαρέτου (Βυζαντιον, 9,139,31).

6. PG, 99,888.

κλεισμένας καὶ ἀπροόπτους, ἵνα μὴ ὑπὸ ἀσπίδος δηχθῆς»¹. ἔγραψε δὲ παλαιότερον καὶ ὁ Κλήμης (Παιδαγ. 1,9) ὅτι ὁ πατὴρ ἔπρεπε νὰ εἶναι αὐστηρὸς πρὸς τὰς θυγατέρας του μὴ δεικνύων πρὸς αὐτὰς ἴλαρὸν πρόσωπον.

Γενικῶς μέγα προσὸν τῆς κόρης, ὡς τονίζουσιν οἱ Βυζαντινοί, ἦτο νὰ μὴ τὴν βλέπῃ ὁ ἥλιος². Χαρακτηριστικὸν δὲ τῶν τοιούτων ἀντιλήψεων εἶναι ὅτι οὗτοι ἰσχυρίζοντο ὅτι ἡ νύμφη ἐκλήθη οὕτως ἐκ τοῦ «νέον φαίνεσθαι», αἱ δὲ κόραι τῶν ὀφθαλμῶν οὕτως ὠνομάσθησαν, διότι αὗται περικλείονται καὶ προστατεύονται ἐντὸς τῶν βλεφάρων, ὡς αἱ κόραι τῆς οἰκογενείας ἐντὸς τῶν θαλάμων³.

Ἐντὸς λοιπὸν τοῦ θαλάμου μένουσαι αἱ κόραι ἔπρεπε ν' ἀποφεύγῃσι παντὶ τρόπῳ τὴν θέαν τῶν ἀνδρῶν, ἔστω καὶ σωφρόνων⁴, ἐρυθριῶσαι καὶ ὀχριῶσαι ὁσάκις ἀπροόπτως ἀντίκρυζον ἄνδρας⁵.

Οὕτως ἡ σύζυγος τοῦ Διγενῆ, ἔπαινοῦσα ἑαυτήν, λέγει ὅτι, τηροῦσα τὴν ἀκριβῆ τάξιν τὴν πρέπουσαν εἰς παρθένους, οὐδ' ἐκ τῆς παρακλυπτικῆς θυρίδος ἐξήγαγέ ποτε τὴν κεφαλὴν⁶.

Ἐκεῖ λοιπὸν εἰς τὸν γυναικωνίτην παραμένουσα ἡ παρθένος, ἀλλὰ καὶ ἡ ἔγγαμος, ὄφειλε, κατὰ ἀρχαίαν ἄλλως τε Ἑλληνικὴν συνήθειαν, ἵνα μὴ δέχεται παρὰ τοὺς στενοὺς συγγενεῖς⁷, ἢ, κατὰ τοὺς νόμους, τοὺς σεμνῶς μετ' αὐτῆς δυναμένους νὰ συνοικῶσιν, ἦτοι τὸν σύζυγον, ἀδελφόν, πατέρα, υἱόν, θεῖον καὶ τοὺς οἰκιακοὺς δούλους⁸. οἱ αὐστηρότεροι μάλιστα ἠθελον μόνον τὸν πατέρα νὰ δέχωνται αἱ νέαι⁹, οὐχὶ δὲ καὶ τοὺς δούλους¹⁰.

1. Κεκαυμένου, Στρατηγικόν, 51,8.

2. Διήγησις τοῦ Διγενῆ, στίχ. 1757 (Μηλιαρ.). Μαρτύριον τοῦ ἀγίου Ἀρεθᾶ (Boissonade, Anecdota Graeca, 5,18). Δούκα, Ἱστορ., 219,20. Λέγουσι δὲ καὶ οἱ νεώτεροι Ἑλληνες «κορίζοι ποῦ δὲν τὸ εἶδε ὁ ἥλιος» περὶ σεμνῆς καὶ θαλαμειομένης παρθένου ὁμιλοῦντες.

3. Ἰσίδωρος Πηλοῦσιώτης, PG, 78,1412. ΕΠ, 1384,38. Ἰωάννου Νηστευτοῦ, Περί μετανοίας, PG, 88,1977.

4. Πρᾶξις ε' τοῦ Ἀποστόλου Φιλίππου (Anal. Boll., 59,221,15). Γρηγόριος Θεολόγος, PG, 35,800· 37,637. Χρυσόστομος, PG, 59,762. Φωτίου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, Λόγιοι καὶ ὁμιλίαι 2,253 (Ἀριστάρχου). Διήγησις τοῦ Διγενῆ, 4,492 (Legrand). Θεοδώρου Προδρομοῦ, Τὰ κατὰ Ροδάνθη καὶ Δοσικλέα, 2,68 ἔξ. Ὁ Κωνσταντῖνος Μανασσῆς εἰς τὴν χρονικὴν του διήγησιν ὁμιλεῖ διὰ «τρυφερὸν κοράσιον φεύγον τὰς ὄψεις τῶν ἀρρένων».

5. Εὐγενιανοῦ, Τὰ κατὰ Δρόσιλλαν καὶ Χαρικλέα, 2,114.

6. Διήγησις τοῦ Διγενῆ, Ἐνθ' ἄν.

7. Κλήμεντος, Στρωματεῖς, 2,23 (PG, 8,1096). Χρυσόστομος, PG, 51, 211. Μιχαὴλ Ψελλοῦ, Ἐπιστολαί (MB, 5,456).

8. Βασιλικά, 16,8,6,7. Κατὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων διηγείται ὁ Δούκας (Ἱστορ., 291,21) ὅτι ἐσύροντο ὑπὸ τῶν Τούρκων παρθένου «ἃς ὁ γεννήσας μόλις ἔβλεπε».

9. Γρηγόριος Θεολόγος, PG, 37,646.

10. Βασίλειος Σελευκείας, PG, 85,533. Κεκαυμένου, Στρατηγικόν, 55,22.

Ἐκ τῶν ξένων ἀνδρῶν, εἰς θέαν τῶν ὁποίων ἤρχετο ἡ Βυζαντινὴ μόνον, ἐὰν ἐπέτρεπεν ὁ πατὴρ ἢ ὁ σύζυγος, βατὸς ἦτο ὁ γυναικωνίτης, κατ' ἐξαίρεσιν, εἰς κληρικούς ἢ μοναχοὺς καὶ ὁσίους ἀνδρας¹. Πρὸς περισσοτέραν δ' ἀσφάλειαν συνιστάτο εἰς τοὺς οἰκοδεσπότης νὰ μὴ εἶναι καὶ πολὺ φιλόξενοι. Προτιμότερα ἢ ἀξενία τῆς πολυξενίας ἀναφωνοῦσιν², ἀφ' οὗ μάλιστα οἱ φιλοξενούμενοι δὲν εἶναι ἀπίθανον, εὐκαιρίαν εὐρίσκοντες, νὰ νεύσωσιν ἐρωτικῶς πρὸς τὴν οἰκοδέσποιναν καὶ τὰς θυγατέρας της³. Συνιστάτο μάλιστα οἱ ἀνδρες οἱ ἀναγκαζόμενοι νὰ ὁμιλήσουν πρὸς ξένην γυναῖκα νὰ μὴ τὴν προσβλέπωσι κατὰ πρόσωπον, ἀλλὰ κάτω νεύοντες⁴.

Ο ΧΩΡΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΦΥΛΩΝ

Ἀποτέλεσμα τῶν τοιούτων ἀντιλήψεων περὶ περιορισμοῦ τῶν γυναικῶν ἦτο ὅτι ἐπεβάλλετο κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους ὁ χωρισμὸς τῶν φύλων εἰς περιστάσεις, κατ' ἃς συνέπιπτε νὰ συγκεντρωθῶσιν ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἄνδρες καὶ γυναῖκες. Ἀρρεπὲς π.χ. ἐθεωρεῖτο ὕπανδρος γυνὴ νὰ παρευρίσκειται εἰς συμπόσιον ἀνδρῶν⁵, ἔτι δ' ἀρρεπέστερον οἱ γονεῖς νὰ καθίζωσι τὰς ἑαυτῶν θυγατέρας εἰς τράπεζαν διασκεδάζόντων⁶. Περὶ τούτων ἔχομεν διαφόρους μαρτυρίας· ὁ Καισαρείας Ἀρέθας ἐπὶ παραδείγματι, κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Ι' αἰῶνος, σχολιάζων τὸν Λουκιανόν, παρατηρεῖ· «σημείωσον ὅτι ἐπὶ τῶν γάμων οἱ παλαιοὶ τὰς γυναῖκας ἐπὶ μιᾶς τραπέζης τοῖς ἀνδράσι συνειστίων καὶ ἀντιπροσώπους αὐτὰς ἐκάθιζον τῶν ἀνδρῶν, ὅπερ οὐ σεμνόν»⁷, σαφῶς οὕτω δηλῶν ὅτι ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ ἐπεβάλλετο ὁ κατὰ τὰς διασκεδάσεις τῶν γάμων χωρισμὸς τῶν φύλων, εἶπε δὲ καὶ ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος «σύνηθες ἦν τὸ παλαιὸν φοιτᾶν τὰς γυναῖκας εἰς τὰ τῶν ἀνδρῶν συμπόσια»⁸, ἐπιβεβαιῶν καὶ αὐτός, τὸν κατὰ τὸν ΙΒ' αἰῶνα κατὰ τὰς διασκεδάσεις ἐπιβαλλόμενον χωρισμὸν τῶν φύλων.

1. Γρηγόριος Θεολόγος, PG, 37,1546. Βίος τοῦ ὁσίου Θεοδώρου (Θ. Ἰωάννου, Μνημεῖα ἀγιολογικά, 486).

2. Γρηγόριος Θεολόγος, PG, 37,604.

3. Κεκαυμένου, Στρατηγικόν, 42,30.

4. Ἰσίδωρος Πηλουσιώτης, PG, 78,244,713.

5. Κλήμεντος, Παιδαγ., 2,7 (190,19 ἐξ. Stählin).

6. Λιβανίου, Περὶ τῶν ἐν ταῖς ἑορταῖς κλήσεων, τόμ. 4,59 (Förster). Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς ἐν τῷ Παιδαγωγῷ του (2,7), περὶ συμποσίων ὁμιλῶν, λέγει· καθόλου μὲν οὖν νέοι μὲν καὶ νεάνιδες τῶν τοιῶνδε ἀπεχέσθων εὐωχιῶν.

7. Ἀρέθας, Εἰς Λουκιανοῦ συμπόσιον ἢ Λαπίθας (Σ. Κουγέα, Αἰ ἐν τοῖς σχολίοις τοῦ Ἀρέθα λαογραφικαὶ εἰδήσεις, Λαογραφ., 4,258).

8. ΕΠ, 1420,56.

Πρὸς ταῦτα ὁμόλογα εἶναι καὶ ὅσα λέγει ἡ Ροδάνθη πρὸς τὸν Δοσικλέα ἐν τῷ ὁμωνύμῳ μυθιστορηματι τοῦ Προδρομοῦ, ὅταν αὐτῇ, κληθεῖσα ὑπὸ τοῦ ἔραστοῦ νὰ συμφάγη μετ' ἀνδρῶν, ἀπαντᾷ:

ἐγὼ γάρ εἰμι καὶ γυνὴ καὶ παρθένος

 πῶς οὖν, Δοσίκλειε, εἰσιούσα τὴν θύραν
 τόσων μετ' ἀνδρῶν συμφάγω γυνὴ μία¹;

Ἐτηρεῖτο δὲ τὸ ἔθιμον τοῦ χωρισμοῦ τῶν φύλων, ὅπερ καὶ σήμερον ἀκόμη κατὰ τόπους ἐπικρατεῖ², οὐ μόνον κατὰ τὰς λαϊκὰς διασκεδάσεις, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὰ ἐπίσημα γεύματα, ὡς μανθάνομεν παρὰ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου, ὅστις, περιγράφων τὴν ἐν τοῖς ἀνακτόροις ὑποδοχὴν Ὀλγας τῆς Ρωσαίνης, λέγει ὅτι κατὰ τὸ ἐπίσημον γεῦμα τὸ δοθὲν ἐν τῷ τρικλίνῳ τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἢ Ὀλγα ἐκάθησεν εἰς ἰδιαιτέραν τράπεζαν μετὰ τῶν πατρικίων ζωστῶν, καθ' ὃν χρόνον ἢ ἔξ ἀνδρῶν ἀκολουθία τῆς ἐγευματίσεν εἰς τὸν Χρυσοτρικλινον, κατὰ ἕτερον δ' ἐπ' Ἰσης γεῦμα δοθὲν ἐν τῷ κουβουκλίῳ τοῦ ἀγίου Παύλου αὐτῇ συνεγευματίσεν μόνον μετὰ τῆς βασιλίσσης καὶ τῆς νύμφης τῆς³.

Τόσον μάλιστα ἄτοπον ἐθεωρεῖτο τότε νὰ συντρῶγῃ γυνὴ μετὰ ξένων ἀνδρῶν, ὥστε οἱ νόμοι καὶ τὸ διαζύγιον ἀκόμη διὰ τὸν λόγον τοῦτον ἐπέτρεπον⁴.

Οὐ μόνον δὲ κατὰ τὰ εἰς ξένας οἰκίας συμπόσια ἐπεβάλλετο ὁ χωρισμὸς ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὰ οἰκογενειακὰ ἀκόμη γεύματα καὶ δεῖπνα ὀρθὸν ἐκρίνετο τὰ θήλαα τοῦ οἴκου μέλη νὰ κάθηται εἰς ἄλλην ἢ τὰ ἄρρενα θέσιν. (Πίν. Ε'¹).

Ταῦτα ὡς πρὸς τὰς κατὰ τὰς διασκεδάσεις συγκεντρώσεις ὁ χωρισμὸς ὅμως ἐφηρμόζετο καὶ εἰς ἄλλας περιπτώσεις, κατὰ τὸν ἐκκλησιασμὸν λ.χ., ὅποτε αἱ γυναῖκες, ἵνα ἀποφεύγωσι τὰ βλέμματα τῶν περιεργαζομένων τὰ κάλλη των ἀνδρῶν, ἐτοποθετοῦντο εἰς τὸ ματρωνίκιον, τὸν γυναικωνίτην δῆλα δῆ, τὸν διὰ σανίδων ἢ κιγκλιδωτῶν ἀποκλειόμενον⁵.

Καὶ κατὰ τὰ ταξίδια δ' ἐφρόντιζον οἱ Βυζαντινοὶ νὰ χωρίζωνται τῶν ἀνδρῶν αἱ συμπλέουσαι διὰ παραπετασμάτων, ὡς μᾶς πληροφοροεῖ ὁ Κυρήνης Συνέσιος⁶.

1. Θεοδώρου Προδρομοῦ, Τὰ κατὰ Ροδάνθην καὶ Δοσικλέα, 2,59 ἐξ., 68 ἐξ..

2. Φ. Κουκουλέ, Συμβολὴ εἰς τὴν μεσαιωνικὴν Ἑλληνικὴν λαογραφίαν (Ἀθῆναι, τόμ. 26,146).

3. Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἐκθεσις, 597,4,7,598,5

4. JN, 2,218.

5. Χρυσόστομος, PG, 58,677.

6. Συνέσιος Κυρήνης, PG, 66,1329.

Κατὰ τὴν ἐπιτομὴν τῶν ἱερῶν κανόνων τοῦ Ἀρμενοπούλου, (PG, 150.61) «Ἐνθα ἐπίσκοπος ἢ ἡγούμενος καθ' ὁδὸν καταλύσει, αἱ γυναῖκες, ἐκείνου παρόντος, ἀναχωρήτωσαν.

Η ΕΚ ΤΗΣ ΟΙΚΙΑΣ ΕΞΟΔΟΣ ΤΩΝ ΓΥΝΑΙΚΩΝ

Κατὰ τὸν Θεολόγον Γρηγόριον πόλις τῆς γυναικὸς ἔπρεπε νὰ εἶναι ὁ οἶκός της¹ ἐν αὐτῷ λοιπὸν μένουσα ἔπρεπε ν' ἀποφεύγη τὰς πολλὰς ἐξ αὐτοῦ ἐξόδους², σπανιώτατα ἐκ τῶν προθύρων ἐξάγουσα τὸν πόδα³.

Ὅτι ἐλέχθη διὰ τὴν ἔγγαμον, ἐννοεῖται ὅτι ἴσχυε καὶ διὰ τὴν παρθένον, ἣτις σπανίως ὁμοίως ἔπρεπε νὰ ἐξέρχεται τοῦ οἴκου⁴, νὰ ἐκθυρίζῃ ὅπως ἔλεγον⁵, συχνὰ ἀπὸ οἰκίας εἰς οἰκίαν μεταβαίνουσα⁶, τοῦτο ἄλλως τε καὶ πρὸς τὸ συμφέρον της, ἀφ' οὗ ἢ μὲν ἐν τῷ οἴκῳ μένουσα παρθένος ἐποθεῖτο ὑπὸ τῶν ἔξω, εἰς γάμον ζητουμένη, τοῦναντίον δὲ σφόδρα ἐψέγετο ἢ συχνὰ ἐξερχομένη⁷.

Ἄν δέ ποτε παρίστατο ἀνάγκη νὰ ἐξέλθῃ ἢ παρθένος, τότε ἔπρεπε νὰ μὴ εἶναι μόνη, ἀλλὰ νὰ συνοδεύεται ὑπὸ κοσμιῶν γυναικῶν προσέχουσα νὰ βαδίξῃ μετὰ σεμνότητος⁸, νὰ ἔχῃ δὲ περικεκαλυμμένον τὸ πρόσωπον, ἀποφεύγουσα οὕτω τὰ πονηρὰ βλέμματα τῶν ἀνδρῶν⁹ τῶν ἐν τῇ ἀγορᾷ ἢ τοῖς κουρείοις καὶ τοῖς καπηλείοις εὐρισκομένων, τῶν ὁποίων οὐχὶ σπανίως ἔργον ἦτο νὰ θηρεύσῃ τὰς παρερχομένας¹⁰, παρακολουθοῦντες καὶ κολακευτικούς λόγους εἰς αὐτὰς ἀπευθύνοντες χωρὶς νὰ λαμβάνωσιν ὑπ' ὄψιν τοὺς νόμους, οἵτινες εἰς παρομοίας περιπτώσεις ἐπέτρεπον νὰ κινήσῃ τις κατ' αὐτῶν τὴν περὶ ὕβρεως ἀγωγὴν¹¹.

Καὶ αὐτὴν μὲν τὴν τάξιν ἐπεβάλλετο νὰ τηρῶσιν αἱ φρόνιμοι παρθένοι

1. PG, 37,1546.

2. Κ λ ή μ εν τ ο ς, Στρωματεῖς, 2,23 (PG, 8,1096).

3. Γ ρ η γ ό ρ ι ο ς Θ ε ο λ ό γ ο ς, PG, 37,409,1545.

4. Μ. Β α σ ί λ ε ι ο ς, PG, 30,708. Λ έ ω ν ό Σ ο φ ό ς ἐν τῇ 48ῃ νεαρχῇ του λέγει: «δεῖ τὴν γυναῖκα τετηρημένην εἶναι καὶ μὴ παντελῶς ἀφειμένην καὶ ἄνετον».

5. ΕΠ, 1020,14.

6. Χ ρ υ σ ό σ τ ο μ ο ς, PG, 62,579.

7. Ἄ ν τ ί ο χ ο ς μ ο ν α χ ό ς, PG, 89,1741. Θ ε ο δ ω ρ ο ς Σ τ ο υ δ ί τ η ς, PG, 99,857.

8. Μ. Β α σ ί λ ε ι ο ς, PG, 30,713.

9. Κ λ ή μ εν τ ο ς, Διαταγαὶ τῶν ἁγίων Ἀποστόλων, PG, 1,584,585.

10. Κ λ ή μ εν τ ο ς, Παιδαγ., 3,11 (277,20 Stählin). Χ ρ υ σ ό σ τ ο μ ο ς, PG, 63,625. Μ ό σ χ ο υ, Λεμωνάριον, PG, 87*,2913.

11. Βασιλικά, 60,21,14. Βίος καὶ μαρτύριον τῶν ἁγίων Κυπριανοῦ καὶ Ἰουστίνης, PG, 115,853.

καὶ γυναῖκες, δὲν πρέπει ὅμως ν' ἀποσιωπήσωμεν, ὅτι, κατ' ἐξαιρέσιν, ὑπῆρχον καὶ αἱ ζῳηραὶ καὶ κενόδοξοι, αἵτινες, πολλοὺς ἐπιθυμοῦσαι νὰ ἔχωσι τοὺς θαυμαστάς, λαμπρῶς κεκοσμημέναι περιεφέροντο ἀνὰ τὰ μυροπωλεῖα ἢ χρυσοχοεῖα ἢ καὶ ἔριοπωλεῖα, θεωροῦσαι ζημίαν τὸ νὰ μὴ συναντήσωσι πολλούς¹.

Ἡ φρόνιμος γυνή, πρὸς τὴν συνήθειαν καὶ τὰς ἀπαιτήσεις τῆς κοινωνίας συμμορφουμένη, δὲν ἐθεώρει πρέπον νὰ μεταβαίῃ συχνὰ εἰς τὴν ἀγορὰν καὶ τὰ δημόσια κέντρα καὶ ἐκεῖθεν νὰ προμηθεύεται τὰ ἀναγκαζοῦντα εἰς τὸν οἶκόν της, εἴτε τροφίμα ἦσαν ταῦτα, εἴτε σκεύη, εἴτε ὑφάσματα.

Τῆς δυσκόλου ταύτης θέσεως τὴν ἀπήλλασσον οἱ μικροπωληταὶ τῶν ὀδῶν, οἵτινες, διερχόμενοι κάτωθεν τῶν παραθύρων της, τὴν ἐκάλουν νὰ ἐμφανισθῇ καὶ νὰ ἀγοράσῃ ὅ,τι εἶχεν ἀνάγκην.

Μίαν τοιαύτην σκηνὴν μᾶς περιγράφει ὁ Πτωχοπρόδομος (P.Pr., IV, 112,123,129 1), ὁ ὁποῖος, παριστάνων τὸν ἑαυτὸν τοῦ πωλητῆν ὑφασμάτων, σκευῶν ἢ τροφίμων, φωνάζει πρὸς τὰς οἰκοδεσποίνας:

κυράδες, χειρομάχισσες, καλοοικοδέσποινές μου,
 προκύψατε, βηλαρικὰς ἐπάρατε κεντήκλας
 καὶ τοὺς πιπεροτρίπτας μου νὰ τρίβετε πιπέρην·

 τὰ καρυδάτα, ἀρχόντισσες, ἐδῶ τὰ σησαμάτα

 ἐπάρατε δρουβανιστὸν δξύγαλαν, γυναῖκες!

Ἄλλὰ θὰ ὑποβληθῇ τὸ ἐρώτημα: δὲν ὑπῆρχον λοιπὸν περιπτώσεις, καθ' ὅς μία σεμνὴ παρθένος ἢ οἰκοδέσποινα ἠδύνατο νὰ ἐξέλθῃ ἀσκανδαλί-
 στως τοῦ οἴκου της;

Εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο δέον νὰ δοθῇ καταφατικὴ ἀπάντησις.

Ἡ Βυζαντινὴ ἠδύνατο ἀκωλύτως νὰ ἐξέρχεται, ἵνα μεταβαίῃ εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἢ τὴν θρησκευτικὴν πανήγυριν², τηροῦσα ὅμως τὴν εἰς τὴν περί-
 στασιν καὶ τὸ φῦλόν της ἀρμόζουσαν στάσιν. Εἰς τὴν ἐκκλησίαν μεταβαί-
 νουσα δὲν ἔπρεπε νὰ φορῇ πολυτελῆ φορέματα καὶ κοσμήματα προσπαθοῦσα
 πῶς νὰ ὑπερβάλῃ τὰς συνεκκλησιαζομένας κατὰ τὴν πολυτέλειαν³ καὶ ἀπο-
 φεύγουσα τὰ βλέμματα τῶν ἀνδρῶν, τῶν ὁποίων πολλοὶ ἔργον εἶχον πονηρὰ
 ἐπ' αὐτῆς νὰ ρίπτωσι βλέμματα⁴.

1. Κ λ ἡ μ ε ν τ ο ς, "Ενθ' ἀν. Χ ρ υ σ ὄ σ τ ο μ ο ς, PG, 55,510. Χ ο ρ ι κ ῖ ο υ, Φιλάργγυρος πρεσβύτες, 262,15 (Förster - Richtsteig). Ἰ σ ῖ δ ω ρ ο ς Π η λ ο υ - σ ι ὠ τ η ς, PG, 78,720.

2. Χ ρ υ σ ὄ σ τ ο μ ο ς, PG, 59,340.

3. Χ ρ υ σ ὄ σ τ ο μ ο ς, PG, 62,484.

4. Χ ρ υ σ ὄ σ τ ο μ ο ς, PG, 58,677. Κ ε κ α υ μ ἔ ν ο υ, Στρατηγικόν, 47,12.

Καί, ἄν ἡ συμπεριφορὰ αὕτη ἐξήγειρε τὰς διαμαρτυρίας τῶν ὀρθοφρονούντων, φαντάζεται τις ποίαν ἀγανάκτησιν προυκάλουν αἱ σπάνιαι, εὐτυχῶς, ἀναιδεῖς ἐκεῖναι ὑπανδροὶ ἢ τῶν συζύγων διεξευγμένοι γυναῖκες, αἵτινες μετέβαλλον τὴν ἐκκλησίαν εἰς τόπον ἐρωτικῆς συνεντεύξεως, συχνὰ ἐκεῖ εἰς τὸν Ἰησοῦν, τὴν Θεοτόκον ἢ τὸν τίμιον σταυρὸν ὀρκιζόμενοι ὅτι θὰ ἐμμείνωσιν εἰς τοὺς ἀνοσίους ἔρωτάς των¹, ἀψηφοῦσαι τὰς ἐπιβαλλομένας ποινὰς ὑπὸ τοῦ νόμου, ὅστις τὰ ὑπόπτως ἐντὸς τῶν ἐκκλησιῶν συνομιλοῦντα πρόσωπα παρέδιδεν εἰς τοὺς ἐκδίκους τῶν ἐκκλησιῶν, οἵτινες τὰ ἐφυλάκιζον κεχωρισμένως, ἕως ὅτου ὁ ἄρχων κρίνῃ περὶ τοῦ πράγματος².

Τὸ νὰ μεταβαίνει μία παρθένος ἢ γυνὴ εἰς θρησκευτικὰς πανηγύρεις δὲν ἐθωρεῖτο ἐπίσηγον³, ἀπῆρσσκε μόνον εἰς τοὺς αὐστηροτέρους τὸ ὅτι, κατ' αὐτάς, μετὰ τὴν θείαν λειτουργίαν, ἐστήνοντο χοροὶ, εἰς οὓς ἐλάμβανον μέρος καὶ γυναῖκες, αἵτινες πολλάκις ἐν τῇ ὁρμῇ τοῦ χοροῦ ἀπεκάλυπτον τὸ πρόσωπον εἰς τοὺς παρισταμένους. Διὰ τὸ πρᾶγμα λοιπὸν αὐτὸ διεμαρτύροντο οὐχὶ μόνον οἱ πολῖται καὶ ἐκκλησιαστικοὶ ἄνδρες, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐκκλησία ἠναγκάσθη νὰ ἐπέμβῃ, ἥτις διὰ τοῦ 62ου κανόνος τῆς ἐν Τρουλλῶ συνόδου ὥρισε τὰ ἐξῆς· «ἀλλὰ μὴν (περιαιρεθῆναι βουλόμεθα) καὶ τὰς τῶν γυναικῶν δημοσίας ὀρχήσεις ὡς ἀσέμνους καὶ πολλὴν λύμην καὶ βλάβην ἐμποιεῖν δυναμένας»⁴.

Ἄναγκαῖα ἐπ' ἴσης ἐθωρεῖτο ἡ ἔξοδος τῶν γυναικῶν, ὅταν αὐταὶ μετέβαινον εἰς τὰ λουτρά, οὐχὶ βεβαίως τὰ ἀνδρογυνα, ἐν οἷς συνελούοντο ἄνδρες μετὰ γυναικῶν⁵, τὰ ὁποῖα συνιστᾶτο νὰ μὴ εἶναι συχνὰ⁶, ἀποφευγόμενων τῶν γυναικείων ἐπιδείξεων καὶ κακολογιῶν κατὰ τὸ διάστημα τῆς ἐν αὐτοῖς παραμονῆς των, τὸ ὅποιον ἦτο πολύωρον πολλάκις⁷.

Γνωρίζομεν ὅτι αἱ Βυζαντιναί, μεταβαίνουσαι εἰς τὸ λουτρόν, ἔφερον μεθ' ἑαυτῶν τὰ λουτρικά των φορέματα εἴτε καὶ σκευή, ἀλλὰ καὶ τὰ πρὸς μαγεύρευμα ἀναγκαῖα, διότι, μετὰ τὴν λοῦσιν, παραμένουσαι ἐν τῷ λουτρῷ, ἐγευματίζον καί, εἰς διασκεδάσεις καὶ χοροὺς παραδιδόμεναι, ἔψαλλον πολλάκις καὶ ἄλλα ἕσματα, καὶ δὴ καὶ ἐρωτικά, τὰ ὁποῖα, φυσικά, προεκάλουν τὰς διαμαρτυρίας τῶν σοβαρωτέρων.

Διὰ νὰ λάβῃ δέ τις ἀμυδρὰν ἰδέαν τοῦ ποῖα σχόλια ἐγίνοντο μετὰ τὴν ἐκ τοῦ λουτροῦ ἀποχώρησιν, παραθέτομεν σχετικὸν χωρίον τοῦ σοφιστοῦ Λι-

1. Χ ρ υ σ ὄ σ τ ο μ ο ς, PG, 55,616· 56,536.

2. JN, 2,226.

3. Χ ο ρ ι κ ῖ ο υ, Ἄριστεὺς νέος, 228,9.

4. Ρ ἄ λ λ η - Π ο τ λ ῆ, Σύνταγμα, 2,448,449.

5. Χ ρ υ σ ὄ σ τ ο μ ο ς, PG, 59,340. Κ λ ῆ μ ε ν τ ο ς, Διαταγαὶ τῶν ἁγίων Ἀποστόλων, PG, 1,585.

6. Χ ρ υ σ ὄ σ τ ο μ ο ς, PG, 51,329.

7. Χ ρ υ σ ὄ σ τ ο μ ο ς, PG, 62,259.

βανίου, διδασκάλου τοῦ ἱεροῦ Χρυσοστόμου, ὁ ὁποῖος τὰ ἐξῆς παραδίδει περὶ πολυπράγμονος γυναικός. «Ἐκ βαλανείου δ' εἵποτε ἀναστρέψειε, φεῦ τῆς ἐπομβρίας τῶν ρημάτων! Πόσα μὲν λέγει περὶ τῆς δεξαμενῆς, πόσα δὲ περὶ τῶν γυναικῶν! Τίς ἦλθε, τίς οὐκ ἦλθε, τίς ἄνευ παιδισκαρίων, τίς αὐτοῖς παιδισκαρίοις, τίνι σπῖλος ἦν ἐν τῷ σώματι, τίς ἐρρουμένη καλῶς ἀπῆει, τίνι ρυτίδες ἐπὶ τῆς μορφῆς, τίνι τὸ πρόσωπον ἐψιμυθίωτο, τίς εὗρε νίτρον, τίς ἀπώλεσε σάνδαλον, τίς ἀνέτρεψε τῆς βαλανευτρίας τὴν ἐμπολὴν, τὴν δοῦσαν ὀβολὸν τῷ βαλανεῖ, τὴν πλέον, τὴν ἔλαττον, τὴν οὐδὲν καὶ τὴν ἀπὸ τοῦ μὴ δοῦναι προστίθησι μάχην»¹.

Ἐλευθέρως ἐπ' ἴσης ἐξήρχοντο αἱ γυναῖκες προκειμένου νὰ μεταβῶσιν εἰς γάμον ἢ πανηγυρισμὸν γενεθλίου², πρὸς δὲ καὶ εἰς ἐπίσκεψιν φίλης ἢ ἐν καιρῷ «πανθήμου τέρψεως»³, ὑφ' ἣν φράσιν δέον νὰ ἐννοήσωμεν τὴν τέλει ἐπινικίου θριάμβου καὶ τὴν μετάβασιν εἰς τὸ θέατρον ἢ τὸν ἱππόδρομον ἐπ' εὐκαιρίᾳ εὐχαρίστου διὰ τὸ κράτος γεγονότος ἐφ' ὅσον, ἐννοεῖται, ἐπετρέπετο τὸ τελευταῖον τοῦτο⁴.

Αὐτὰ γενικῶς περὶ ὁμαλῆς ἔξοδου γυναικῶν, ὑπῆρχον ὁμως καὶ περιστάσεις, καθ' ἃς αὐταί, παραμερίζουσαι τὸ εἰς τὰς γυναῖκας ἐμπρέπον σχῆμα, μὲ λελυμένην τὴν κόμην καὶ ἀτημέλητοι ἐξήρχοντο εἰς τὰς ὁδοὺς ἀναμιγνύμεναι μάλιστα μετὰ τῶν ἀνδρῶν. Τοῦτο ἐγένετο ἐν καιρῷ σεισμοῦ⁵ ἢ ἐφόδου πολεμίων καὶ ἀλώσεως πόλεων⁶, καθ' ἣν τελευταίαν περιπτώσιν, παραμεριζομένης τῆς αὐστηρῶς τηρουμένης διαφορᾶς τῶν τάξεων, συνεφύοντο πλούσιαι καὶ ἀρχόντισσαι μετὰ πτωχῶν⁷.

Δημοσίᾳ ἐπ' ἴσης προήρχοντο αἱ γυναῖκες προκειμένου ἢ νὰ ἴδωσι τὸν μέλλοντα νὰ μαρτυρήσῃ μάρτυρα⁸, κατὰ τοὺς χρόνους τῶν διωγμῶν, ἢ ὅσιον πρόσωπον ἐπισκεπτόμενον τὴν πόλιν αὐτῶν⁹.

1. Λιβανίου, Δύσκολος γήμας λάλον γυναῖκα, ἑαυτὸν προσαγγέλλει, 6,523,5 (Förster).

2. Γρηγόριος Θεολόγος, PG, 37,1547.

3. Γρηγόριος Θεολόγος, PG, 37,1545.

4. Βλ. κατωτέρω τὸ περὶ διαζυγίου τμήμα.

5. Ἀγαθίου, Ἱστορ., 283,12. Μιχαήλ Ἀταλαιάτου, Ἱστορ. 88,12.

6. Λιβανίου, Πρὸς Αὐξέντιον, 11 (τόμ. 4,115,6· Förster). Γεωργίου Μοναχοῦ, Χρονικόν, 2,556,18 (De Boor). Καμενιάτου, Εἰς τὴν ἄλωσιν, τῆς Θεσσαλονίκης (Οἱ συνεχίζοντες τὸν Θεοφάνη, 541,15). Ἰωάννου Ἀναγνώστου, Διήγησις περὶ τῆς τελευταίας ἀλώσεως τῆς Θεσσαλονίκης, 511,9 (Βόνν.). Δούκα, Ἱστορ., 291,20.

7. Ἀγαθίου, Ἱστορ., 283,11.

8. Μ. Βασίλειος, PG, 31,501.

9. Νικηφόρου Σκευοφύλακος, Ἐγκώμιον εἰς τὸν ἅγιον Θεόδωρον τὸν Συκεώτην (Anal. Boll., 20,269). Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν

Εἰς τὰς ὁδοὺς τέλος ἐξήρχοντο αἱ Βυζαντιναὶ ὁσάκις κατεδικάζετο συγγενῆς ἢ νεκρὸς ἐκομίζετο ἢ κατεδιώκοντο πρόσωπα, τὰ ὁποῖα ἰδιαίτερος συνεπάθουν ἢ ἐξαιρετικῶς ἐσέβοντο αὐταί. Οὕτως, ὅταν δικαστὴς τις ἤθελε νὰ καταδιώξῃ τὸν Μ. Βασίλειον, κατὰ τὸν Θεολόγον Γρηγόριον, «οὐδὲ γυναῖκες ἄοπλοι τηνικαῦτα τοῦ καιροῦ θήγοντος· μελῖαι δ' ἦσαν αὐταῖς αἱ κερχίδες, αἱ οὐδὲ γυναῖκες ἔμενον ἔτι ζήλω ρωσθεῖσαι καὶ εἰς ἀνδρῶν θάσσοσ μεταλλαττόμεναι»¹, ὅταν δὲ πάλιν Μιχαὴλ ὁ Ε' ἐξώρισε τὴν Ζωὴν, αἱ γυναῖκες τῆς πρωτευούσης ἐξῆλθον εἰς τὰς ὁδοὺς «βρωῶσαι καὶ κοπτόμεναι καὶ δεινὸν ἀπολοφυρόμεναι ἐπὶ τῷ πάθει τῆς βασιλίδος»².

Ἡ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑ ΤΩΝ ΓΥΝΑΙΚΩΝ

Ἡ καλῆς ἀνατροφῆς τυχοῦσα παρθένος ὄφειλε νὰ ἔχῃ ἀπόλυτον σεβασμὸν καὶ ὑπακοὴν πρὸς τοὺς γονεῖς της, ν' ἀποφεύγῃ τὰ ἀπρεπῆ θεάματα καὶ ἀκούσματα³ καὶ νὰ μὴ λέγῃ τι ἀπᾶδον εἰς τὴν παρθενικὴν σεμνότητα, ἣτις μετὰ τῆς αἰδοῦς καὶ τῆς σωφροσύνης ἔπρεπε ν' ἀποτελῶσι τὰ κύρια αὐτῆς χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα⁴. Κατὰ τὸν Κεκαυμένον, «θυγάτηρ ἀναίσχυντος οὐχ' αὐτὴν μόνον ἠδίκησεν, ἀλλὰ καὶ γονεῖς καὶ τοὺς κατὰ γένος αὐτῆς διαφέροντας»⁵. Οἱ λόγοι τῆς κόρης ἔπρεπε νὰ εἶναι μεμετροημένοι, ὁσάκις δ' ὠμίλει, ὄφειλε νὰ εἶναι βραχυλόγος καὶ νὰ ἔχῃ ἠρεμαῖον καὶ οὐχὶ πεπλασμένον τόνον φωνῆς καὶ νὰ βλέπῃ κάτω⁶. Τῆς γυναικὸς ἅφ' ἑτέρου κύριον γνώρισμα ἐθεωρεῖτο, κατὰ τὰ ἀρχαῖα ἄλλως τε παραγγέλματα⁷, νὰ σιωπᾷ⁸.

Δανιὴλ τοῦ Στυλίου (Anal. Boll., 32,190). Βίος καὶ μαρτύριον τοῦ ἀγίου Μαρκέλου ἐπισκόπου Ἀπαμείας (Latyſev, Hagiographica Graeca inedita, 121,24).

1. Γρηγόριος Θεολόγος, PG, 36,569.

2. Μιχαὴλ Ψελλοῦ, Χρονογραφία, 5,26.

3. Κλήμεντος, Παιδαγ., 3,11 (PG, 8,457). Μ. Βασίλειος, PG, 30, 680. Χρυσόστομος, PG, 51,211.

4. Γρηγόριος Θεολόγος, PG, 37,388,637,922. Βασίλειος Σελευκείας, PG, 85,488.

5. Κεκαυμένου, Στρατηγικόν, 51,8.

6. Κλήμεντος, Παιδαγ., 3,11 (PG, 8,644). Χρυσόστομος, PG, 62, 108. Χορικίου, Ἐπιτάφιος ἐπὶ Μαρίας μητρὶ Μαρκιανοῦ Γάζης ἐπισκόπου, 100, 19 (Förster - Richtsteig). Ps.sc.m., 1,166,12 ἐξ.

7. Πβ. τὸ ἐν Αἴαντι τοῦ Σοφοκλέους, στίχ. 293 γύναι, γυναῖξί κόσμον ἢ σιγῆ φέρει.

8. Κλήμεντος, Παιδαγ., 2,7. Γρηγόριος Θεολόγος, PG, 37,904. Βασίλειος Σελευκείας, PG, 85,512. Ἡλιοδώρου, Αἰθιοπικά, 1,21. ΕΠ, 1880,65. Μιχαὴλ Ψελλός, Ἐνθ' ἀν. Νικήτα Χωνιάτου, Χρονικ. Διήγ., 507,12. H. Delahaye, Deux typica byzantins de l'époque des Paléologues, 108.

Ἄν δ' ἀπηγορεύετο εἰς τὰς γυναῖκας ἡ φλυαρία ἐντὸς τοῦ οἴκου των ἢ κατὰ τὰς πρὸς τοὺς οἰκείους καὶ γνωρίμους σχέσεις αὐτῶν, πολὺ μᾶλλον ἐπεβάλλετο τοῦτο ὅταν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ παρηκολούθουν τὴν θεῖαν λειτουργίαν. Τὸ ἐλάττωμα τοῦτο τῶν Βυζαντινῶν φαίνεται ὅτι ἦτο πολὺ σύνθητες, ὡς συμπεραίνομεν ἐκ τῶν ἐπανελημμένων σχετικῶν συστάσεων καὶ ἀπαγορεύσεων. Οὕτως ὁ μὲν ἅγιος Ἀθανάσιος ἔγραψε (PG, 28,844) «γυναίξι δὲ παραγγέλλειν ἐν ἐκκλησίᾳ μὴ λαλεῖν ὅλως ἀλλ' ἐν πᾶσι σιγᾷν καὶ εὐχεσθαι», ὁ δὲ Χρυσόστομος, ὑπομιμνήσκων τὸ τοῦ Παύλου «αἰσχρὸν ἐστὶν γυναίξιν ἐν ἐκκλησίᾳ λαλεῖν»¹, παραπονεῖται διὰ τὴν φλυαρίαν τοῦ γυναικείου ἐκκλησιασμάτος του λέγων ὅτι ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ «πάσας διαλεγόμενας ἴδοι τις ἂν ὅσα οὔτε ἐν ἀγορᾷ οὔτε ἐν βαλανείοις»². Ὁ Ἀλεξανδρείας Εὐσέβιος, ἀποτεινόμενος πρὸς τὰς ἐκκλησιαζομένας, ἀναφωνεῖ «αἱ γυναῖκες τὰς φλυαρίας ἐκ τῶν στομάτων ὑμῶν ἐξάρατε, τοὺς ψιθυρισμοὺς καταπαύσατε»³.

Καὶ τὸ ἐλάττωμα, φαίνεται, ἐξηκολούθει, ἀφ' οὗ καὶ ὁ 70ὸς κανὼν τῆς ἐν Τρούλλῳ συνόδου διατάσσει «Μὴ ἐξέστω ταῖς γυναίξιν ἐν τῷ καιρῷ τῆς θείας λειτουργίας λαλεῖν»⁴.

Τὴν φλυαρίαν ταύτην κωλύουσα καὶ διὰ τὴν καθ' ὅλου εὐταξίαν τῶν γυναικῶν κατὰ τὴν θεῖαν λειτουργίαν φροντίζουσα ἡ ἐκκλησία εἶχεν εἰς παλαιότεραν ἐποχὴν ὀρίσει πρεσβύτιδας γυναῖκας, *π ρ ο κ α θ η μ ἔ ν α ς* καλουμένας ἢ *δ ι α κ ο ν ῖ ς ς α ς*, ἔργον τῶν ὁποίων ἦτο νὰ ἐπιβλέπωσι τὴν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τάξιν τῶν γυναικῶν, θεσμός, τὸν ὁποῖον ἤρην ἢ ἐν Λαοδικείᾳ σύνοδος διὰ τοῦ 11ου κανόνος τῆς⁵.

Ἰδιον ἐπ' ἴσης τῆς εὐ ἡγμένης Βυζαντινῆς ἦτο νὰ μὴ γελᾷ ἀκαίρως, καὶ μάλιστα ἐνώπιον ἀνδρῶν⁶, ἀπρεπὲς δ' ἐθεωρεῖτο νὰ κροταλίζη αὐτὴ τὰς παλάμας⁷ ἢ νὰ προσβλέπη ἀσκαρδαμνκτὶ τοὺς ἀνδρας ἢ μὲ μαλακὸν βλέμμα τοὺς ἐντυγχάνοντας⁸, ἴδιον δ' ἀσέμνον τὸ νὰ ἐπιδεικνύη ἦθος ἀρμόζον εἰς

1. Α' πρὸς Κορινθ., 14,34,35.

2. Χρυσόστομος, PG, 62,543.

3. PG, 86',361.

4. Συμμεῶνος Μεταφράστου, Ἐπιτομὴ κανόνων, PG, 114,289.

Ράλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα, 2,467· 6,197.

5. Ράλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα, 3,181. Θεόδωρος Βαλαμῶν, PG, 138,989.

6. Κλήμεντος, Παιδαγ., 2,5. Χρυσόστομος, PG, 47,515· 63,122.

Γρηγόριος Θεολόγος, PG, 37,637. ΕΠ, 1880,65.

7. Κωνσταντίνου τοῦ Μανασσῆ, Μοναχία ἐπὶ τῇ σεβαστῇ κυρῆ Θεοδώρῃ τῇ Κοντοστεφανίνῃ (Βυζαντινὰ Χρονικά, 7,634).

8. Μ. Βασίλειος, PG, 30,696. Ν. Festa, Longibardos (Βυζάντιον, 6,160).

ἀνδρας¹, ὡς καὶ νὰ ἀστειεύεται καὶ νὰ σκόπητῃ μιμουμένη οὕτω τοὺς ἐπὶ σκητῆς παίζοντας μίμους².

Ἄξιokaτάκριτοι ἐπ' ἴσης ἐθεωροῦντο αἱ παρθένοι, αἵτινες, ὀπισθεν τῶν δικτυωτῶν τῶν παραθύρων των ἢ τῶν ὀπῶν τῶν σανίδων τοῦ ἐξώστου των ἰστάμεναι, περιεγέλων τῶν παρερχομένων ἢ τὸ μικρὸν τοῦ σώματος ἢ τὰ ἐνδύματα ἢ τὸ χρῶμα καὶ τὴν διάθεσιν τῆς κόμης³ καὶ τὰ τοιαῦτα.

Σύμφωνον δὲ πρὸς τὰς ἀντιλήψεις τῆς ἐποχῆς ἦτο ὅτι ἐζητεῖτο παρὰ τῶν κοσμίων παρθένων, ἐντὸς τοῦ θαλάμου μένουσαι, νὰ μὴ ἄδωσιν ἐρωτικά ῥήματα, τὰ ὁποῖα συνηθέστατα ὡς νόθα καὶ πορνικά χαρακτηρίζονται⁴.

Πρὸς τούτοις ἡ Βυζαντινὴ ὄφειλε ν' ἀποφεύγῃ τὴν μετὰ ἀσέμων γυναικῶν συναναστροφὴν⁵ ὡς καὶ τὴν αἰσχρολογίαν, σωφρονίζουσα μάλιστα καὶ τὰς αἰσχρολογούσας θεραπαινίδας τῆς, ἀφ' οὗ «ἀναστρέφει ἐπὶ τὴν δέσποιναν ἢ τῆς θεραπαίνης ἀκολασία»⁶.

Μικρὸν ἀνωτέρω ὁμιλήσαμεν περὶ τοῦ κατεσταλμένου βλέμματος τῶν γυναικῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν διαφόρων μελῶν τοῦ σώματος αἱ κινήσεις παρετηροῦντο τότε. Αἱ σεμναὶ γυναῖκες ὄφειλον νὰ μὴ κατακλῶνται καὶ θρύπτωνται, ὡς λέγει ὁ Χρυσόστομος⁷, νὰ μὴ ἔχωσι δὲ ἄτακτον καὶ ὑγρὸν βάδισμα⁸.

Ὁ Παῦλος ἐν τῇ πρώτῃ πρὸς Κορινθίους ἐπιστολῇ γράφει· «εἰ γὰρ οὐ κατακαλύπτεται γυνὴ καὶ κειράσθω, εἰ δὲ αἰσχρὸν γυναικί τὸ κείρασθαι ἢ ξυρᾶσθαι, κατακαλυπτέσθω»⁹. Τὴν σύστασιν ταύτην ἀκολουθοῦντες οἱ Χριστιανοί, ἀπήτουν, ἵνα αἱ γυναῖκες αὐτῶν, διὰ τὸ ἀσκανδάλιστον, καλύπτωνται. «Κατ' οὐδένα δὲ τρόπον ταῖς γυναῖξιν ἐπιτρεπτόν παραγυμνούσας τι τοῦ σώματος καταφαίνεσθαι» ἀναφωνεῖ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς, προσέθηκε δ' ὁ αὐτὸς «ἢ γυνὴ κεκαλύφθω τὰ πάντα πλὴν εἰ μὴ οἶκοι τύχοι»¹⁰, ὁμιλῶν δὲ ὁ Χρυσόστομος περὶ τῆς συνηθείας τῶν ἀρχαίων Σπαρτιατῶν νὰ ἄγωσιν εἰς τὰς παλαίστρας καὶ εἰς κοινὴν θέαν τῶν ἀνθρώπων γυμνὰς τὰς παρθένους, προσ-

1. Γρηγόριος Θεολόγος, PG, 37,922.

2. Χρυσόστομος, PG, 62,119.

3. Χρυσόστομος, PG, 56,535.

4. Φωτίου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, Ὀμιλίαι καὶ λόγοι, 1,194 (Ἀριστάρχου).

5. Κλήμεντος, Διαταγαὶ τῶν ἁγίων Ἀποστόλων, PG, 1,825.

6. Κλήμεντος, Παιδαγ., 3,11 (PG, 8,649).

7. Χρυσόστομος, PG, 47,515. Κλήμεντος, Ἐνθ' ἄν. PG, 8,644.

8. Γρηγόριος Θεολόγος, PG, 37,637. Κλήμεντος, Παιδαγ., 3,11.

9. Α' πρὸς Κορινθίους, 11.

10. Κλήμεντος, Παιδαγ., 2,233· 3,11. Ὁ αὐτὸς ἀλλαχοῦ, περὶ γυναικὸς ὁμιλῶν, παρατηρεῖ (2,10) «οὐ γὰρ ἀρμόζει γυμνὸν ἐπιδείκνυσθαι τὸν πόδα». Αἱ γυναῖκες, τέως τοῦ Γούρδονος τῆς Καππαδοκίας, ὅταν διήρχοντο ἔμπροσθεν ἀνδρῶν, ἐκάλυπτον οὕτω τὸ πρόσωπον, ὥστε μόνον ἡ ρίς καὶ οἱ ὀφθαλμοὶ νὰ φαίνωνται. Βασ. Καραμπεδος, Τὸ Γούρδονος καὶ τὸ Ἀραβάνι, 24.

θέτει· «τί ἕτερον ἔστιν εἰπεῖν ;»¹ Ἐπαινῶν δὲ βραδύτερον τὴν Καισάρισσαν Εἰρήνην λέγει ὅτι ἐφρόντιζεν αὕτη οὐ μόνον καὶ ἄλλα μέρη τοῦ σώματός της νὰ καλύπτῃ, «ἀλλὰ καὶ ἄπερ ἡ φύσις καὶ ἡ συνήθεια γυμνὰ παραδίδωσιν»².

Κατὰ τὰς διαταγὰς τῶν ἁγίων Ἀποστόλων, ἡ σώφρων γυνὴ βαδίζουσα ἔπρεπε νὰ καλύπτῃ τὴν κεφαλὴν της ἀποκλείουσα οὕτω τὴν θεάν εἰς τοὺς περιέργους³, διεμαρτύρητο δὲ καὶ ὁ Μ. Βασίλειος κατὰ τῶν μετεχουσῶν τῶν πανηγύρεων γυναικῶν, διότι αὗται κατὰ τὰς ἐπακολουθούσας διασκεδάσεις καὶ τοὺς χοροὺς «ἀπὸ τῶν κεφαλῶν τὰ τῆς εὐσχημοσύνης καλύμματα ἔρριπτον»⁴ συμφωνοῦντα βραδύτερον ἔχων καὶ τὸν Χορῖκιον⁵.

Πόσον δ' ἔντιμον ἐθεωρεῖτο νὰ ἔχη μία γυνὴ κεκαλυμμένην τὴν κεφαλὴν καὶ νὰ μὴ εἶναι ἀναμαλλαρέα ἢ ἀσκέπαστος, ὡς ἔλεγον, φαίνεται ἐκ τοῦ ὅτι, κατὰ τὰ μαρτύρια, οἱ θέλοντες νὰ ὑβρίσωσι τὴν Χριστιανὴν μάρτυρα διέτασσαν νὰ τῆς ἀφαιρεθῇ τὸ κάλυμμα τῆς κεφαλῆς⁶, ἀναφέρεται δὲ καὶ γυνὴ ἐκ τοῦ ἀκολάστου εἰς τὸν σώφρονα ἐπανελθοῦσα βίον, εἰς ἔνδειξιν τῆς τοιαύτης μεταβολῆς, καλύπτουσα τὴν κεφαλὴν⁷. Γνωστὸν δ' εἶναι ὅτι οἱ Βυζαντινοὶ συγγραφεῖς, τὴν ἀναισχυντίαν μιᾶς γυναικὸς θέλοντες νὰ παραστήσωσι, λέγουσιν ὅτι «γυμνῇ ἢ ἀνακεκαλυμμένη τῇ κεφαλῇ ἐχώρει».

Πλὴν τῆς κεφαλῆς, ἐκάλυπτον καὶ τὸ πρόσωπον αἱ Βυζαντιναὶ⁸, εἶχον, ὡς λέγει Ἄννα ἡ Κομνηνὴ, «τὴν τὸ πρόσωπον ἐπικαλύπτουσαν ὀδόνην». Ἦτο δ' ἡ ἐπικάλυψις τοιαύτη, ὥστε διὰ τοῦ λεγομένου προσωπίδιου, οὕτω νὰ καλύπτωσι τὸ πρόσωπον, ὥστε μόνον ἡ ρίς καὶ οἱ ὀφθαλμοὶ νὰ φαίνωνται.

Ἐκ τῶν λοιπῶν μερῶν τοῦ σώματος αἱ γυναῖκες ἐκάλυπτον τὰς χεῖρας μέχρι τοῦ καρποῦ⁹, τὰς χεῖρας, τὰς ὁποίας παρεξηγοῦντο νὰ δεικνύωσι γυμνὰς καὶ ὅτε, ὑπὸ τοῦ πάθους ἐπὶ τῷ θανάτῳ προσφιλοῦς προσώπου παρασυρόμεναι, ἔστερνοτυποῦντο¹⁰.

Καὶ ἄφ' οὗ τοιαύτη προσοχὴ περὶ τὴν κάλυψιν τῶν γυναικῶν κατεβέλ-

1. Χρυσόστομος, PG, 57,19.

2. Ps.sc.m., 1,166,2.

3. Κλήμεντος, Διαταγαὶ τῶν ἁγίων Ἀποστόλων (PG, 1,584).

4. Μ. Βασίλειος, PG, 32,1349.

5. Χορῖκιον, Ἐγκώμιον εἰς Μαρκιανὸν ἐπίσκοπον Γάζης, 2,44,259 (Förster - Richtsteig).

6. Συμεῶνος Μεταφράστου, Μαρτύριον τοῦ ἁγίου μεγαλομάρτυρος Ἀρέθα (PG, 115,1264).

7. Μιχαὴλ Ψελλοῦ, Ἐγκώμιον εἰς τὴν μητέρα αὐτοῦ (MB, 5,27).

8. Ὁ δῆμιος Ἀθανάσιος (PG, 28,845) ἔλεγον «εἰς τὰς γυναῖκας παραγγέλλειν τὰ πρόσωπα αὐτῶν μὴ φαίνεσθαι, χεῖρας ἀνδρῶν μὴ καταφιλεῖν».

9. Ἄννης Κομνηνῆς, Ἀλεξιάς, 1,146,5. Θεοδώρου Προδρομοῦ, Τὰ κατὰ Ροδάνθην καὶ Δοσικλῆα, 8,301.

10. Φ. Κουκουλέ, Βυζαντινῶν νεκρικὰ ἔθιμα, ΕΕΒΣ, 16,15 καὶ 16.

λετο, φαντάζεται τις πόσον ἀπρεπῆς ἐθεωρεῖτο καὶ πόσον κατεδικάζετο ἢ ἐντελῆς γύμνωσις. Γρηγόριος ὁ Νύσσης μαρτυρεῖ ὅτι αἱ σύγχρονοὶ τοῦ γυναῖκες ἐδυσχέρανον νὰ γυμνώσουν τὸ σῶμά των καὶ εἰς ἰατρούς¹, κατὰ τὸν τελευταῖον δ' αἰῶνα τῆς ἡμετέρας αὐτοκρατορίας ὁ Ἰωσήφ Βρυέννιος φρονεῖ ὅτι ἐπήρχοντο εἰς τὸ κράτος τὰ δεινὰ «ὅτι γυμνοὶ ὡς ἐγεννήθησαν οὐ μόνον ἄνδρες, ἀλλὰ καὶ τὸ τῶν γυναικῶν φῦλον καθεύδειν οὐκ ἐπαισχύνονται»².

Τέλος ἡ ἀξία τοῦ ὀνόματός της γυνὴ ἔπρεπε νὰ ἀσκήῃ ἐγκράτειαν γαστρος³, νὰ ἐνδύεται κοσμίως⁴ καὶ νὰ ἀποφεύγῃ, ὡς ἐλέχθη, τὰ συχνὰ λουτρά⁵.

Ἡ ΓΥΝΑΙΚΕΙΑ ΕΠΙΔΕΙΞΙΣ

Θὰ ἐνόμιζέ τις ὅτι ἡ τὸ πλεῖστον τοῦ βίου της ἐν τῷ θαλάμῳ διαμένουσα Βυζαντινὴ καὶ φροντίζουσα πῶς νὰ ἐξοικονομήσῃ τὰ τοῦ οἴκου της ἦτο ἀπηλλαγμένη τοῦ ἐλαττώματος τῆς ἐπιδείξεως· πλάνη· αὕτη, εἰς ἀντιστάθμισμα τοῦ περιορισμοῦ της, ἐφρόντιζεν, ὡσάκις τῆς ἐδίδεδο εὐκαιρία, νὰ ἱκανοποιήσῃ τὴν ἔμφυτον εἰς τὸ φῦλόν της ἀδυναμίαν καὶ νὰ ἐπιδειχθῇ, ἀναλόγως, ἐννοεῖται, τῆς κοινωνικῆς της θέσεως καὶ τῶν χρηματικῶν τοῦ συζύγου της πόρων.

Εὐκαιρίαν, ἵνα ἐπιδειχθῶσιν αἱ Βυζαντιναί, εὕρισκον ὡσάκις ἐπρόκειτο νὰ ἐξέλθωσι τοῦ οἴκου των εἰς ἐπίσκεψιν φίλης⁶ ἢ ἀπλῶς νὰ μεταβῶσι πού δι' οἰκογενειακὰς των ὑποθέσεις.

Ἡ μέλλουσα νὰ ἐξέλθῃ τοῦ οἴκου Βυζαντινὴ, εἰάν ἦτο πτωχὴ καὶ τῆς κατωτάτης κοινωνικῆς τάξεως, ἐβάδιζε πεζῇ, ἐπ' οὐδενὶ ὄμως λόγῳ ἠνείχετο τοῦτο ἢ εὐπόρου κοινωνικῆς ἢ ἀρχοντικῆς τάξεως δέσποινα.

Κατὰ τὸν Χρυσόστομον, ὑπερβάλλοντα βέβαια τὰ πράγματα, αὕτη οὐδὲ ἀπὸ ἀμφοδου εἰς ἀμφοδον κατεδέχετο νὰ μεταβῇ, ἂν μὴ ἐπέβαιεν ὑπόζυγιον⁷. Συνειθίζετο δὲ τότε νὰ ἐπιβαίνωσιν αἱ γυναῖκες οὐχὶ περιβάδην, ἀλλὰ κατὰ πλευρόν, ἢ ἡμίονων λευκῶν⁸ ἢ ἵππων⁹, τῶν ζῴων τούτων κοσμουμέ-

1. PG, 46,993.

2. Ἰωσήφ Βρυέννιου, Τίνες αἰτίαι τῶν καθ' ἡμᾶς λυπηρῶν, 3,120.

3. Κλήμεντος, Διαταγαὶ τῶν ἁγίων Ἀποστόλων, 1,825. Μ. Βασίλειος, PG, 30,684.

4. Γρηγόριος Θεολόγος, PG, 37,601. Χρυσόστομος, PG, 47,515.

5. Συνέσιος Κυρήνης, PG, 66,1500.

6. Τὴν κατὰ τὴν ἐπίσκεψιν φρασσεολογίαν βλ. εἰς τὰ ἐρμηνεύματα τοῦ Πολυδεύκου, 211 (Boucherie).

7. Χρυσόστομος, PG, 57,79.

8. Χρυσόστομος, PG, 51,192· 54,443· 60,492· 63,665.

9. Ἀννης Κομνηνῆς, Ἀλεξιάς, 1,99,7.

νων διὰ χρυσοπάστων ἢ ἀργυροπάστων χαλινῶν καὶ φερόντων περὶ τὸν τράχηλον ἀργυρᾶ κοσμήματα ¹, λιθοκόλλητα φάλαρα, χρυσᾶ σχοινία καὶ κωδωνίσκους ἀπὸ τῆς χαίτης ἐξηρημένους καὶ πολύτιμα ἐφίππια κεκαλυμμένα μὲ πολυτίμους καὶ ἄλουργους τάπητας ².

Αἱ τῆς ἀνωτέρας ἀκόμη κοινωνικῆς τάξεως γυναῖκες τὸ ἐπὶ ἡμιόνων ἢ ἵππων ὀχεῖσθαι μὴ θεωροῦσαι συμβιβαζόμενον πρὸς τὸ ἀξίωμα τῶν συζύγων, ἐφέροντο ἐπὶ φορεῖων ³ βασταζομένων ὑπὸ δούλων βαρβάρων, οἵτινες σκωπτικῶς ἐκαλοῦντο ὑποδήματα τῆς πορείας τῶν πλουσίων ⁴. Τὰ φορεῖα ταῦτα, λεκτίκια ⁵ ἢ βαστέρνια ⁶ ἢ φορεῖα ⁷ καλούμενα, ἦσαν πολυτελῶς κεκοσμημένα καὶ ἔφερον δίσχιστα παραπετάσματα, ἀφ' ὧν, καταλήλως συρομένων, αἱ φερόμεναι, ὡς αἱ κακαὶ γλῶσσαι ἔλεγον, ἔβλεπον τοὺς παραπορευομένους ⁸. (Πίν. Ε' ⁹).

Ὅπως κατὰ τὴν ἀρχαίαν Ἑλληνικὴν ἐποχὴν αἱ εὐπορώτεραι γυναῖκες ἐξήρχοντο συνοδευόμεναι ὑπὸ θεραπειῶν ἢ δούλων ¹⁰, οὕτω συνέβαινε καὶ κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους· ἡ εὐπορος δῆλα δὴ Βυζαντινὴ, ἐξερχομένη, ὄφειλε νὰ συνοδεύεται ὑπὸ θεραπειῶν πρὸς τὰ ἀριστερὰ ἢ ὀπισθεν αὐτῆς βαδιζουσῶν ¹⁰ ὧν προσεπάθει νὰ εἶναι, ὅσον τὸ δυνατόν, μέγας ὁ ἀριθμὸς· ἐντροπὴ π.χ. ἐθεωρεῖτο νὰ βαδίζῃ συνοδευομένη ὑπὸ δύο μόνον ὑπηρετριῶν ¹¹. Περὶ τούτου μᾶς πληροφοροῦσιν οἱ συγγραφεῖς ὁμιλοῦντες περὶ συζύγων προθυμοποιουμένων νὰ παρὰσχωσιν εἰς τὰς συζύγους των «λαμπρὰς ἐξόδους» ¹², ταύτας δὲ κατὰ τὴν ἔξοδόν των συνοδευόμενας ὑπὸ πλήθους θερα-

1. Χρυσόστομος, PG, 51,192· 54,443· 60,492· 63,665.

2. Περὶ τοῦ στολισμοῦ τῶν ἡμιόνων καὶ ἵππων τῶν φερόντων πλουσίας, βλ. Δ. Μπαλάνοῦ, Ἡ πολυτέλεια κατὰ τοὺς χρόνους τῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας (Νέα Σιών, 1922,438).

3. Μόσχου, Λειμωνάριον, PG, 87³,2881.

4. Κλήμεντος, Παιδαγ., PG, 8,609.

5. Τὸ Λατινικὸν lectica.

6. Συμεῶνος Μεταφράστου, Βίος τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, PG, 114,1221. Μαρτύριον τῆς ἁγίας μάρτυρος Ἀνθούσης (Anal. Boll., 12,13,16).

7. Κλήμεντος, Ἐνθ' ἄν. Φίλωνος ἐπισκόπου τοῦ Καρπασίου, Ἑρμηνεία εἰς τὰ ἄσματα τῶν ἁσμάτων, PG, 40,84.

8. Κλήμεντος, Παιδαγ., 3,4 (252,19· Stählin). Γρηγόριος Θεολόγος, PG, 37,902.

9. ΕΠ, 650,17. Χαρ. Βουλοδήμου, Δοκίμιον, 1,209.

10. Κλήμεντος, Παιδαγ., 3,11.

11. Χρυσόστομος, PG, 63,197. Γενικῶς τὸ πλῆθος τῶν ὑπηρετῶν καὶ δούλων ἐθεωρεῖτο τότε δειγμὰ πλοῦτου καὶ εὐημερίας, πτωχείας δὲ δειγμὰ τὸ νὰ ἔχη τις ἓνα δούλον ἢ μίαν παιδίσκην. Fourmy-Leroy, Βίος τοῦ ἁγίου Φιλαρέτου (Βυζάντιον, 9,115,35).

12. Χρυσόστομος, PG, 51,214.

παινίδων ¹ πρὸς τὰ ἀριστερὰ ἢ ὀπισθεν αὐτῶν, ὡς εἴρηται, βαδίζουσῶν ², πρὸς δὲ καὶ περὶ παρθένων βαδίζουσῶν τῇ συνοδείᾳ πολλῶν θεραπευνίδων ³, συνήθεια, ἥτις ἐξηκολούθησε μέχρι τῶν τελευταίων αἰώνων τῆς ἡμετέρας αὐτοκρατορίας ὡς διδασκόμεθα ἐκ τοῦ Γεωργίου Ἀκροπολίτου ⁴ καὶ κατόπιν ἐκ τοῦ θανατικοῦ τῆς Ρόδου τοῦ Ἐμμανουὴλ Γεωργηλᾶ ⁵ καὶ ἥτις καὶ διὰ τῆς ἐποχῆς τῆς Τουρκοκρατίας διτηρήθη μέχρι τῶν χρόνων μας, ὡς δεικνύουσι τὰ τε δημῶδη ἡμῶν ποιήματα, καθ' ἃ ἡ ἐξερχομένη δέσποινα «βάνει τοῖς δοῦλες ἀπὸ μπρὸς καὶ δοῦλες ἀπὸ πίσω» ἢ «βάνει τρεῖς βάγιες ἀπὸ μπρὸς, τρεῖς βάνει ἀπὸ πίσω» ὡς καὶ ἡ πρὸ ἐτῶν δὲ συνήθεια, καθ' ἣν, ἡ θέλουσα νὰ δεῖξῃ τὸν πλοῦτόν της, ἐξερχομένη, συνωδεύετο ὑπὸ πλήθους ὑπηρετριῶν ⁶.

Η ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΚΑΙ Ο ΕΡΩΣ

Οἱ γονεῖς, ὡς ἀνωτέρω ἐλέχθη, ἐφρόντιζον νὰ κρατοῦν τὰς θυγατέρας των μακρὰν τῆς ὄψεως τῶν ἀνδρῶν ἐντὸς τοῦ θαλάμου αὐτὰς ἐγκλείοντες, φρουροὺς καθιστῶντες καὶ στερεῶς τοὺς μοχλοὺς τῶν θυρῶν κλείοντες. Παρ' ὅλα ὅμως αὐτὰ δὲν ἦτο πάντοτε δυνατόν νὰ ὑπερνικήσωσι τὴν φύσιν οὐδὲ ν' ἀποτρέψωσιν, ἵνα ὁ πτερωτὸς ἔρως διευθύνῃ εὐστόχως τὰ βέλη τοῦ διὰ τῶν παρακυπτικῶν θυρίδων. Καὶ αἱ Βυζαντιναὶ λοιπὸν κόραι ἠγάπων σαγηνευόμεναι εἴτε ὑπὸ τῆς εὐμορφίας τῶν νέων, τοὺς ὁποίους ἐβλεπον κατὰ

1. Χρυσόστομος, PG, 51,234· 54,443· 59,762· 63,665. Γρηγόριος Θεολόγος, PG, 37,902.

2. Κλήμεντος, Παιδαγ., 3,4 (276,5, Stählin). Ὁ Λουκιανός, Περὶ τῶν ἐπὶ μισθῶ συνόντων 36 ἀναφέρει ὅτι αἱ σύγχρονοὶ του γυναῖκες ἐπλήρωνον ἀνθρώπους, ἵνα παρακολουθῶσι τὸ φορεῖόν των.

3. Χρυσόστομος, PG, 51,236. Διήγησις ἐπωφελῆς περὶ τῆς θεανδρικῆς εἰκόνης τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ (Α. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, *Varia Graeca sacra*, 104,16).

4. Ὁ Γεώργιος Ἀκροπολίτης, Χρονικὴ συγγραφή, 104,7 (Heisenberg) λέγει ὅτι, ὅταν ἡ ἐρωμένη τοῦ Ἰωάννου Βατάτζη Μαρκεσίνα ἐξήρχετο, ἠκολούθουν αὐτήν «πλείους ἢ τῇ κυρίως δεσποίνῃ». Πβ. καὶ Νικηφόρου Γεργοῦ, Ἱστορ., 1,46,6.

5. Ἐμμανουὴλ Γεωργηλᾶ, Τὸ θανατικὸν τῆς Ρόδου, στίχ. 160 (CG, 37).

6. Οὕτω πρὸ ἐτῶν ἐν Ἡπείρῳ. Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ὁ Χαρῖσιος Μεγδάνος, περιγράφων ἐν τῷ ἔργῳ του τῷ τιτοφορουμένῳ ὁλύχνος τοῦ Διογένους τὸν ἀνελεύθερον, λέγει ὅτι οὗτος «δούλην παντοτεινὴν δὲν κρατεῖ ὅταν χρειασθῇ ἡ γυνή του νὰ ὑπάγῃ εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἢ τὸ λουτρὸν ἢ ἀλλὰ ἑξ ἑτέρου, μισθώνει κάμμιαν ἀπὸ τὰς γειτονίας νὰ τὴν συνοδεύῃ».

τὰς ἐξόδους των, εἴτε παρασυσρόμεναι ὑπὸ τῆς μελωδίας τοῦ ἄσματός των, τὸ ὁποῖον συχνὰ ἀντήχει κάτωθεν τῶν παραθύρων των·

ἡ ὁμορφιά κι' ἡ μελωδιά λαβώνει τὴν καρδίαν

εἶπε καὶ ὁ ποιητὴς τοῦ ἐθνικοῦ ἠμῶν ἔπους¹.

Καὶ ἦσαν διάφορα τὰ μέσα, τὰ ὁποῖα ἐχρησιμοποιοῦν οἱ νέοι τῆς ἐποχῆς, ἵνα προσελκύσωσι τὸν ἔρωτα τῆς κόρης· ἡ δὴλα δὴ παραφυλάττοντες αὐτὴν παρερχομένην τῆς ἀπέτεινον κολακευτικούς λόγους ἐπαινοῦντες τὸ κάλλος αὐτῆς καὶ μακαρίζοντες τὸν μέλλοντα² σύζυγόν της³ ἢ μόνοι ἢ καὶ μετὰ συντρόφων, τῇ συνοδείᾳ πολλάκις μουσικῶν ὄργάνων, ψάλλοντες ὑπὸ τὰ παράθυρά της τὰ ἐρωτικά ἐκεῖνα ἄσματα, ἅτινα καὶ ἐπὶ τῆς σκηνῆς ἔψαλλον οἱ ἠθοποιοὶ καὶ καθ' ὧν, ὡς πορνικῶν, μετὰ τόσης δριμύτητος κατεφέροντο οἱ πατέρες τῆς ἐκκλησίας⁴.

Τοιοῦτων ἄσμάτων ἐλάχιστα δείγματα, καὶ δὴ ἐκ τῶν μεταγενεστέρων αἰώνων, ἔστωσαν τὰ ἐξῆς, μὴ ἀποδίδοντα, δυστυχῶς, πάντα τὸν δημῶδη τύπον :

Ἐσύ ἔσαι φῶς τῶν ὀφθαλμῶν, ψυχὴ μου καὶ ζωὴ μου
καὶ τῆς καρδιᾶς μου ἀνασασμὸς ἐσύ ἔσαι, δέσποινά μου.

Λάμπει σελήνη, πλὴν ἐν ἀμφοδοῖς μέσοις,
τὸ σὸν δὲ φέγγος κἂν μέσῳ τῆς οἰκίας.

Καὶ κισσὸς ἡδὺν συμπλακεῖς δένδρου κλάδοις,
ἡδύτερον δὲ συμπλοκὴ σῆς ἀγκάλης.

Μετὰ τὸ φέγγος ἔρχομαι, κόρη, εἰς τὸ περιβόλιον
εὐγενικὴ μου καὶ ξανθὴ ἐξύπνησε, ἂν κοιμᾶσαι·
ἐξύπνησε, κυράτσα μου, ψυχὴ μου μὴν κοιμᾶσαι
τὸν ἐνθυμᾶσαι ἔρχεται πρόθυμα εἰς ἐσένα.

Παραθυρίτσια μ' ἀργυροῦ, ἀργυροκοσμημένα
εἰπέτε τῆς κυράτσας σας νὰ βγῆ νὰ τῆς συντύχω·
ἀλλοίμονον ἐβράδυνασε παίρνει καὶ σκοτεινιάζει
τὰ παραθύρια σφάλισαν, τὴν ἀγαπῶ δὲν εἶδα
κι' εἶμαι θλιμμένος τὸ λεεινὸ καὶ παραπονεμένος.

1. Διήγησις τοῦ Διγενῆ, στίχ. 1691 (Μηλιαρ.).

2. Μόσχου, Δειμωνάριον, PG, 87^b,2913. Συμμεῶνος Μεταφράστω, Βίος τῶν ἁγίων Κυπριανοῦ καὶ Ἰουστίνης, PG, 115,853.

3. Χορικόιου, Φιλάργυρος πρεσβύτερος, 268,19. Τοῦ αὐτοῦ, Ὑπὲρ τῶν ἐν Διονύσου τὸν βίον εἰκονιζόντων § 16. Τοῦ αὐτοῦ, Ἀριστεὺς νέος, 239,8. P.Pr., I,110.

Εἰς τῶν χαρίτων τὴν αὐλὴν ἐκάθισεν ἡ φύσις
 ἐσύναξεν, ἐμάζωξε κατὰ λεπτὸν τὰ πάντα
 τοῦ κόσμου ὅλας τὰς χάριτας καὶ τὰς εὐμορφοσύνας
 ἐσένα τὰς ἐχάρισε, χαρὰ σ' ἐσένα, κόρη
 τὸ σῶμά σου τὸ εὐγενικὸν ἴσον βεργὴν τὸ ποῖκε
 κυπαρισσοβεργόλικον ἐδημιούργησέ το.

Καὶ τὰ ἄσματα ταῦτα, ἐσκανδάλιζον πολλὰκις τὰς νέας, αἱ ὁποῖαι, ἀφίνουσαι τὸν ἴστων ἢ τὴν ἠλακάτην, ἔσπευδον εἰς τὴν παρακλυτικὴν θυρίδα, ἵνα ἀκούσωσι τὸν ψάλλοντα¹, κρύφα ὅμως τῶν μητέρων, αἵτινες, ἀντιλαμβανόμεναι ἐνίστε τὸ πρᾶγμα, ἐρράπιζον τὰς παρεκτροπομένας².

Καὶ πάντα ταῦτα συνέβαινον, τῆς κόρης ἰσταμένης ὅπισθεν τῶν κιγκλίδων τῶν παραθύρων ἢ τῆς ὀπῆς τῶν σανίδων τοῦ ἐξώστου της.

Ἴνα ἐμφανισθῇ τὸ πρόσωπον τῆς νέας ἢ, ἵνα ὁ ἐραστής τὴν πλησιάσῃ, ἔπρεπε καὶ ἄλλας οὕτως νὰ καταβάλλῃ προσπαθείας προσεταιριζόμενος διὰ δώρων τοὺς ὑπηρέτας τῆς οἰκίας ἢ τὸν θυρωρὸν ἢ καὶ τὴν τροφὸν τῆς κόρης³.

Ἡ πρώτη ἀρχὴ τῶν ἐρωτικῶν σχέσεων ἐγένετο «διὰ τῆς τῶν βλεμμάτων ἀφῆς», ὡς λέγει ὁ Μ. Βασίλειος⁴, ἀφ' οὗ, ὡς ἀλλαχοῦ ἀναφέρουσιν οἱ συγγραφεῖς, ὁ ἔρωτος, ἐκ τῶν ὀμμάτων ἀρχόμενος, ριζοῦται εἰς τὴν καρδίαν.

Εὐτυχῆς λοιπὸν ἐθεωρεῖτο ὁ ἐραστής, ἂν κατώρθωνε νὰ ἴδῃ τὴν ἐρωμένην καὶ ἐρωτικῶς νὰ νεύσῃ πρὸς αὐτήν, εὐτυχέστερος δέ, ἂν εὗρισκεν εὐκαιρίαν νὰ ἀνταλλάξῃ ὀλίγας λέξεις μετ' αὐτῆς⁵.

Ἐμίλησα περὶ τῆς κατὰ τὸν Μ. Βασίλειον, ἀφῆς τῶν βλεμμάτων, ὡς ὅμως ὁ ἱερός ἀνὴρ προσθέτει, «ἢ διὰ βλεμμάτων ἀφή ἐπὶ τὴν τῶν χειρῶν λαθραίως ὀδεύει»⁶. Μετὰ ὄντως τὰ βλέμματα, ἐπηκολούθει, ὡς παρηγορία τοῦ ἐρωτικοῦ πάθους, ἡ ἀφή τῆς χειρὸς⁷, μεθ' ἣν ἤρχετο ὁ ἐναγκαλισμὸς καὶ τὸ

1. Χορικίου, Περὶ τῶν ἐν Διονύσου τὸν βίον εἰκονιζόντων, § 130,12.

2. Ἀγαθίου, Ἐπιγράμματα, 5,289,5 (Βόνν.).

3. Χορικίου, Φιλάργυρος πρεσβύτης, Ἐνθ' ἀν. καὶ τοῦ αὐτοῦ, Ἀριστεὺς νέος, Ἐνθ' ἀν. Βασίλειος Σελευκείας, PG, 85,501. Χαριτίωνος Ἀφροδισιέως, Τὰ περὶ Χαιρέων καὶ Καλλιρόην, 1,2. Εὐγενιανοῦ, Τὰ κατὰ Δρόσιλλαν καὶ Χαρικλέα, 2,67.

4. PG, 30,704. Ἐν τῷ ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ἀχμέτ φερομένην ὄνειροκριτικῶν (74,17, Drexl), ἀναγινώσκομεν «ἐὰν ἴδῃ τις ὅτι ἐνευσε γυναικὶ καὶ συγκατέθετο ἡ γυνή».

5. Ἀχιλλέως Τατίου, Τὰ κατὰ Λευκίππην καὶ Κλειτοφῶντα 1,9. Καὶ νῦν ἐν Κρήτῃ ἐρωτικῆς διαθέσεως ἐκδήλωσις θεωρεῖται ὁ κουτσοκαμνυσομός, ἥτοι τὸ διὰ τοῦ καμμύοντος ὀφθαλμοῦ νεῦμα, καὶ ὁ σφιγμὸς τῆς χέρας.

6. Μ. Βασίλειος, PG, 30,704.

7. Ἀμασείας Ἀστέρειος, PG, 40,476. Μόσχου, Λειμωνάριον. PG, 87³,3093. Κατὰ τὸν Ἀχιλλέα Τάτιον, Τὰ κατὰ Λευκίππην καὶ Κλειτο-

φίλημα¹, καὶ δὴ τοῦ αὐθένος καὶ τῶν ὀφθαλμῶν². Οἱ ἔμπειροι μάλιστα τῶν ἔρωτικῶν τὴν ἐξῆς συνταγὴν ἔδιδον εἰς τοὺς πρωτοπείρους· «θίγε χειρὸς, θλίψον δάκτυλον, θλίβων στέναξον, ἦν δὲ ταῦτά σου ποιοῦντος καρτερῆ καὶ προσίεται, σὸν ἔργον ἤδη δέσποινάν τε καλεῖν καὶ φιλῆσαι τὸν τράχηλον»³. Καὶ ἐθεωρεῖτο μὲν ὑπερβαῖνον τὰ ὄρια ἢ κόρη νὰ φιλῆ, ἐνώπιον μάλιστα τρίτων, τὸν νέον, ἔχομεν ὅμως καὶ τούτου μαρτύρια ἐν στιγμῇ ἔρωτικῆς παραφορᾶς⁴.

Εἰς τὴν ἡμερησίαν λοιπὸν διάταξιν καὶ τότε τὸ φίλημα, παρὰ τὰς ἀπειλὰς τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀνδρῶν καὶ τῆς ἐκκλησίας, ἦτις τὴν ἀφὴν τῆς χειρὸς τῆς γυναικὸς καὶ τὸ φίλημα θεωροῦσα ὡς ἔλασσον ἀμάρτημα ἐπέβαλλεν εἰς τὸν φιλοῦντα τεσσαρακονθήμερον ξηροφαγίαν καὶ ἑκατὸν μετανοίας καθ' ἑκάστην διακοῦντος τοῦ τεσσαρακονθήμερου⁵.

Τὰς ἀσέμνους περιπλοκάς καὶ τὰ φιλήματα συνώδευον, ἐννοεῖται, καὶ λόγοι ἔρωτικοί⁶. Ὁ ἔρωτευμένος, ὡς εἶδομεν, ἐκάλει τὴν κόρην δέσποιναν, ἐξ ἄλλων δὲ μαρτυριῶν πληροφοροῦμεθα ὅτι τὴν προσηγόρευε *χρυσὴν*⁷, φῶς τῶν ὀφθαλμῶν του καὶ παρηγορίαν τῆς λύπης του⁸, φῶς καὶ πνοὴν του⁹, κάλλους ἀνθος καὶ ψυχὴν τῆς ψυχῆς του¹⁰, ψυχὴν καὶ ζωὴν του¹¹, περιστεράν του εὐμορφὴν¹² καὶ τὰ τοιαῦτα.

φῶντα 4,47 παραμυθία τοῦ ἐρῶντος ἦτο «ἀκοῦσαι φωνῆς, χειρὸς θιγεῖν, ψαῦσαι σώματος».

1. Μιχαήλ Ψελλοῦ, Χρονογραφία, 37,2 ἔξ.
2. Συμεῶνος Μεταφράστου, Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τῆς Μεγάλης Ἀρμενίας, PG, 115,968. Μιχαήλ Ψελλοῦ, Χρονογραφία, 42 (Σάβα).
3. Ἀχιλλέως Τατίου, Τὰ κατὰ Λευκίππην καὶ Κλειτοφῶντα, 2,4.
4. Θεοδώρου Προδρομοῦ, Τὰ κατὰ Ροδάνθην καὶ Δοσικλέα, 8,206.
5. Ἰωάννου τοῦ Νηστευτοῦ, Περί μαλακίας (Ράλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα, 4,437). Πβ. καὶ Ζωναράν, ἐρμηνεύοντα τὸν 9ον κανόνα τῆς ἐν Νεοκαισαρεῖα συνόδου (Ράλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα, 3,85). Κατὰ τὸν 70ὸν κανόνα τοῦ Μ. Βασιλείου ὁ διάκονος ὁ ὁμολογήσας ὅτι ἐφίλησεν, ὄφειλε νὰ ἀπέχη τῆς λειτουργίας (Ράλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα, 4,228).
6. Ἰωσήφ Βρυεννίου, Τίνες αἰτίαι τῶν καθ' ἡμᾶς λυπηρῶν 3,99, (Βουλγάρεως).
7. Θεοδώρου Προδρομοῦ, Ἐνθ' ἄν., 6,321. Διήγησις τοῦ Δ... στίχ. 2202 (Μηλιαρ.).
8. Συμεῶνος Μεταφράστου, Βίος Θεοδώρου τῆς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, PG, 115,681. Λύβιστρος καὶ Ροδάμνη, στίχ. 2258.
9. Θεοδώρου Προδρομοῦ, Ἐνθ' ἄν.
10. Ἡλιοδώρου, Αἰθιοπικά, 1,8. Μιχαήλ Ψελλοῦ, Ἐνθ' ἄν. Λύβιστρος καὶ Ροδάμνη, στίχ. 1803.
11. Ἀχιλλῆς, στίχ. 956, Διήγησις τοῦ Διγενῆ, στίχ. 1920 (Μηλιαρ.).
12. Διήγησις τοῦ Διγενῆ, στίχ. 2065 (Μηλιαρ.).

Ἄς προσθέσωμεν τέλος ὅτι καὶ πρόχειροι ἦσαν οἱ ἐρωτομανοῦντες εἰς ὄρκους, τοὺς ὁποίους συχνὰ παρέβαινον¹.

Οἱ ἐρῶντες οὐχὶ μόνον ἀπηύθυνον κολακευτικὰς φράσεις πρὸς τὴν ἐρωμένην, ἀλλὰ καὶ ἐπῆνουν τὸ κάλλος αὐτῆς, ἐκ τῶν σχετικῶν δὲ χωρίων, τὰ ὅποια δύναται τις νὰ σταχυολογήσῃ ἐκ τῶν ἐρωτικῶν ποιημάτων, τῶν μυθιστορημάτων καὶ τῶν ἐπιστολογράφων, δύναται τις νὰ λάβῃ πλήρη ἰδέαν τοῦ τίνα ἐθεώρουν οἱ Βυζαντινοὶ ὄρραιαν.

Κατὰ τὰς ἀντιλήψεις λοιπὸν τῶν Βυζαντινῶν, ὄρραία ἐθεωρεῖτο ἡ ἔχουσα εὐθυτενὲς ἀνάστημα προσομοιάζον πρὸς τὸ τῆς κυπαρίσσου², στρογγύλον πρόσωπον μικρὸν πῶς διαφέρον τῆς ἀκριβείας τοῦ κύκλου τῆς σελήνης³, ὀφθαλμοὺς ὑγροὺς, εὐστρόφους, λάμποντας, μεγάλους καὶ μέλανας⁴, ὀφρῦς μελανὰς καὶ τοξοειδεῖς⁵, παρειὰς λευκὰς καὶ κατὰ τὸ μέσον ἐρυθραιομένας, εἶνα εὐθεῖαν⁶, κόμην μακράν, βοστρυχώδη καὶ ξανθὴν⁷, χεῖλη ἐρυθρὰ καὶ αὐτόβαπτα⁸, στόμα μικρὸν⁹, μαργαριτῶν δίκην ἀποστίλβοντας ὀδόντας¹⁰, δακτύλους εὐμήκεις¹¹, τράχηλον λευκὸν καὶ τορνευτὸν¹² καὶ μαρμαρῶδες στῆθος¹³.

1. Ἐπιθὶ τὰ σημειούμενα ὑπὸ Θεοδώρου Βαλσαμώνος ἐρμηνεύοντος τὸν 82ον κανόνα τοῦ Μ. Βασιλείου (Ράλλη - Ποτλῆ, Σύνταγμα, 4,249).

2. Χρυσόστομος, PG, 52,412. Θεοδώρου Προδρομοῦ, Τὰ κατὰ Ροδάμνην καὶ Δοσικλέα, 6,226,292. Φλώριος καὶ Πλάτζια Φλώρα, στίχ. 5 (Μαυροφρύδου, Ἐκλογή μνημείων, 257).

3. Μαλάλα, Χρονογρ., 101,17. Ἀννης Κομνηνῆς, Ἀλεξιάς, 1,145,7. Διήγησις Λυβίστρου καὶ Ροδάμνης, στίχ. 1000. Ἰωάννου Εὐγενικοῦ, Ρῆγες ἐν Παραδείῳ (Boissonade, Anecdota nova, 341).

4. Χρυσόστομος, PG, 61,453· 62,384,525· 63,658. Μαλάλα, Χρονογρ., 91,9,101,17. Διήγησις τοῦ Διγενῆ, στίχ. 1769 (Μηλιαρ.). Ἀχιλλέως Τατίου, Ἐνθ' ἄν. 5,13.

5. Διήγησις τοῦ Διγενῆ, στίχ. 150,1771 (Μηλιαρ.). Βέλθανδρος καὶ Χρυσάντζα, 699 (Legrand). Ἰωάννου Εὐγενικοῦ, Ἐνθ' ἄν.

6. Χρυσόστομος, PG, 52,412· 61,254· 62,384. Διήγησις τοῦ Διγενῆ, 4,354· 6,31 (Legrand). Βέλθανδρος καὶ Χρυσάντζα, 673.

7. Χρυσόστομος, PG, 52,412. Διήγησις τοῦ Διγενῆ, 4,353 (Legrand). Πασχάλιον, Χρονικ., 577,21. Horna, Das Hodiporikon des Konstantin Manasses, στίχ. 167,170 (BZ, 13,330).

8. Χρυσόστομος, PG, 52,412· 61,254. Διήγησις τοῦ Διγενῆ, 150 (Μηλιαρ.). Βέλθανδρος καὶ Χρυσάντζα, 690. Λύβιστρος καὶ Ροδάμνη, 363.

9. Λύβιστρος καὶ Ροδάμνη, στίχ. 1000 ἐξ., 361 (Μαυροφρύδου, Ἐκλογή μνημείων).

10. Βέλθανδρος καὶ Χρυσάντζα, 705 (Μαυροφρύδου, Ἐκλογή μνημείων).

11. Χρυσόστομος, PG, 52,412.

12. Βέλθανδρος καὶ Χρυσάντζα, 708. Διήγησις τοῦ Διγενῆ, στίχ. 152 (Μηλιαρ.).

13. Ed. Kurtz, Die Gedichte des Christophoros Mitylenaios, 52. Ἐμμανουὴλ Γεωργηλᾶ, Τὸ θανατικὸν τῆς Ρόδου, στίχ. 103 (CG, 34). Φ. Κουκουλέ, Περὶ κομμώσεως τῶν Βυζαντινῶν, ΕΕΒΣ, 7,34. Ἐπιθὶ καὶ ὅσα περὶ ὄρραότητος τῶν γυναικῶν ἐσημειώθησαν εἰς τὴν Deutsche Literatur Zeitung, 55 (1934) 351 - 358.

Σημειώτεον ὅτι, περὶ ὠραίας ὁμιλοῦντες οἱ Βυζαντινοί, ἔλεγον ὅτι αὕτη ἔλαμπεν ὡς ὁ ἥλιος ἢ ἦτο ἡλιογέννητος¹.

Ἡ ΓΥΝΗ ΚΑΙ Ο ΓΑΜΟΣ

Καὶ ταῦτα μὲν ὡς πρὸς τὸν ἔρωτα, προκειμένου ὅμως ν' ἀποφασισθῇ ὁ γάμος μιᾶς κόρης, τὸν λόγον εἶχον οἱ γονεῖς αὐτῆς, ἀφ' οὗ μάλιστα αὕτη ἠδύνατο νὰ ὑπανδρευθῇ μόλις συμπληρώσασα τὸ δωδέκατον ἢ δέκατον τρίτον ἔτος τῆς ἡλικίας της. Διὰ τὴν Βυζαντινὴν ἴσχυεν ὅ,τι λέγει ὁ Εὐριπίδης εἰς τὴν Ἄνδρομάχην·

νυμφευμάτων μὲν τῶν ἐμῶν πατήρ ἐμὸς
μέριμναν ἔξει κούκ ἐμὸν κρίνειν τάδε².

Τὸν μέλλοντα λοιπὸν γαμβρὸν ἔπρεπε νὰ εὕρῃ ὁ πατήρ, τῇ παρεμβάσει ἐνίοτε καὶ προμηστριῶν, αἱ ὁποῖαι ἔλεγοντο *κουρκοουσοῦραι* καὶ αἱ ὁποῖαι, ὡς καὶ οἱ μεσιτεύοντες, πολλακίς ἐπληρώνοντο λαμβάνουσαι τὸ πολὺ ποσὸν ἀντιστοιχοῦν μέχρι τοῦ ἐνὸς εἰκοστοῦ τῆς προικὸς καὶ τῆς προγαμιαίας δωρεᾶς.

Ἡ γνώμη καὶ συγκατάθεσις τοῦ πατρός, ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῶν Ἰσαύρων καὶ μέχρι τῶν Μακεδόνων καὶ τῆς μητρὸς, ἦτο ἀναγκαία, ἄλλως ὁ ἄνευ τῶν κρατούντων γάμος ἐθεωρεῖτο πορνεία³.

Κατὰ τὴν τότε ἐποχὴν, ἐπικρατούσης τῆς διαφορᾶς τῶν κοινωνικῶν τάξεων⁴, δὲν ἐπετρέπετο πρόσωπον ἀνωτέρας κοινωνικῆς τάξεως νὰ ὑπανδρευθῇ κατωτέρας τοιοῦτον, οὐδ' ἐλεύθερος δούλην, ἐκτὸς ἂν προηγουμένως τὴν ἡλευθέρωνεν, οὐδ' ἢ ἐλευθέρα δοῦλον ἢ ἀπελεύθερον⁵, ὠρίζοντο δὲ καὶ

1. Διήγησις τοῦ Διγενῆ, στίχ. 1756 (Μηλιαρ.) καὶ 4,350,635· 6,134 (Legrand).

2. Εὐριπίδου, Ἄνδρομάχη, 987.

3. Μ. Βασιλείου, PG, 32,728,729.

4. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον δὲν ἐπετρέπετο παρὰ τοὺς ἄρχοντας νὰ ἴστανται πένητες, ἐκτὸς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ (Χρυσόστομος, PG, 56,523), τὴν ἀνατροπὴν δὲ τῆς τοιαύτης τάξεως ἐξαιρῶντες οἱ συγγραφεῖς τονίζουσιν, ὡς ἐλέχθη, ὅτι, ἐν περιπτώσει μεγάλου κοινοῦ δεινοῦ, σεισμοῦ π.χ. ἢ ἀλώσεως, ἠδύνατό τις νὰ ἴδῃ συμφορομένας πλουσίας μετὰ πτωχῶν γυναικῶν ὅτε ἀνεμιγνύετο τάξις ἅπασα καὶ ἡ τῶν γερῶν μεγαλαυχία». Ἄγαθίου, Ἱστορ., 283,13,18. Ἐπ' ἴσης κατὰ τὰ γεύματα δὲν ἐθεωρεῖτο πρέπον νὰ συμπαρακάθηνται πλούσιαι μετὰ πτωχῶν (Ἄθανάσιος Ἀλεξανδρείας, PG, 28,268. Θεόδωρος Πρόδρομος, Τὰ κατὰ Ροδάνθην καὶ Δοσικλέα, 6,145) πολὺ δὲ ὀλιγώτερον νὰ καταλάβῃ τὴν θέσιν τινὸς γυνῆ ὑποδεεστέρας κοινωνικῆς τάξεως (Πουλλολόγος, στίχ. 162 (CG, 184).

5. Ὁ Μ. Κωνσταντῖνος ἐπέβαλλε τὴν ποινὴν τοῦ θανάτου εἰς τὴν ἐλευθέραν τὴν ὑπανδρευομένην δοῦλον.

ὠρισμένοι περιορισμοὶ διὰ τὸν γάμον μετὰ χήρας ἢ διεζευγμένης ἢ ἑταίρας ἢ σκηνικῆς, ἀφ' οὗ ὁ τοιαύτην τινὰ γυναῖκα συζευχθεὶς δὲν ἠδύνατο νὰ γίνῃ ἐπίσκοπος ἢ πρεσβύτερος ἢ διάκονος ἢ ν' ἀνήκῃ καθ' ὅλου εἰς τὸν ἱερὸν κατάλογον¹.

Ἐκ τῶν κυρίων προσόντων τῆς νύμφης ἦτο τότε τὸ κάλλος, τὸ γένος καὶ ἡ προίξ, ἥτις, ὡς ἐκ τῶν μαρτυριῶν τῶν συγγραφῶν μαθηάνομεν, ἦτο εἰς τὴν ἡμερησίαν διάταξιν. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ κάλλος, οἱ φρόνιμοι συνίστων οἱ μέλλοντες γαμβροὶ νὰ μὴ προσέχωσι τόσον εἰς αὐτὸ ὅσον εἰς τὴν σωφροσύνην καὶ τὰ ψυχικὰ προτερήματα τῆς γυναικός, ἀφ' οὗ τὸ κάλλος μετὸν χρόνον μαραίνεται, τὰ δὲ δι' αὐτὸ προσγινόμενα κακά, ἦτοι ἡ ὑπερηφάνεια καὶ ἡ ὑπεροψία παραμένουσιν², ὅπου δ' ὑπάρχει σωφροσύνη ἐκεῖ τὴν πενίαν καὶ τὰς ἄλλας τοῦ βίου δυσκολίας εὐχερῶς δύναται τις νὰ ὑπομείνῃ³. Κατὰ τῆς προικὸς ἦσαν πάλιν οἱ φρονημώτεροι τονίζοντες τὰς δυσχερείας καθ' ὧν ἔχει νὰ παλαίσῃ ὁ νυμφευθεὶς πλουσίαν, ἥτις ἀποβαίνει οὐχὶ σύζυγος, ἀλλὰ δέσποινα ποικίλας ἐνοχλήσεις εἰς τὸν σύνευνον παρέχουσα⁴. Σχετικῶς εἶπε καὶ ὁ Ἀλέξιος Κομνηνὸς ἐν τῷ παραινετικῷ του ποιήματι⁵:

εἰ δ' ἔχει τέχνην, ἄπεχε, ἄς ἔχη καὶ λογάριον
 διαβαίνει τὸ λογάριον καὶ σὺ τὸ πάθος ἔχεις
 κάλλιον λάβε σιγαλήν, νὰ θέλῃ τὴν τιμὴν σου
 κι' ἄς ἔχη χρῆμα λιγοστὸν καὶ πράγματα ὀλίγα⁵.

Η ΠΑΛΛΑΚΕΙΑ

Τὴν ἱερότητα τοῦ γάμου καὶ τὴν ἡρεμον συζυγικὴν διαβίωσιν ἐτάρασσε κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους καὶ ἡ ἐπικρατοῦσα συνήθεια τῆς παλλακείας. Κατὰ τὰ κείμενα, ἡ ἄνευ νομίμου γάμου συζῶσα μετὰ τινος ἐκαλεῖτο π α λ λ α κ ῆ⁶, εἰσήγετο δὲ πολλάκις αὕτη εἰς τὴν οἰκίαν ἐγγάμου, ὡσάκις οὗτος, ἄπαις ὧν, δισχυρίζετο ὅτι, παιδοποιίας χάριν, τὴν προσελάμβανε⁷. Καὶ δισχυρίζεται μὲν ὁ Χρυσόστομος ὅτι πρὸ τῆς ἐποχῆς του τὸ πρᾶγμα δὲν ἤμπο-

1. Κανὼν 18ος τῶν ἁγίων Ἀποστόλων (Ράλλη - Ποτλῆ, Σύνταγμα, 2,25).

2. Χρυσόστομος, 62,138^o 63,658,659.

3. Λιβανίου, Φήμη ἦν συνεῖναι τὸν πατέρα τῆ τοῦ παιδὸς γυναικί, § 9, τόμ. 7,300 (Förster).

4. Χρυσόστομος, PG, 51,233.

5. Ἀλεξίου Κομνηνοῦ, Ποίημα παραινετικόν, στίχ. 539 (CG, 22).

6. Φωτίου, Νομοκάνων, τίτλ. 13, κεφ. 5 (Ράλλη - Ποτλῆ, Σύνταγμα, 1,308). Βασιλικά, 2,2,139. Ἡ ἦττον τῆς παλλακῆς ἐντιμος ἐκαλεῖτο φ ἰ λ η (Πανδέκται, 50,16, 144. Φωτίου, Νομοκάνων, Ἔνθ' ἄν.

7. Χρυσόστομος, PG, 51,368.

δίκετο καὶ ὅτι ἐπὶ τῶν χρόνων του δὲν ἦτο ἀνεκτόν, ἢ κακὴ ὅμως συνήθεια, ὡς ἐκ τῶν μεταγενεστέρων ψόγων καὶ ἀπαγορεύσεων φαίνεται ¹, ἐξηκολούθησε, τῆς πολιτείας λαμβανούσης, μάλιστα διὰ τῶν νόμων, καὶ ὠρισμένα μέτρα πρὸς ἐξασφάλισιν τῶν κληρονομικῶν δικαιωμάτων τῶν ἐκ παλλακῶν γεννωμένων τέκνων.

Ἐχρησιμοποιοῦντο δὲ τότε συνήθως ὡς παλλακαὶ εἴτε οἰκόσιτοι δοῦλαι ², εἴτε ἀπελεύθεραι, εἴτε καὶ πτωχαὶ καὶ ἄσημοι γυναῖκες, σπανιώτερον δὲ εὐγενεῖς, «αἷς ἢ τῆς σωφροσύνης παραφυλακὴ ἐξαίρετόν τι χρέος ἐστὶ» ³.

Εἶπον μικρὸν ἀνωτέρω ὅτι ἡ κακὴ τῆς παλλακείας συνήθεια ἐξηκολούθησε καὶ μετὰ τὸν 4ον αἰῶνα. Οὕτως ἐν γαμηλίῳ συμβολαίῳ τοῦ 5' αἰῶνος ὁ μέλλων σύζυγος ὑπισχνεῖται νὰ περιποιῆται τὴν μέλλουσαν σύζυγόν του «μηδὲ ἑτέραν γυναῖκα εἰς παλλακίδα ἐπισυντάττειν» ⁴, ἔχομεν δὲ βραδύτερον διάταξιν Βασιλείου τοῦ Μακεδόνοιο ἀπαγορεύουσαν νὰ ἔχη τις παλλακὴν ἐν τῷ ἰδίῳ οἴκῳ ⁵ καὶ ἑτέραν Λέοντος τοῦ Σοφοῦ «περὶ τοῦ μὴ συμφύρεσθαι παλλακαῖς» ⁶. Καὶ ἡλαττώθη μὲν τὸ κακὸν ἀφ' ὅτου ὠρίσθη ὑπὸ τοῦ βασιλέως τούτου ἡ ἐκκλησιαστικὴ τελετὴ ὡς ἀπαραίτητος ὅρος πρὸς ἀναγνώρισιν τοῦ γάμου ⁷, πάντως ὅμως δὲν ἐξέλιπε. Τοῦλάχιστον κατὰ τὸν 1Β' αἰῶνα ὁ Θεόδωρος Πρόδρομος εἰσάγει γυναῖκας νομίμους παραπονουμένας ὅτι οἱ σύζυγοὶ των δὲν ἀπέκρυπτον τοὺς ἀθέτους γάμους, ἀλλ' ἀναφανδὸν ἐξετέλουν τὴν αἰσχύνην ⁸, ἔχομεν δὲ ἐν Κρήτῃ κατὰ τὸ 1369 Δουκικὸν διάταγμα, δι' οὗ ὁ ἔχων δύο γυναῖκας ὑπεχρεοῦτο νὰ διαζευχθῆ τὴν δευτέραν, νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς διπλοῦν ὅ,τι παρ' αὐτῆς εἶχε λάβει, πρὸς δὲ καὶ νὰ πληρώσῃ πρόστιμον πεντήκοντα ὑπερπύρων ⁹, ἐξηκολούθησε, λέγω, ἡ κακὴ συνήθεια, παρὰ τὰ ὑπὸ τοῦ νόμου ὀριζόμενα, καθ' ὃν οὐδεὶς ἠδύνατο, ὑπὸ τὴν πολιτείαν ὦν τῶν Ρωμαίων, νὰ ἔχη δύο γαμετάς, ὀφείλων νὰ ἐκδιώκῃ τὴν ἐπίσακτον μετὰ τῶν ἐξ αὐτῆς γεννηθέντων τέκνων ¹⁰. Πόσον μάλιστα εἶχεν ἐπικρατήσῃ ἡ συνήθεια φαίνεται καὶ ἐκ τοῦ ὅτι καὶ εἰς ὠρισμένα μέρη τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος ἐπ-

1. Χρυσόστομος, PG, 61,221.

2. Ἀμασειας Ἀστέριος, PG, 40,441.

3. Φωτίου, Νομοκάνων, Ἐνθ' ἀν.

4. Maspero, Papyrus grecs d'époque byzantine, τόμ. 1, ἀρ. 67006 verso, στίχ. 135.

5. Βλ. Ράλλη-Ποτλή, Σύνταγμα, 5,254.

6. Ἐπιθι τὴν 91ην Νεαράν (PG, 107,604).

7. Ρόξας Ἰμβριώτη, Ἡ γυναῖκα στὸ Βυζάντιο, 19.

8. Θεοδώρου Προδρομοῦ, Ἀπόδημος φιλία (PG, 133,1325).

9. Φ. Κουκουλέ, Συμβολὴ εἰς τὴν Κρητικὴν λαογραφίαν ἐπὶ Βενετοκρατίας (Ἐπετ. Ἐταιρ. Κρητ. Σπουδ. 3,16).

10. Ματθαίου Βλαστάρη, Σύνταγμα κατὰ στοιχείον Γ κεφ. Δ' καὶ Μ κεφ. 1Δ' (Ράλλη-Ποτλή, Σύνταγμα, 6,158,379).

εκράτει αὕτη μέχρι πρὸ ἐτῶν οὐχὶ πολλῶν. Οὕτως ἐν Χιμάρα τῆς Ἡπείρου καὶ Μάνη ἢ μὴ τεκνοποιοῦσα ἠνειχeto νὰ εισαγάγη εἰς τὸν οἶκόν της παλλακὴν ὁ σύζυγος, τῆς ὁποίας μάλιστα μετὰ Χριστιανικῆς ἀνεξικακίας ἀνέτρεφε τὰ τέκνα¹, τὸ αὐτὸ δὲ πιστοποιεῖται ὅτι συνέβη καὶ ἐν Κερκύρα².

ΑΙ ΣΥΝΕΙΣΑΚΤΟΙ

Κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους ὑπῆρχεν ἡ συνήθεια τοῦ ἀγάμου γάμου, ὅπως οὗτος χαρακτηρίζεται· πολῖται δῆλα δὴ, ἀλλὰ πρὸ πάντων κληρικοὶ καὶ μοναχοί, προσελάμβανον εἰς τὸν οἶκόν των παρθένους μὴ ἔχουσας συγγενεῖς ἢ ἀπροστατεύτους καὶ συνέζων μετ' αὐτῶν, διὰ νὰ τὰς προστατεύσωσιν, ὡς ἔλεγον. Ἐκαλοῦντο δ' αὐταὶ ἀγαπηταί, οἱ δὲ προσλαμβάνοντες αὐτὰς ἀγαπητοί³. Ἡ τοιαύτη ἐννοεῖται συμβίωσις, ὡς σκανδαλώδης, πολλαχῶς ἐπολεμεῖτο, πολλοὶ δ' ὑπάρχουσι λόγοι, μάλιστα πατέρων τῆς ἐκκλησίας, περὶ τῶν συνεισάκτων τούτων⁴. Καὶ δισχυρίζοντο μὲν οἱ ἀγαπητοὶ ὅτι προσελάμβανον τὰς κόρας, ἵνα τὰς προστατεύσωσιν ἀπὸ τὴν πονηρίαν τοῦ κόσμου⁵, διαβεβαιοῦντες ὅτι εἰς οὐδεμίαν ἐπίφογον συνάφειαν ἤρχοντο μετ' αὐτῶν⁶ ἀφ' οὗ μάλιστα ἐφρόντιζον κατὰ τὴν πρόσληψιν, καλοῦντες μαίας, νὰ πιστοποιήσωσι τὴν παρθενίαν τῆς ἀγαπητῆς⁷, τὸ πρᾶγμα ὅμως δὲν ἔπαυε νὰ σκανδαλίξῃ διεγειρόντων τῶν φρονίμων τὰς εἰρωνείας.

Δισχυρίζεσαι ὅτι προστατεύεις κόρην ἀπροστάτευτον, λέγει ὁ Χρυσόστομος, ἀπευθυνόμενος πρὸς ἓνα ἐξ αὐτῶν· δὲν ἐντρέπεσαι τοιαύτην ἀπολογίαν προβάλλων⁸; Τονίζεις ἐπ' ἴσης ὅτι δὲν συνευρίσκεισαι μετ' αὐτῆς, καλῶς ἀλλὰ δὲν κολάζεσαι βλέπων καθ' ἐκάστην τῆς παρθένου τὸ κάλλος⁹; Νομίζω

1. Α. Γεωργίτση, Ἡθὴ καὶ ἔθιμα Χιμαραίων (Ζωγράφειος Ἀγών, 1,207). Π. Καλονάρου, Ἡθογραφικὰ Μάνης, 45. Σημειωτέον ἐν τούτοις ὅτι ἐν Μάνη ὁ τοιαύτην παλλακὴν ἔχων, ὡς παρανόμως συζῶν, ἐκαλεῖτο ἀνομίτακας.

2. Κατὰ πληροφορίαν περιεχομένην ἐν τῷ ὑπ' ἀριθμ. 1170 χειρογράφῳ τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου (σ. 29). Περὶ συνεισάκτων βλ. τὸ βιβλίον τοῦ H. Achelis, *Virgines subintroductæ* τὸ ἀρθρον *Subintroductæ ἐν νῆ Reale encyclopædie für protestantische Theologie und Kirche*, ὡς καὶ F. Quadt, *Subintroducta mulier* (*Zeitschrift f. katolische Theologie*, 34 (1910) 227-233).

3. Γρηγόριος Θεολόγος, PG, 37,587-38,90,93.

4. Μ. Βασίλειος, PG, 30,812 ἐξ. Χρυσόστομος, PG, 47,496 ἐξ., 513 ἐξ., καὶ PG, 119,989 ἐξ.

5. Χρυσόστομος, PG, 47,502. Μ. Βασίλειος, PG, 30,824.

6. Χρυσόστομος, PG, 47,495.

7. Χρυσόστομος, PG, 47,516.

8. Χρυσόστομος, PG, 47,502.

9. Χρυσόστομος, PG, 47,497.

ὅτι εἶσαι μυρίων μοιχειῶν ὑπεύθυνος σὺ δὲ καθ' ἑκάστην μετὰ ἐπιθυμιῶν προσβλέπων τὴν κόρην¹. Λέγεις ὅτι, διὰ τὸ νὰ σὲ ἀνακουφίξῃ ἀπὸ κόπους προσέλαβες τὴν συνείσακτον. Σὺ ἀνακουφίζεσαι ; Σὺ, ὅστις εὐρίσκεισαι καθ' ἑκάστην εἰς συνεχῆ κινήσιν μεταβαίνων εἰς τὰ χρυσοχοεῖα, διὰ τὸ νὰ ἐρωτήσης ἂν κατεσκευάσθῃ τὸ κάτοπτρον τῆς κυρίας ἢ εἰς τὰ μυροπωλεῖα, διὰ τὸ συζητήσης διὰ τὰ μύρα, τὰ ὁποῖα θὰ χρησιμοποίησῃ αὕτη ἢ τέλος εἰς τὴν ἀγοράν, διὰ τὸ νὰ προμηθευθῆς διάφορα οἰκιακὰ σκεύη ; Δὲν αἰσχύνεσαι νὰ βλέπουν οἱ εἰσερχόμενοι εἰς τὴν οἰκίαν σοῦ τοῦ μοναχοῦ ὑποδήματα γυναικεῖα κρεμάμενα καὶ ζώνας καὶ γυναικεῖα καλύμματα τῆς κεφαλῆς²; Ἐπειτα πῶς κατὰ παράδοξον τρόπον συνοικεῖς κατὰ προτίμησιν μὲ νέας καὶ ὠραίας καὶ οὐχὶ μὲ γυναῖκας προβεβηκυίας ἡλικίας ;

Ἄλλος πατήρ, ὁ Μ. Βασίλειος, ἀπευθυνόμενος πρὸς τὸν ἔχοντα τοιαύτην συνείσακτον, τοῦ λέγει· μὴ σκανδάλιζε τὸν κόσμον ἔχων συνείσακτον· θὰ μοῦ εἴπῃς ὅτι, συνοικῶν μετ' αὐτῆς, δὲν βλάπτεσαι ψυχικῶς, ἀλλὰ «ἀνὴρ μετὰ γυναικὸς κακὸν καὶ γυνὴ μετ' ἀνδρὸς δεινότερον κακόν»³.

Τρίτος ἱερός ἀνὴρ, ὁ Θεολόγος Γρηγόριος, διὰ δηκτικῶν ἐπιγραμματῶν ἐπιτίθεται ἐπ' ἴσης κατὰ τῶν συντηρούντων συνεισάκτους· οἱ μοναχοί, λέγει, ἃς ζοῦν τὸν βίον τῶν μοναχῶν· ὅταν συζοῦν μετ' ἀγαπητῶν, βεβαίως δὲν εἶναι μοναχοί· διὰ τὸν μοναχὸν ἢ δυὰς εἶναι ἄλλοτρία⁴. Λέγεις, ἐξακολουθεῖ, ὅτι συζῆς ἀγνὸς μετὰ ἀγνῆς· πιθανῶς νὰ ἰσχύῃ τοῦτο διὰ σήμερον, ἐὰν ἡ συνείσακτος εἶναι σώφρων, δύνασαι ὁμως νὰ βεβαιώσης τί θὰ συμβῆ αὐριον ;⁵ Σὺ σάρκα φέρεις συζῶν μετὰ γυναικὸς φερούσης ἐπ' ἴσης σάρκα· τί φρονεῖς ὅτι θὰ λέγῃ ὁ κόσμος περὶ σοῦ ;⁶ Ἀπόφευγε τὸ πῦρ, δὲν εἶσαι ἀνώτερος τοῦ πυρός'. Ἀποτείνόμενος δ' ὁ αὐτὸς καὶ πρὸς τὴν συνείσακτον τῆς λέγει· ἀπόφευγε πάντα ἄνδρα, μάλιστα δὲ τὸν συνείσακτον⁷.

Περὶ τῆς συνηθείας τῶν συνεισάκτων ὁμιλεῖ ἐπ' ἴσης καὶ ὁ ἅγιος Ἀθανάσιος (PG, 28.837).

Οὐχὶ δὲ μόνον οἱ πατέρες τῆς ἐκκλησίας κατεδίκαζον τὴν συνήθειαν τῶν συνεισάκτων, ἀλλὰ καὶ αἱ οἰκουμενικαὶ σύνοδοι ἐλάμβανον σχετικὰ μέτρα· κατὰ τὸν 3ον κανόνα τῆς πρώτης ἐν Νικαίᾳ οἰκουμενικῆς συνόδου ἀπηγορεύθη εἰς τοὺς τοῦ κλήρου νὰ ἔχωσι συνεισάκτους, ἐπετράπη δὲ νὰ συγκατοικῶσιν οὗτοι μόνον μὲ γυναῖκας, αἵτινες ἀπέκλειον πᾶσαν ὑποψίαν, μητέρας του-

1. Χρυσόστομος, PG, 57,256.

2. Χρυσόστομος, PG, 47,508.

3. Μ. Βασίλειος, PG, 30,820.

4. Γρηγόριος Θεολόγος, PG, 38,93.

5. Γρηγόριος Θεολόγος, Ἐνθ' ἄν.

6. Γρηγόριος Θεολόγος, PG, 38,90.

7. Γρηγόριος Θεολόγος, PG, 37,641.

8. Γρηγόριος Θεολόγος, PG, 37,586,587,641,646.

τέστιν, ἀδελφάς, θείας ¹, τὸν κανόνα δὲ τοῦτον ἐπικαλεῖται καὶ ὁ Μ. Βασίλειος λέγων «ἀλλ' ἀνάγνωθι τὸν ἐξενεχθέντα κανόνα παρὰ τῶν ἁγίων πατέρων ἡμῶν τῶν ἐν τῇ συνόδῳ τῆς Νικαίας, ὅς φανερῶς ἀπηγόρευσε συνεισάκτους μὴ εἶναι» ².

Εἰς τὸ ζήτημα ἐπανέρχεται διὰ τοῦ 5ου κανόνος τῆς καὶ ἡ ἐν Τρούλλῳ σύνοδος, ἣτις, ἐπὶ ποινῇ καθαιρέσεως, ἀπαγορεύει, ἵνα οἱ τοῦ κλήρου ἔχωσιν ἐν τῇ οἰκίᾳ τῶν γυναικας, πλὴν τῶν ἀνυπόπτων ³.

Πλὴν τῆς ἐκκλησίας, καὶ ἡ πολιτεία διὰ τῆς νομοθεσίας τῆς κατεδίκασε τὴν συνήθειαν τῶν συνεισάκτων ἀπαγορεύσασα ὅτι καὶ αἱ σύνοδοι, διατάσσουσα δέ, ἵνα καὶ αἱ ὡς συνείσακτοι προσλαμβάνομεναι διακόνισσαι ἀποχωρίζονται τῶν ἀγαπητῶν αὐτῶν, ἐν περιπτώσει δὲ παρακοῆς, ἐμβάλλονται εἰς μοναστήριον ἐφ' ὄρου ζωῆς, τῆς περιουσίας τῶν μοιραζομένης ἐξ Ἰσου μεταξὺ τῆς μονῆς καὶ τῶν τέκνων τῶν ἢ, ἂν δὲν εἶχον τέκνα, μεταξὺ τῆς μονῆς καὶ τῆς ἐκκλησίας εἰς τὴν ἐνορίαν τῆς ὁποίας ἀνῆκον ⁴.

Παρὰ τὸν πόλεμον ἐν τούτοις πολιτείας καὶ ἐκκλησίας κατὰ τῶν συνεισάκτων, φαίνεται ὅτι ἡ κακὴ συνήθεια διετηρήθη, παρὰ τοῖς μοναχοῖς τοῦλάχιστον, μέχρι τέλους τῆς ἡμετέρας αὐτοκρατορίας καὶ κατὰ τὸν 15ον ἀκόμη αἰῶνα λήγοντα, ἀφ' οὗ ὁ μὲν Ἰωσήφ Βρυνένιος παραπονεῖται κατὰ τῶν μοναχῶν, οἵτινες «ἀναίδην συνοικοῦσι μετὰ μοναστηριῶν», συνήθεια, δι' ἣν καθηρέθησαν ὑπὸ τῆς συνόδου, ἣν καὶ ὕβριζον διὰ τοῦτο ⁵, ὁ δὲ Κρητὸς Μελέτιος ὁ Πηγᾶς ἐπιστέλλει τὰ ἐξῆς: «τοὺς συνεισάκτους ἔχοντας μοναχοὺς ἢ ἱερομονάχους κατὰ τοὺς ἱεροὺς νόμους τῶν πατέρων ἀποδοκιμάζομεν ἀφορίσον οὖν καὶ διάσπα τὰ συναλλάγματα τῆς ἀδικίας ταύτης» ⁶.

Η ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑ ΤΩΝ ΣΥΖΥΓΩΝ

«Αἱ γυναῖκες τοῖς ἰδίοις ἀνδράσιν ὑποτάσσεσθε ἐν Κυρίῳ», εἶπεν ὁ Παῦλος, τὴν ὑποταγὴν δὲ ταύτην ἀπῆτουν διὰ τὴν σύζυγον οἱ Βυζαντινοὶ θεωροῦντες αὐτὴν ἀναπόφευκτον διὰ τὴν ἀρμονικὴν συμβίωσιν. Ἐν γαμηλίῳ

1. Ράλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα, 2,120· 6,193.

2. Μ. Βασίλειος, PG, 32,401.

3. Ράλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα, 2,317,318.

4. Πβ. τὴν 6ην διάταξιν τοῦ Ἰουστινιανοῦ (JN, 1,54,55). Βασιλικά, 3,1,45,46. Φωτίου, Νομοκάνων, τίτλ. 8, κεφ. 14 (Ράλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα, 1,161). Θ. Βαλασαμῶνος, Ἐκκλησιαστικῶν διατάξεων συλλογή, PG, 138, 1284.

5. Ἰωσήφ Βρυνένιου, Λόγος πρὸς Κρητὰς ἐξιτήριος, 2,8 καὶ 3,40,42,120. Φ. Κουκουλέ, Συμβολὴ εἰς τὴν Κρητικὴν λαογραφίαν ἐπὶ Βενετοκρατίας (Ἐπετ. Ἐταιρ. Κρητ. Σπουδ., 3,17).

6. Ἀγαθαγγέλου Νινολάκη, Ἡ πρὸς τοὺς Κρητὰς ἀλληλογραφία Μελετίου τοῦ Πηγᾶ, 59.

συμφώνῳ σαφῶς τοῦτο δηλοῦται ἐκ τῆς ἀπαιτήσεως, ἣν προβάλλει ὁ μελλόνυμφος πρὸς τὴν μελλόνυμφον «ὑποτάσσεσθαι ἅπασιν ἅτε δὴ ἀνήκει ἀπάσαις εὐγενεστάταις γυναιξὶν ἐνδείκνυσθαι εἰς τοὺς ἑαυτῶν ἄνδρας»¹.

Ἡ σύζυγος λοιπὸν ἔπρεπε, κατὰ τὴν ἀρχαίαν διάταξιν, «ἐκ τοῦ ἐλάττονος συνεῖναι τε καὶ διαλέγεσθαι»², ἀφ' οὗ ἡ «ἰσοτιμία μάχην ποιεῖ»³.

Ἡ φρόνιμος ἔγγαμος γυνὴ πρέπον ἐθεωρεῖτο προσερχόμενον ἐκ τῆς ἀγορᾶς νὰ περιποιῆται τὸν ἄνδρα καταστέλλουσα τὴν ὀργὴν αὐτοῦ, ἐὰν ὠργισμένος ἐπανήρχετο, ἀπερχόμενον δὲ νὰ τὸν προπέμπῃ⁴, συχνὰ παρακύπτουσα ἐκ τῆς παρακυπτικῆς θυρίδος, ὅπως ἔλεγον τότε τὸ παράθυρον, διὰ νὰ ἴδῃ πότε οὗτος ἔρχεται καὶ μετ' ἀγωνίας ἐρωτῶσα τοὺς ὁδοιπόρους ἢ τοὺς ναύτας, ἂν ἀπόντα τὸν συνήντησαν⁵.

Κατὰ τὸν Χρυσόστομον, ἡ γυνὴ «τοῦ ἰδίου σώματος οὐκ ἐξουσιάζει, ἀλλὰ δούλη ἐστὶ τοῦ ἀνδρός»⁶ τὴν ταπεινῶσιν λοιπὸν αὐτῆς ἐπιδεικνύουσα, ἔπρεπε μετὰ ταπεινοῦ σχήματος νὰ προσέρχεται πρὸ τοῦ ἀνδρός ὑπηρετοῦσα αὐτὸν ὡς δεσπότην⁷. Ὁ σύζυγος ἀφ' ἐτέρου, λαμβάνων ὑπ' ὄψιν ὅτι οὐδὲν συντελεῖ εἰς τὴν ἀρμονικὴν συμβίωσιν πλέον τοῦ ἔρωτος ἀνδρός καὶ γυναικός⁸, ὄφειλε νὰ ἀγαπᾷ καὶ νὰ τιμᾷ τὴν γυναῖκά του, ἐὰν μάλιστα ἀντελαμβάνετο ὅτι αὕτη τὸν ἀγαπᾷ ἐπ' ἴσης καὶ τὸν τιμᾷ, καλῶς διευθετοῦσα τὰ τοῦ οἴκου⁹. Πρὸς τὴν γυναῖκά του λοιπὸν ἔπρεπε νὰ εἶναι φιλόφρων ὁ σύζυγος, ἀποφεύγων ὅμως τὰς πολλὰς μετ' αὐτῆς διαχύσεις καὶ τὰς ἀσχήμονας συμπλοκάς καὶ τὰ φιλήματα, καὶ μάλιστα ἐπὶ παρουσίᾳ τῶν ὑπηρετῶν¹⁰. Δι' αὐτὸν ἡ σύζυγος ἔπρεπε νὰ εἶναι καὶ νὰ προσαγορεύεται ἡ κυρία¹¹ ἢ

1. Maspero, Papyrus grecs d'époque byzantine, ἀρ. 67,310 recto, στίχ. 17.

2. Μιχαήλ Ψελλοῦ, Ἐγκώμιον εἰς τὴν μητέρα αὐτοῦ (MB, 5,20).

3. Χρυσόστομος, PG, 61,245· μήποτε θῆλυς ἐοῖσα ἐς ἀνέρος ὄγκον ἐπέιγου, εἶπε καὶ ὁ Θεολόγος Γρηγόριος (PG, 37,1544).

4. Διβανίου, Φήμη ἦν συνεῖναι τὸν πατέρα τῆ τοῦ παιδὸς γαμετῆ, § 12 (τόμ. 7,301· Förster). Χρυσόστομος, PG, 59,340. Δαμασκηνοῦ, Ἱερά παράλληλα, PG, 96,192.

5. Χρυσόστομος, PG, 55,601.

6. Χρυσόστομος, PG, 61,152.

7. Μιχαήλ Ψελλοῦ, Ἐνθ' ἀν., 5,24.

8. Χρυσόστομος, PG, 62,135.

9. Ἀλεξίου Κομνηνοῦ, Ποίημα παραινετικόν, στίχ. 537 (CG, 22):

10. Κλήμεντος, Παιδαγ., 2,10³, 12. Γρηγόριος Θεολόγος, PG, 35,996.

11. Κατὰ τὸ ἐγχειρίδιον τοῦ Ἐπικτήτου (Schenk1, κεφ. 40) «αἱ γυναῖκες εὐθύς ἀπὸ τεσσαρεσκαίδεκα ἐτῶν ὑπὸ τῶν ἀνδρῶν κυραὶ καλοῦνται. Κατὰ τοὺς νόμους, τὸ νόμιμον ἐνὸς γάμου ἐκρίνετο καὶ ἐὰν ὁ μὲν ἀνὴρ τὴν γυναῖκα κυρίαν προσηγόρευε, κύριον δ' αὕτη ἐκείνον (JN, 1,522). Νεῖλος Ἀσκητής, PG, 79,1308. Περὶ τοῦ κύριου καὶ κυρίας βλ. Κ. Ἀμάντου, Γλωσσικά, ἐν BZ, 28,19.

κυρὰ¹ ἢ κυράκα², οἰκοδέσποινα³ καὶ αὐθέντρια⁴ ὡς δι' ἐκείνην ὁ σύζυγος κύριος⁵ καὶ αὐθέντης⁶ καὶ γαμέτης⁷, προσρήσεις, αἵτινες καὶ μέχρι τῶν χρόνων μας διτηρήθησαν, ἀφ' οὗ τὰ μὲν κυρία, κυρὰ καὶ κύριος εἶναι κοινότατα, (οἰ)κοδέσποινα δ' ἐν Πόντῳ⁸ καὶ *cudéspina* ἐν Καλαβρία καὶ Μεσσήνῃ τῆς Σικελίας⁹, κοδέσποινα δ' ἐν Μάνῃ εἶναι τιμητικὴ τῆς ἐγγάμου προσφώνησις, κεράκα δ' ἐν Σηλυβρία, Κεφαλληνία, Κῶ, Θράκη καὶ Κορσικῇ καλεῖται ἡ οἰκοδέσποινα, κ ο υ ρ ο ὄ κ α δ' ἡ αὐτὴ ἐν Καππαδοκίᾳ¹⁰, τὸ ἀφέντης δὲ ὡς προσφώνησις τοῦ συζύγου εἶναι σύνηθες ἐν Ἡπείρῳ καὶ ἀλλαχοῦ ὡς τὸ μέτας (= γαμέτας) ἐν Πόντῳ.

Εἰς ὥρισμένας σελίδας τοῦ παρόντος βιβλίου ἀναγράφονται παράπονα διαφόρων Βυζαντινῶν κατὰ τῶν συγχρόνων των γυναικῶν. Αὐτὰ δέον νὰ τονισθῇ ὅτι ἀποβλέπουσιν εἰς ἐξαίρεσεις καὶ ὅτι ἡ Βυζαντινὴ, κατὰ κανόνα, ἀπετέλει ἀξιομίμητον παράδειγμα μητρός, οἰκοδεσποίνης καὶ συζύγου. Περιοριζομένη αὕτη, κατὰ τὸ πλεῖστον, ἐντὸς τῆς οἰκίας, κύριόν της μέλημα εἶχε πῶς καλῶς νὰ διευθύνῃ τὰ τοῦ οἴκου της, πῶς ν' ἀναθρέψῃ τὰ τέκνα της ἐν παιδείᾳ καὶ νουθεσίᾳ Κυρίου παρακολουθοῦσα τὴν μόρφωσίν των, ἐφ' ὅσον μάλιστα ταῦτα διήκουον τὰ μαθήματα τῶν σχολείων τῶν ἱερῶν γραμμάτων, καὶ πῶς νὰ φανῇ εὐάρεστος εἰς τὸν σύζυγόν της τὸν προσήκοντα πρὸς αὐτὸν ἐπιδεικνύουσα σεβασμὸν καὶ τὴν δέουσαν ταπεινώσιν.

1. P.Pr., I, 227. Ἐν ἐγγράφοις τῆς κάτω Ἰταλίας (C u s a, I diplomì, 615) φέρεται καὶ ὁ νῦν συνήθης τύπος κ ο υ ρ ᾶ.

2. P.Pr., IV, 61.

3. Κατὰ τὸν Φ ρ ὶ ν ι χ ο ν, Ἐπιτομ., 373 (Lobeck) «τὸ κοινότατον τοῦτο, τὸν οἰκοδεσπότην καὶ τὴν οἰκοδέσποιναν οὐκ ἀποδέχομαι». Κατὰ τὸν Λ υ δ ὄ ν, Περὶ μνηῶν, 4,29 (87,7) (Wünsch) τὰς σώφρονας γυναῖκας οἱ Ἕλληνες οἰκοδεσποίνας ἐκάλουν. Ὁ Ἄ ρ τ ε μ ῖ δ ω ρ ο ς ἐν τοῖς ὄνειροκριτικοῖς του (142,5) πρὸς τὰς εταίρας ἀντιδιαστέλλει τὰς οἰκοδεσποίνας. Παρὰ Προδρόμῳ (P.Pr., IV, 61) φέρεται καὶ κ α λ ο κ ο δ ἔ σ π ο ι ν α. Κατὰ τὰ Βασιλικά (60,37,12) οἰκοδέσποινα ἐλέγето οὐ μόνον ἡ ὕπανδρος, ἀλλὰ καὶ ἡ χήρα. Νῦν ἐν Πόντῳ ἡ νοικοκυρὰ καλεῖται κ ο δ ἔ σ π ο ι ν α.

4. S p r a t a, Le pergamene Grece, 211 ἀρ. 7.

5. Χ ρ υ σ ὄ σ τ ο μ ο ς, PG, 61,220. Διήγησις περὶ τοῦ βίου καὶ τῆς πολιτείας τοῦ μακαρίου Φιλαρέου (Βυζαντ. Χρονικ. 5,67,31). Ν ι κ η φ ὄ ρ ο υ Β ρ υ ε ν ν ῖ ο υ, Ἱστορ. 21,17.

6. Οὕτω πολλαχοῦ.

7. Θ ε ο φ υ λ ᾶ κ τ ο υ Σ ι μ ο κ ᾶ τ τ ο υ, Ἱστορ. 51,18. Κατὰ τὸ Ὀνομαστικὸν τοῦ Πολυδεύκου (3,44) «καὶ γαμέτας μὲν ὁ γήμας καὶ ἀνὴρ καὶ νυμφίος».

8. Σ. Ἰ ω α ν ν ῖ δ ο υ, Ἱστορία καὶ στατιστικὴ Τραπεζοῦντος, 229.

9. G. R o h l f s, Griechen und Romanen in Unteritalien, 131. G. M o r g o s i, Bona 109.

10. Π. Κ α ρ ο λ ῖ δ ο υ, Καππαδοκικὸν γλωσσάριον, 64,108. Αἱ ἐκ Πόντου γυναῖκες, σεβασμοῦ χάριν, δὲν λέγουσι τὸ ὄνομα τοῦ συζύγου, ἀλλὰ μόνον ἐ κ ε ῖ ν ο ς.

Δὲν διεκρίνετο βεβαίως δι' ἑξαιρετικὴν μόρφωσιν οὐδὲ ἐκίνουν ἰδιαιτέρως τὸ ἐνδιαφέρον της τὰ κοινωνικὰ τῆς ἐποχῆς της προβλήματα, ὑπῆρξεν ὅμως ἐκείνη, ἣτις παρέδωκεν εἰς τὴν κοινωνίαν ἑναρέτους πολίτας καὶ ἐξέχοντα εἰς διαφόρους κλάδους πρόσωπα, τὰ ὅποια οὐδεμίαν παραλείπουν εὐκαιρίαν νὰ τονίσουν τί ὄφειλον εἰς τὰς μητέρας των.

ΑΙ ΣΥΖΥΓΙΚΑΙ ΕΡΙΔΕΣ

Ἡ Βυζαντινὴ, ὡς ἐκ διαφορῶν πληροφοριῶν ἐπιτρέπεται νὰ εἰκάσωμεν, ἀφωσιωμένη εἰς τὴν ἀνατροφὴν τῶν τέκνων της καὶ τὴν διοίκησιν τῶν τοῦ οἴκου, κατὰ κανόνα ἔζη ἐν ἀρμονίᾳ μετὰ τοῦ συζύγου της, ὑποχωροῦσα εἰς αὐτόν, συμφώνως πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς ἐποχῆς. Δὲν πρέπει ἐν τούτοις ν' ἀποσιωπηθῇ ὅτι ὑπῆρχον καὶ ἑξαιρέσεις τοῦ κανόνος καὶ ὅτι ἐνίοτε διεταράσσεται ἡ οἰκογενειακὴ γαλήνη, ἔνεκα τῆς δυστροπίας ἢ κακῆς καθ' ὅλου συμπεριφορᾶς τῆς οἰκοδεσποίνης· «οὐκ ἔστιν οὐδὲν βαρύτερον τῶν φορτίων ὄντως γυναικὸς προῖκα πολλὴν φερομένης, εἶπεν ὁ Ἀντιφάνης»¹. Μία ὄντως τῶν αἰτιῶν τῶν συζυγικῶν διενέξεων ἦτο ὅτι αἱ πλούσιαι, οὐχὶ σπανίως, ὑπενθύμιζον εἰς τοὺς συζύγους ὅτι ἔλαβον προῖκα· «δεινὸν πενιχρότεραν λαβεῖν γυναικα, δεινὸν εὐπορωτέραν», ἀναφωνεῖ ὁ Χρυσόστομος², ὁ ὁποῖος προσθέτει ἄλλαχού· «μυριάκις γενοίμην πένης ἤκουσα λεγόντων ἢ παρὰ γυναικὸς λάβοιμι πλοῦτον»³.

Ἄλλοτε αἱ ἀνόητοι γυναῖκες, ὑποβιβάζουσαι τοὺς ἄνδρας, ἐξῆρον τὸ πατρικόν των γένος, ἄλλην αἰτίαν οὕτως ἐρίδων δημιουργοῦσαι⁴. Ἄλλοτε τέλος ἀφορμὴν φιλονικίας εὗρισκον, διότι ὁ σύζυγος ἐνεθυμήθη τὴν πρώτην σύζυγόν του καὶ μικρὸν ἐπὶ τῇ ἀναμνήσει αὐτῆς ἐδάκρυσεν.

Ἴδου πῶς μία σύζυγος ὑβρίζει τὸν ἄνδρα της, κατὰ μάρτυρα τὸν Χρυσόστομον (PG, 62,144,147).

«Ἄνανδρε καὶ δειλέ, ὄκνου γέμων καὶ νωθείας καὶ ὕπνου πολλοῦ· ὁ δεῖνα ταπεινὸς καὶ ἐκ ταπεινῶν, κινδύνους ἀράμενος καὶ ἀποδημίας στειλόμενος πολλὴν τὴν οὐσίαν ἐποίησε καὶ ἡ γυνὴ χρυσοφορεῖ καὶ ἐπὶ ζεύγους λευκῶν ἡμιόνων πρόεισι, περιφέρεται πανταχοῦ, οἰκετῶν ἀγέλας ἔχει καὶ εὐ-

1. Ἀντιφάνης παρὰ Στοβαίου, 72.

2. Χρυσόστομος, PG, 63,657. Πρᾶξις ε' τοῦ Ἀποστόλου Φιλίππου (Anal. Boll. 9,219,6).

3. Χρυσόστομος, PG, 58,678.

4. Γρηγόριος Θεολόγος, PG, 37,1544 «μὴ τὸ γένος σου προσενέγκης, μὴ τοῖς χρήμασι τὴν ὀφρὴν ἀνασπάσης». Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, Ἱερά παράλληλα, PG, 96,192.

νούχων ἔσμον, σὺ δὲ κατέπτυχας καὶ εἰκῆ ζῆς... οὐδέν πω τῶν σῶν ἀνάλωσα, οὐδέν· ἔτι τὰμὰ περικίμαι ἐξ ὧν οἱ γονεῖς μου δεδώρηται».

Οὐδ' εἶναι διάφορα ὅσα αἰῶνας μετὰ ταῦτα παριστάνεται λέγουσα εἰς τὸν Πτωχοπρόδρομον ἢ σύζυγός του (P.Pr., I, 44 ἐξ.).

ποιὸν ἱμάτιν μ' ἔρραψες; ποιὸν δίμιτον μ' ἐποίκες;
καὶ ποιὸν γυρὶν μ' ἐφόρεσες; οὐκ οἶδα Πασχαλιαν'
οὐκ ἔβαλα ἀπὸ λόγου σου πατίκιν εἰς ποδαρίν'
οὐκ ἔβαλα εἰς τὴν ράχην μου μεταξωτὸν ἱμάτιν'
οὐκ οἶδα εἰς δακτύλιν μου κρικέλλιν δακτυλίδιν,
οὐδὲ βραχιόλιν μ' ἔφερες ποτὲ νὰ τὸ φορέσω

Ἐγὼ ἤμουν ὑποληπτικὴ καὶ σὺ πτωχὸς πολίτης'
ἐγὼ εἶχον προῖκα περισσὴν καὶ σὺ εἶχες ποδοκόπιν'
ἐγὼ εἶχον ἀσημοχρύσαφον καὶ σὺ εἶχες σκαφοδοῦγας'
τὸ τί σε θέλω ἔξαπορῶ, τὸ τί σε χρῆζω οὐκ οἶδα'
ἂν οὐκ ἐθάρρεις κολυμβᾶν, κολυμβητὴς μὴ ἐγένου.

Ἀπέναντι τῆς τοιαύτης συμπεριφορᾶς συνεβούλευον τοὺς συζύγους οἱ φρόνιμοι νὰ ὑποχωρῶσι, νὰ μὴ δίδωσι δ' ἀφ' ἑτέρου αὐτοὶ ἀφορμὴν πρὸς φιλονικίαν. Ἐὰν ἡ σύζυγός σου σοῦ εἴπη «τὰ ἰδικά μου», λέγει ὁ Χρυσόστομος, σὺ νὰ τῆς ἀπαντήσης· ποῖα θεωρεῖς ἰδικά σου; ἐγὼ δὲν γνωρίζω νὰ ἔχω τίποτε ἰδικόν μου, ἀφ' οὗ ὅλα ὅσα ἔχω εἶναι ἰδικά σου¹, ὅταν δὲ πάλιν συμβῆ τίποτε λυπηρὸν εἰς τὴν οἰκίαν σου, ἐξ αἰτίας τῆς συζύγου σου, προσπάθει, παρηγορῶν αὐτήν, νὰ μὴ ἐπιτείνης τὴν λύπην της. Ἄν εἶναι πτωχή, μὴ ὀνειδίξει τὴν πενίαν της, ἂν ἀνόητος, μὴ συμπεριφέρου πρὸς αὐτὴν κακῶς, ἀλλὰ προσπάθει νὰ τὴν ρυθμίσης· ἂν εἶναι φλύαρος ἢ ὀργίλη ἢ καὶ μέθυσος, λυποῦ δι' αὐτό, ἀλλὰ μὴ ὀργίζου², μὴ περιφρόνει αὐτήν³ μηδὲ ἀπεύθυνε πρὸς αὐτὴν ὕβριστικούς καὶ ἀσέμνους λόγους⁴, μὴ δέρε αὐτήν· ἐὰν ἐντροπὴ εἶναι νὰ δέρη τις δούλην, πολὺ ἐπονείδιστον εἶναι νὰ ὑψώνη τὴν δεξιάν κατὰ τῆς ἑλευθέρου συζύγου του⁵· ὁ ἀνὴρ ὁ δέρων τὴν σύζυγόν του εἶναι θηρίον ὁμοιον πρὸς πατραλοῖαν ἢ μητραλοῖαν⁶.

1. Δ. Μπαλάνοῦ, Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος περὶ γυναικός (N. Ἑστία 25ης Δεκεμβρίου 1936).

2. Χρυσόστομος, PG, 61,223. Περὶ μεθύσου γυναικὸς ὁμιλεῖ καὶ ἀλλαχοῦ ὁ ἱεράρχης (PG, 57,564), περὶ φλυάρου δ' ὁ Λιβάνιος ἐν τῷ ἐργιδίῳ του δύσκολος γήμας λάλον γυναῖκα ἑαυτὸν προσαγγέλλει, τόμ. 6,511 ἐξ. (Förster).

3. Ἀστέριος Ἀμασειᾶς, PG, 40,236.

4. Ἀστέριος Ἀμασειᾶς, PG, 40,233.

5. Χρυσόστομος, PG, 61,222.

6. Χρυσόστομος, Ἐνθ' ἄν. Ὁ Μ. Βασίλειος (PG, 138,613) χαρακτηρίζει ὡς φονεὰ τὸν δι' ἀξίνης ἐν καιρῷ θυμοῦ κτυπήσαντα τὴν σύζυγόν του.

Ἐπιπλάττει ὁ λόγος ἀνωτέρω ἦτο περὶ δαρμοῦ τῆς γυναικός· τὰ κείμενα ὁμιλοῦσι πρὸς τούτοις καὶ περὶ πληγῆς κατενεχθείσης δι' ἀξίνης¹ ἢ καὶ διὰ μάστιγος ἢ ξύλου² ἀκόμη. Ἐν ᾧ δὲ τόσον σκληρῶς συμπεριφερόντο ἐνίοτε οἱ σύζυγοι, αἱ δυστυχεῖς σύζυγοι προειρέποντο, τυπτόμεναι, νὰ ὑπομένωσι τὰς πληγὰς καὶ νὰ μὴ ζητῶσι νὰ διαζευχθῶσι τῶν σκληρῶν συζύγων³, εἰς οὓς ὁ νόμος ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἐπέβαλλε νὰ πληρῶνωσι διὰ τὴν τοιαύτην ὕβριν τὸ $\frac{1}{8}$ τῆς προγαμιαίας δωρεᾶς⁴.

Πόσον δὲ σύννητες θὰ ἦτο τότε τὸ ξυλοκόπημα τῶν γυναικῶν φαίνεται ἐκ τοῦ ὅτι ἐν γαμηλίῳ συμφῶνῳ ὑπισχνεῖται ὁ μέλλων σύζυγος τὴν σύζυγόν του «μὴ κακουχεῖν μηδὲ ὑβρίζειν αὐτὴν εἰς σῶμα μηδὲ εἰς πρόσωπον»⁵.

Εἶπον ὅτι οἱ σύζυγοι δὲν ἦτο ἀσύννητες νὰ δέρουν τὰς συζύγους τῶν ὑπῆρχον ἐν τούτοις καὶ τοῦ ἐναντίου παραδείγματα· ἀποθρασυνομένου δὴλα δὴ γυναῖκες ἔδερον τοὺς ἐντελῶς εἰς αὐτὰς ὑποχειρίους συζύγους ἀτιμωρητί· ἐκ τῶν Ἀσιζῶν μόνον τῆς Κύπρου πληροφοροῦμεθα ὅτι ἡ δέρουσα τὸν ἄνδρα τῆς ὤφειλε νὰ δώσῃ εἰς τὴν κρίσιν πεντήκοντα ὑπέρπυρα, εἰς δὲ τὸν δαρέντα πεντήκοντα καὶ ἐν⁶.

Τέλος, ἐπειδὴ μία τῶν αἰτιῶν τῶν συζυγικῶν διενέξεων ἦτο ἡ ζηλοτυπία, διὰ τοῦτο συνιστάτο ἀμφοτέροι οἱ σύζυγοι νὰ μὴ δίδωσιν ἐκατέρωθεν ἀφορμὴν πρὸς τοῦτο· ἢ σύζυγος λοιπὸν συνεβουλεύετο νὰ μὴ περιεργάζεται τὰς εἰσόδους καὶ ἐξόδους τοῦ ἀνδρός, νὰ μὴ περιποιῆται δὲ πέραν τοῦ πρέποντος τοὺς ὑπηρέτας, ὁ δὲ σύζυγος ἀφ' ἑτέρου νὰ μὴ δεικνύῃ ὑπερβολικὸν ἐνδιαφέρον διὰ τὰς θεραπεινίδας καὶ δούλας, νὰ μὴ ἐπανέρχεται ἀργὰ εἰς τὴν οἰκίαν του καὶ ἐρωτώμενος ποῦ ἦτο νὰ δίδῃ ἐξηγήσεις μὴ ἀυξάνων οὕτω τὴν ζηλοτυπίαν⁷.

Οὐδ' εἶναι, ἴσως, ἄσκοπον νὰ προστεθῇ ὅτι οἱ φρόνιμοι συνίστων εἰς τοὺς συζύγους νὰ μὴ ἐκμυστηρεύωνται ὅλα τὰ μυστικά των εἰς τὰς συζύγους των. Οὕτω κατὰ τὸν IB' αἰῶνα ὁ Ἀλέξιος Κομνηνὸς εἰς τὸ παραινετικὸν του ποίημα γράφει·

1. Μ. Βασίλειος, PG, 32,676.

2. Ἰουστινιανοῦ, Νεαρά, 117, κεφ. 14 (JN, 2,224).

3. Μ. Βασίλειος, PG, 32,677.

4. Ἰουστινιανοῦ, Ἐνθ' ἄν. Βλ. ὅσα εὐρύτερον λέγονται περὶ τοῦ θέματος ἐν μελέτῃ μου ἐπιγραφομένη Βυζαντινῶν ἔριδες καὶ ὕβρεις, 7 ἐξ.

5. Maspero, Papyrus grecs d'époque byzantine, 1 ἀριθ. 67006 verso, στίχ. 134 ἐξ. Ἐν παπύρῳ Ὁξυρύνου (P.Oxy., 281,16 ἐξ.) φέρεται· «ὁ δὲ Σαραπίων καταρησάμενος τῇ φερνῇ εἰς ὃν ἠβούλετο λόγον οὐ διέλειπεν κακουχῶν με καὶ ὑβρίζων καὶ τὰς χεῖρας ἐπιφέρων».

6. Ἀσίζαι τῆς Κύπρου, Α' κεφ. 280 καὶ Β' κεφ. 278 (MB, 6,231,3,480,21).

7. Χρυσόστομος, PG, 62,144.

ἄν ἔκαμες φόνον,

σκόπησον τὴν γυναϊκάν σου μηδὲν τὸ μολογήσης
μὴ τύχη καὶ μαλώσης τὴν καὶ εἰς ἐσὲν χολιάση
καὶ βάλῃ σε εἰς κίνδυνον εὐκολα τοῦ θανάτου¹.

Η ΣΥΖΥΓΙΚΗ ΑΠΙΣΤΙΑ

Πλείστα εἶναι τὰ παραδείγματα γυναικῶν, αἵτινες, εἰς τὴν εὐτυχίαν τοῦ οἴκου των ἀποβλέπουσαι, ἐτήρουν τὴν συζυγικὴν πίστιν μηδεμίαν ἀφορμὴν εἰς παρεξηγήσεις δίδουσαι· ὅτι ἐν τούτοις ὑπῆρχον καὶ σπάνια τοῦ κανόνος τούτου ἐξαιρέσεις μᾶς διδάσκουσιν ἄφ' ἐνὸς οἱ νόμοι περὶ μοιχαλίδων ὁμιλοῦντες, ἄφ' ἑτέρου δὲ καὶ οἱ συγγραφεῖς, οἵτινες οὐ μόνον περιγράφουσι διαπομπεύσεις μοιχαλίδων, ἀλλὰ καὶ, ἐπιδεινοῦντες τὰ πράγματα, δυσμενεῖς καὶ ὑπερβολικὰς κρίσεις περὶ τῆς ἠθικῆς τῶν συγχρόνων των γυναικῶν κάμνουσι. Οὕτω Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς παραπονεῖται ὅτι αἱ σύγχρονοὶ του γυναικῆς παραμελοῦσι τὴν ἰστουργίαν καὶ ταλασίαν καὶ τὰ οἰκιακὰ καθ' ὄλου ἔργα καὶ δέχονται ἄνδρας θηλυδρίας, οἵτινες διημερεύουσι μετ' αὐτῶν ψευδολογοῦντες καὶ διαφόρους ἔρωτικους μύθους πλάττοντες². Μετ' αὐτὸν ὁ Χρυσόστομος ἐπ' ἴσης παραπονεῖται ἐκτοξεύων τὴν κατηγορίαν ὅτι ἐπὶ τῶν χρόνων του «αἱ γυναῖκες εἰς τὰ τῶν ἐταιρίδων ἑαυτὰς ἐξώθησαν ἥθη» καὶ ὅτι, ἐν ᾧ αἱ παλαιότεραι, ἀποδημούντων τῶν συζύγων οὐδεμίαν πονηρὰν ἐλάβανον δόξαν, αἱ σύγχρονοὶ του δὲν διέφευγον τὴν τοιαύτην ὑποψίαν³, τρίτος δ' ἔρχεται, πολὺ βραδύτερον, ὁ Ἰ. Τζέτζης ψέγων καὶ ἄλλα καὶ τὰς μετὰ μοναχῶν σκανδαλώδεις σχέσεις τῶν συγχρόνων του γυναικῶν «μεθ' ὑπερβολῆς δὲ βέβαια κατὰ τὸν ΙΕ' αἰῶνα καὶ ὁ Ἰωσήφ Βρυννῆσιος εἶπεν· «αἱ παρθένοι ἡμῶν ὑπὲρ πόρνας ἀναίσχυντοι, αἱ χῆραι περιεργοὶ τοῦ δέοντος πλέον, αἱ ὑπανδροὶ καταφρονοῦσαι καὶ μὴ φυλάττουσαι πίστιν»⁴. Εἶπον μεθ' ὑπερβολῆς, διότι ἀλλαχοῦ (2,275) ὁ αὐτὸς συγγραφεὺς παρατηρεῖ· «θαύμασον τῶν εὐγενίδων τὴν σωφροσύνην, τῶν θαλαμευομένων τὴν φυλακὴν, τὴν εὐλάβειαν τῶν μοναστριῶν». Ἐννοεῖται ὅτι καὶ δι' ἄλλα ἐψέγοντο τότε αἱ γυναῖκες, ὅτι δῆλα δῆ, πρὸς ἐπίδειξιν, διημέρευον εἰς τὰ χρυσοχοεῖα καὶ ἐριοπωλεῖα καὶ λοιπὰ ἐργαστήρια, ὅτι συχνὰ ἐπεσκέπτοντο τὰ ἱερὰ καὶ περιεπλανῶντο ἀνά τὰς ὁδοὺς κεκοσμημένα, ἵνα τὰς βλέπουν ὅσον τὸ δυνατόν περισσότεροι, ὅτι ἐσύχναζον εἰς ἀγύρτας καὶ μαγίσσας, ἵνα μάθωσι παρ' αὐτῶν φίλτρα καὶ ἐπωδὰς, δι' ὧν

1. Ἀλεξίου Κομνηνοῦ, Ποίημα παραινετικόν, στίχ. 625 (CG, 24).

2. Κλήμεντος, Παιδαγ., 3,4.

3. Χρυσόστομος, PG, 58,677. Πβ. καὶ PG, 62,542.

4. Ἰ. Τζέτζου, Σχόλια εἰς Ἔργα καὶ Ἡμέρας, στίχ. 693.

5. Ἰωσήφ Βρυννῆσιου, Τίνες αἰτίαι τῶν καθ' ἡμᾶς λυπηρῶν, 3,122.

νὰ προσελκύσωσι τοῦ φιλουμένου τὸν ἔρωτα καὶ ὅτι γυμνούμεναι συνελούοντο μετὰ ἀνδρῶν εἰς τὰ λεγόμενα ἀνδρόγυνα λουτρά ¹.

Αἱ Βυζαντιναί, ὅσαι τὸν κακὸν αὐτὸν ἠκολούθουν δρόμον, ἵνα καὶ τὴν πρὸς τὰς ἡδονὰς ροπὴν τῶν ἐκπληρώσωσι καὶ τὰ σκάνδαλα ἀποφύγωσι, συνεφύροντο μετὰ οἰκιακῶν προσώπων, καὶ δὴ τῶν εὐνούχων, τῶν ἀτίμων καὶ ζηλοτύπων τούτων ὄντων, τὰ ὁποῖα διετήρουν οἱ πλούσιοι εἰς τὰς οἰκίας των, ἵνα, δῆθεν, τὴν συζυγικὴν πίστιν περιφρουρήσωσι ² καὶ τὰ ὁποῖα συχνὰ ἐνεπλέκοντο εἰς ὑπόπτους μὲ τὰς δεσποίνας σχέσεις.

Κατὰ τὰς μαρτυρίας λοιπὸν τῶν συγγραφέων, οἱ εὐνούχοι, κατάχρησιν τῆς πρὸς αὐτοὺς ἐμπιστοσύνης ποιούμενοι, ἀκολάστως ἐμίγνυντο μετὰ τῶν δεσποινῶν των, ὁμοίως δὲ καὶ οἱ δοῦλοι, ἀψηφούντες τὴν ὑπὸ τοῦ νόμου διὰ τὴν ἀπιστίαν αὐτῶν ἐπιβαλλομένην ποινήν, ἤτοι τὸ μαστίγωμα καὶ τὴν ἐξορίαν, πρὸς δὲ καὶ τὴν πώλησίν των ³ ἢ καὶ τὸν διὰ πυρὸς θάνατον ἀκόμη ⁴ οἱ δοῦλοι μάλιστα τόσον, ἔνεκα τοῦ ἔρωτος τῆς δεσποίνης, ἐλάμβανον θάρρος, ὥστε νὰ συμπεριφέρωνται πρὸς τοὺς συνδούλους των ὡς δεσπότηαι ⁵.

Ἵτι δὲ τῆς ἀθεμιτοῦργίας αὐτῆς τὰ κρούσματα δὲν θὰ ἦσαν σπάνια, φαίνεται καὶ ἐκ τοῦ ὅτι ὁ ἔξομολογῶν συνιστᾶτο νὰ ἔρωτᾷ τὴν ἔξομολογούμενην «περὶ συνουσίας εὐνούχου» ⁶.

Ἐὰς προσθέσωμεν ὅτι τὸ μὴ ἀσύνηθες τῆς μοιχείας δηλοῖ καὶ ἡ κατὰ τῶν ἀπατωμένων συζύγων ἐκτοξευομένη ὕβρις κεραιᾶς, ἦν συναντῶμεν εἰς διαφόρους αἰῶνας τῆς Βυζαντινῆς περιόδου.

Πρὸς περιστολὴν τῆς μοιχείας, ἣτις ἔπρεπε διὰ μαρτύρων ν' ἀποδειχθῆ ⁷, ἡ ἐκκλησία ἐπέβαλλεν ἐκκλησιαστικὰς ποινὰς, ἀκοινωνησίαν τουτέστι, ξηροφαγίαν κατὰ Τετάρτην καὶ Παρασκευὴν καὶ γονυκλισίας ⁸, ὁ δὲ πολιτικὸς νόμος καὶ πολὺ ἀσθηροτέρας, ἤτοι θάνατον, διαπόμπευσιν καὶ ἀποκοπήν ⁹ τῆς ρινός, ἐξορίαν, πρὸς δὲ καὶ τὸ διαζύγιον ⁹.

1. Κλήμεντος, Παιδαγ., 3,2,4,11.

2. Κλήμεντος, Παιδαγ., 3,4 (PG, 8,593). Γρηγόριος Θεολόγος, PG, 36,381. Χρυσόστομος, PG, 55,261.

3. Ἀρμενοπούλου, Ἐξάβ., 6,2,25. Τὸ ἐκ τῆς πωλήσεως εἰσπραττόμενον ποσὸν ἀνῆκεν εἰς τὰ τέκνα τῆς μοιχευθείσης.

4. Βασιλικά, 60,37,73. Ὁ ἐπὶ μοιχαίᾳ τῆς ἰδίας δεσποίνης κατηγορούμενος δοῦλος κατηγορέετο εἰς τὸν ἑπαρχον. Βασιλικά, 6,4,2.

5. Χρυσόστομος, PG, 56,538.

6. Ἰωάννης Νηστευτής, PG, 88,1921.

7. Ζωναράς, Εἰς τὸν Ἡ' κανόνα τῆς ἐν Νεοκαισαρείᾳ συνόδου (Ράλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα, 3,38).

8. Δημήτριος Χωματιανὸς (Pitra, Analecta sacra et classica, 6,50),

9. Πρόχειρος νόμος, 39,43,44. Ἐκλογὴ τῶν νόμων, 17,28. Ἀρμενοπούλου, Ἐξάβ., 6,2,24. Ἡ μοιχαλίς, ὑπὸ ὠρισμένης προϋποθέσεως, ἠδύνατο νὰ φονευθῆ ὑπὸ τοῦ συζύγου, ἢ ποινὴ δ' αὕτη ἐπὶ Λέοντος τοῦ Σοφοῦ ἐμετριάσθη εἰς ρινοκόπημα. Κ. Γαρδίκια, Τὸ ἔγκλημα τῆς μοιχείας ἐν τῇ τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας δικαίῳ, 9.

Ἔννοεῖται ὅτι ἡ τιμωρία ἢ ἐπιβαλλομένη εἰς τὰς μοιχαλίδας ἔπρεπεν ἐξ Ἰσου καὶ εἰς τοὺς ἄνδρας νὰ ἐφαρμόζεται· καὶ ὅμως τοιοῦτόν τι δὲν συνέβαινε, ἀφ' οὗ οἱ θέτοντες τοὺς νόμους ἦσαν ἄνδρες· τὸ ἄτοπον τοῦτο παρετήρησαν ἱεροὶ ἐκκλησιαστικοὶ ἄνδρες, οἵτινες καὶ διεμαρτυρήθησαν δι' αὐτό. Οὕτως ὁ Θεολόγος Γρηγόριος, πιστοποιῶν ὅτι ἡ μοιχευομένη τιμωρεῖται, ὁ δὲ μοιχὸς θεωρεῖται ἀνεύθυνος, ἀναφωνεῖ· «οὐ δέχομαι ταύτην τὴν νομοθεσίαν, οὐκ ἐπαιῶ τὴν συνήθειαν»¹, καὶ ὁ Χρυσόστομος· «Μὴ γὰρ μοι τοὺς ἔξωθεν νόμους εἴπηρ νῦν, οἱ τὰς μὲν γυναῖκας μοιχευομένας εἰς δικαστήριον ἔλκουσι καὶ εὐθύνas ἀπαιτοῦσιν, ἄνδρας δὲ γυναῖκας ἔχοντας καὶ θεραπαινίσιν προσφθειρομένους οὐκ ἀπαιτοῦσιν εὐθύνas»². Ἀληθὲς εἶναι, προσθέτει ἄλλαχού, ὅτι ὁ ἔξωθεν νόμος δὲν τιμωρεῖ τοὺς μοιχοὺς, ἅς γνωρίζωσιν ὅμως οὗτοι ὅτι πάντως θὰ τιμωρηθῶσιν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ³, παραπονεῖται δὲ κατὰ τὸν Ε' αἰῶνα καὶ ὁ Ἀμασεῖας Ἀστέριος ὅτι οἱ τοῦ βίου νομοθέται ἀνεύθυνον πορνείας καταλείπουσι τὸν ἄνδρα καθιστάμενοι «βαρεῖς κριταὶ καὶ διδάσκαλοι τῆς τῶν γυναικῶν σεμνότητος»⁴. Τὰ αὐτὰ τονίζει καὶ ὁ Μ. Βασίλειος λέγων ὅτι ἡ συνήθεια ἀδικεῖ τὰς γυναῖκας, διότι, ἐν ᾧ ἐπιβάλλει εἰς αὐτὰς νὰ δέχωνται τοὺς ἄνδρας μοιχεύοντας, αὐστηρὰν ζητεῖ τὴν ἰδικήν των τιμωρίαν, ἐν περιπτώσει ἀπιστίας⁵.

Καὶ οἱ μὲν πατέρες τῆς ἐκκλησίας ἐξεπλήρουν τὸ καθήκον των τὴν ἀνίσχυρον γυναῖκα ὑποστηρίζοντες, τὸ κακὸν ὅμως ἐξηκολούθει, τῆς ἀδικουμένης δυναμένης νὰ ἱκανοποιηθῇ διὰ τῆς αἰτήσεως καὶ λήψεως διαζυγίου.

ΤΟ ΔΙΑΖΥΓΙΟΝ

Ἡ παράβασις τῆς συζυγικῆς πίστεως ἐκ μέρους τῶν συζύγων ἢ ἡ ἐπίμεμπτος καθ' ὅλου συμπεριφορὰ αὐτῶν ἀποτέλεσμα, οὐχὶ σπανίως, εἶχε τὴν αἴτησιν διαζυγίου, ἀφ' οὗ, ὡς ὑπεστηρίζετο, «ὁ γάμος θανάτῳ μόνῳ καὶ μοιχείᾳ διακόπτεται»⁶. Ἡ Βυζαντινὴ ἐν τούτοις ἔχουσα ὑπ' ὄψιν τὸ τοῦ Παύλου «γυνὴ δέδεται νόμῳ ἐφ' ὅσον χρόνον ζῆ ὁ ἀνὴρ αὐτῆς» ὡς καὶ τὴν κατακραυγὴν τῆς κοινωνίας κατὰ τῆς διεξευγμένης, πρὸς δὲ καὶ τὰς παροτρύνσεις τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀνδρῶν, οἵτινες εἰς τε τοὺς ἄνδρας καὶ τὰς γυναῖκας, ἐφ' ὅσον ὑπῆρχε διαφωνία ἐν τῷ οἴκῳ, συνίστων ὑπομονὴν καὶ καταβολὴν

1. PG, 36,289.

2. PG, 51,214.

3. PG, 62,425.

4. PG, 40,237.

5. PG, 32,677,721. Πάλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα, 4,120. Πβ. καὶ Θ. Βαλσαμῶνα εἰς Μ. Βασιλείου κανονικὴν ἐπιστολὴν Β', PG, 138,666.

6. Ἀστέριος Ἀμασεῖας, PG, 40,228.

ἐπιμόνου προσπαθείας πρὸς διόρθωσιν ¹, ἢ Βυζαντινὴ, λέγω, μετὰ δυσφορίας προσέβλεπε πρὸς τὴν διαζευξιν, ἣτις ἐκαλεῖτο μὲ τὴν Ρωμαϊκὴν λέξιν *ρεπρούδιον*², βραδύτερον δὲ καὶ *διαζύγιον*³.

Τὸ διαζύγιον κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους ἦτο δύο εἰδῶν ἢ κατὰ πρόφασιν ἄμεμπτον, ἔνεκα δὴλα δὴ σοβαρᾶς ἀφορμῆς προερχομένης ἐξ ἑκατέρου τῶν συζύγων, ἢ κατὰ *συναίνεσιν*, κατ' ἀμοιβαίαν δὴλα δὴ συγκατάθεσιν ⁴.

Ἦσαν δὲ διὰ τὴν γυναῖκα αἱ αἰτίαι τοῦ κατὰ πρόφασιν ἄμεμπτον διαζυγίου πολλαί, ὡς ἐκ τῶν νόμων μανθάνομεν. Ἦδύνατο λοιπὸν νὰ ζητήσῃ ἢ σύζυγος διαζύγιον, ἐὰν ὁ σύζυγός της ἦ ἦτο, ὡς ἐλέχθη, μοιχὸς ἢ ἡσχολεῖτο περὶ μαγγανείας ἢ συνωμότηι κατὰ τοῦ βασιλέως ἢ ἦτο τυμβωρῆχος ἢ ἱερόσυλος ἢ μετεῖχε ληστεϊῶν ἢ ἐζήτηι νὰ τὴν δηλητηριάσῃ ἢ νὰ τὴν φονεύσῃ ἢ τὴν ἐξυλοκόπει ἢ τὴν προῆγεν εἰς μοιχείαν ἢ εἰσῆγεν εἰς τὸν οἶκόν της τὴν μοιχαλίδα ἢ τὴν κατηγορεῖ διὰ μοιχείαν, χωρὶς νὰ δυνηθῇ ν' ἀποδείξῃ τὴν κατηγορίαν, ἢ ἔπασχεν ἀπὸ ἀνίατον νόσον ἢ τέλος ἦτο ἀνίκανος⁵, ὁ δὲ σύζυγος ἠδύνατο ν' ἀποπέμψῃ τὴν σύζυγον καὶ διὰ τοὺς ἀνωτέρω λόγους καὶ πρὸς τούτοις, ἐὰν αὕτη συνεποσίαζεν ἢ συνελούετο μὲ ξένους ἄνδρας ἢ μετέβαινεν εἰς τὰ θεατροκυνήγια ἢ τὸν ἱππόδρομον ἢ τὸ θέατρον⁶, παρὰ τὴν θέλησίν του, ἢ ἔμενεν ἔξω τοῦ οἴκου της, ἄκοντος τοῦ ἀνδρός⁷.

1. Γρηγόριος Θεολόγος, PG, 36,292.

2. Νεῖλος Ἀσκητής, PG, 79,293. Ἀρμενοπούλου, Ἐξάβ., 3,20.

3. Διαζύγιόν φαμεν τὸν ἀπὸ τοῦ ἐνωτικοῦ κατὰ γάμον ζυγοῦ δυασμόν. ΕΠ, 893, 55. Κατὰ τὸν Ἀρμενόπουλον, Ἐνθ' ἂν διαζύγιον εἶναι «τὸ γράμμα τὸ ἐπὶ τῷ χωρισμῷ τῶν κατὰ γάμους ἐνωθέντων γινόμενον». Ἐν παύρῳ τοῦ 573 μ.Χ. τὸ συμβόλαιον διαζυγίου καλεῖται *περίλυσις*. Maspero, *Papyrus grecs d'époque byzantine*, τόμ. 1,67121 στίχ. 19.

4. Βλ. καὶ Ρόζας Ἰμβριώτη, Ἡ γυναῖκα στὸ Βυζάντιο, 14.

5. Βλ. τὴν 22αν Νεαράν τοῦ Ἰουστινιανοῦ, § 15. JN, 1,300,3 καὶ τὴν 117ην, 2,217, 218,219,222. Βασιλικὰ, 28,7,4. *Ecloga privata*. JGR, 4,15. Φωτίου, Νομοκάνων, τίτλ. 13, κεφ. 4 (Πάλλη - Ποτλῆ, Σύνταγμα, 1,295). Ἐπιθι καὶ Θεόδωρον Βαλαμῶνα σχολιάζοντα τὸν δον κανόνα τῶν ἀγίων Ἀποστόλων (Πάλλη - Ποτλῆ, Σύνταγμα, 2,8).

6. Ἀπὸ τοῦ Δ' καὶ Ε' αἰῶνος ἀπηγορεύετο εἰς τὰς γυναῖκας νὰ μεταβαίνωσιν εἰς τὸ θέατρον. A. Müller, *Das Bühnenwesen in der Zeit von Constantin d. Grossen bis Justinian* (Neue Jahrbücher f. d. kl. Altertum, 23/24 (1909) 55). Ὁ Χορίκιος ἐν τούτοις βεβαίωι ὅτι ἐπὶ τῶν χρόνων του αἱ πάσης τάξεως γυναῖκες ἐπήγαινον εἰς τὰς παραστάσεις. Χορικόιου, Ὑπὲρ τῶν ἐν Διονύσου τὸν βίον εἰκονιζόντων, 355,10 (Förster - Richtsteig). Ἐπ' Ἰσης, κατὰ τὸν Ἰουστινιάνειον Κώδικα, 5,17,8,3 δὲν ἐπετρέπετο ἢ σύζυγος νὰ μεταβαίῃ εἰς τὸ θέατρον ἄνευ τῆς συγκατάθεσεως τοῦ συζύγου. Ἐν παύρῳ ὁ μέλλων σύζυγος ἀπατεῖ ἀπὸ τὴν μέλλουσαν σύζυγόν του «ἤτε συμποσιάζειν μεθ' ἑτέρων μὴ οἰκείων». Maspero, *Papyrus grecs d'époque byzantine*, τόμ. 1, ἀρ. 63,310, στίχ. 17 recto.

7. Πρόχειρος νόμος, 11,10. Περὶ τῶν διαφορῶν λόγων τῶν προκαλούντων τὸ

Ἐννοεῖται δ' ὅτι πολλάκις ἐγίνοντο καὶ καταδολιεύσεις ὡς πρὸς τὰ αἷτια τὰ προκαλοῦντα τὴν διάζευξιν· πολλοὶ δῆλα δὴ, ἐπιθυμοῦντες νὰ διαζευθῶσι τὴν σύζυγόν των, προσεποιοῦντο τὸν δαιμονῶντα, ἵνα οὕτως εὐρωσιν εὐκαιρίαν νὰ συζῶσι μετὰ μοιχαλίδος ἢ ἔσπευδον νὰ χωρίσωσι τὴν πρόσκαιρον διαταραχὴν τῶν φρενῶν παθοῦσαν σύζυγον. Ἐν τοιαύτῃ ὁμως περιστάσει ὁ νόμος δὲν ἐνέκρινε τὸ διαζύγιον ἢ τὸ ἐπεκύρωσε μόνον, ἐὰν ἡ σύζυγος ἐμαίνετο διηνεκῆ μανίαν¹ ἢ ἀπεδεικνύετο ὅτι πρὸ τοῦ γάμου τῆς ἔπασχε τὰς φρένας².

Εἰς τὴν μυστικοπαθῆ Βυζαντινὴν κοινωνίαν δὲν ἦσαν σπάνια καὶ αἱ περιπτώσεις καθ' ἃς ὁ ἕτερος τῶν συζύγων ἢ καὶ ἀμφότεροι, εἴτε διὰ νὰ ἐπιδοθῶσιν ἐν ἡσυχίᾳ εἰς τὴν λατρείαν τοῦ θείου εἴτε καὶ διὰ νὰ εὐρωσιν παρηγορίαν διὰ τὸν θάνατον προσφιλῶν προσώπων ἢ δι' ἄλλας τοῦ βίου ἐναντιότητος, ἐζήτησαν νὰ καταφύγωσιν εἰς τὸν γαλήνιον τῆς μονῆς λιμένα, ἵνα γίνωσι μοναχοί. Ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ οἱ νόμοι ὠρίζον «παρορησίαν εἶναι καὶ ἀνδρὶ καὶ γυναικὶ πρὸς τὰ καλλίω μεθισταμένῳ διαλύειν τὸ συνοικέσιον καὶ ἀναχωρεῖν»³. Ἄν δ' ὁ σύζυγος ἐγίνετο ἐπίσκοπος, τότε ἡ σύζυγός του ἦτο ὑποχρεωμένη νὰ εἰσέλθῃ εἰς μοναστήριον, κείμενον μάλιστα ἐκτὸς τῆς περιοχῆς τῆς ἐπισκοπῆς τοῦ τέως συζύγου τῆς⁴.

Ὡς δὲ καὶ κατὰ τὸ κατὰ πρόφασιν ἀμεμπτον διαζύγιον ἐγίνοντο καταστρατηγήσεις, οὕτω συνέβαιναν ἐνίοτε καὶ κατὰ τὸ κατὰ συναίνεσιν· ὁ ἕτερος δῆλα δὴ τῶν διαζευθέντων, ἀντὶ νὰ λάβῃ τὴν πρὸς τὴν μονὴν ἄγουσαν, πάλιν ἐτέλει δευτέρον γάμον. Τότε, τοῦλάχιστον κατὰ τὰς Ἀσίζας τῆς Κύπρου, ἡ περιουσία τοῦ ἐκ δευτέρου ὑπανδρευθέντος περιήρχετο εἰς τὰ τέκνα του, τούτων δὲ μὴ ὑπαρχόντων, εἰς τὴν ἔξουσίαν⁵.

Κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους, ἕνεκα τῶν συχνῶν ἐπιδρομῶν, συνηθέστατον ἦτο τὸ δεινὸν τῆς αἰχμαλωσίας· πρόσωπα ἀποσπασθέντα τῆς πατρίδος των ἢ ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἔμενον μακρὰν τῶν οἰκείων των ἢ καὶ ἐξεμέτρουν τὸ ζῆν χωρὶς νὰ κατορθώσωσιν, ἀποκτήσαντα τὴν ἐλευθερίαν των, νὰ ἐπανίδωσι τὸ πάτριον ἔδαφος καὶ τοὺς προσφιλεῖς οἰκείους, οἵτινες, παρὰ τὰς ἐπιμόνους ἐρεύνας καὶ προσπάθειάς των, τίποτε δὲν κατώρθωνον νὰ μάθουν περὶ αὐτῶν. Ἀγνοοῦμενοι ἐπ' ἴσης ἐθεωροῦντο τότε καὶ στρατιῶται ἐπὶ χρόνον μακρὸν μὴ δώσαντες σημεῖα ζωῆς, περὶ τοῦ θανάτου ἢ μὴ τῶν

διαζύγιον κατὰ τὴν νομοθεσίαν ἀπὸ Μ. Κωνσταντίνου μέχρι τῶν Βασιλικῶν βλ. Σπ. Μαρκεζίνη, Τὸ διαζύγιον, 43 - 51.

1. Ράλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα, 4,340. Θ. Βαλσαμών, Κανονικαὶ ἀποκρίσεις Τιμοθέου ἐπισκόπου Ἀλεξανδρείας, PG, 138,901.

2. Ἑλληνικοὶ νόμοι τῆς Κύπρου (MB, 6,538).

3. Ἀρμενοπούλου, Ἐξάβ., 4,15,9,11.

4. Ἰσακίου Ἀγγέλου, Νεαρά Β'. PG, 135,449,452.

5. Ἑλληνικοὶ νόμοι τῆς Κύπρου (MB, 6,537).

ὁποῖον οὐδ' οἱ ἀξιωματικοὶ των ἠδύνατο νὰ δώσουν σαφεῖς πληροφορίες. Τότε ἐπετρέπετο τὸ διαζύγιον¹, ἡ σύζυγος ὅμως τοῦ αἰχμαλωτισθέντος ἢ ἀφανοῦς γενομένου ὄφειλε νὰ μὴ διαλύῃ τὸν γάμον καὶ νὰ ὑπανδρεύεται ἐκ δευτέρου πρὶν ἢ πεισθῆ περὶ τοῦ θανάτου αὐτοῦ² πιστοποιουμένου ὑπὸ ἀξιόπιστων μαρτύρων ὀρκιζομένων ὅτι γνωρίζουσι τὸν θάνατον³. Ἡ μὴ βεβαιωθείσα περὶ τοῦ θανάτου τοῦ συζύγου της ὄφειλε ν' ἀναμένη ἐπὶ ὀρισμένον χρονικὸν διάστημα, τὸ ὁποῖον ἔφθανε πολλακίς τὴν πενταετίαν⁴. Συνέβαιεν ὅμως τότε καὶ κάτι ἄλλο μετὰ τὸν δεύτερον γάμον· ὁ ἐπὶ μακρὸν ἀγνοηθεὶς αἰχμάλωτος ἐπανήρχετο καὶ ἐζήτει, δυνάμει τοῦ δικαίου τῆς ὑποστορῆς, τὴν σύζυγόν του· τότε ἐκείνη, εἰς ἣν ἤθελε νὰ τὸν ἀναλάβῃ, ἔφευγεν ἐκ τῆς οἰκίας τοῦ δευτέρου συζύγου καὶ μετέβαιεν εἰς ἄλλην, ἐκεῖ δὲ παρέμενεν ἕως ὅτου ἀπολαύσῃ τὸν πρῶτον. Ἄν ὅμως ἦτο εὐχαριστημένη μὲ τὸν δεύτερον καὶ ἤθελε νὰ ἐξακολουθῆ συζῶσα μετ' αὐτοῦ, τότε ἐθεωρεῖτο μοιχαλὶς⁵.

ΤΑ ΟΙΚΙΑΚΑ ΕΡΓΑ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ

Πρῶτιστον καὶ κύριον ἔργον μιᾶς οἰκοδεσποίνης ἦτο ἡ ἀνατροφὴ τῶν τέκνων της· αὕτη, πᾶσαν φροντίδα περὶ τῆς τροφῆς αὐτῶν λαμβάνουσα, ἐφ' ὅσον ταῦτα ἦσαν νήπια, καθῆκον εἶχε νὰ ἐπιβλέπῃ τὴν ἠθικὴν αὐτῶν διαπαιδαγώγησιν, αὕτη πρῶτη γινομένη ἠθικοῦ βίου ὑπόδειγμα, ἀφ' οὗ, ὡς καὶ ὁ Χρυσόστομος λέγει, τὰ τέκνα ρυθμίζουσι τὸν βίον των μιμούμενα τῶν μητέρων τὰ ἤθη⁶.

Κυρίως αἱ μητέρες ὄφειλον οὕτω νὰ παιδεύουσι τὰς θυγατέρας των, ὥστε νὰ εἶναι αὐταὶ εὐλαβεῖς καὶ κόσμιοι ἀποφεύγουσαι τὸν καλλωπισμὸν, νὰ τὰς ἐφοδιάζουσι δ' ἐν γένει μὲ πάντα τὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα θὰ ταῖς ἦσαν ἀπαραίτητα διὰ ν' ἀποδειχθῶσι καλαὶ οἰκοδέσποιναί⁷.

1. Πανδέκται, 24,2,1. Κατὰ τὰ Βασιλικὰ (28,7,7) «διαλύεται τὸ συνοικέσιον διαζυγίῳ ἢ θανάτῳ ἢ αἰχμαλωσίῳ ἢ ἄλλης δουλείας συμβαιούσης ἐνὶ τῶν συνοικούντων».

2. Κανὼν 93ος τῆς 6ης οἰκουμ. συνόδου (Ράλλη - Ποτλῆ, Σύνταγμα, 2,522). Πβ. καὶ τὸν 30ὸν κανόνα τοῦ Μ. Βασιλείου (Ράλλη - Ποτλῆ, Σύνταγμα, 4,173).

3. Ματθαίου Βλαστάρη, Σύνταγμα κατὰ στοιχείον, Γ', κεφ. 5 (Ράλλη - Ποτλῆ, Σύνταγμα, 6,162).

4. Ράλλη - Ποτλῆ, Σύνταγμα, 2,526. Μιχαήλ Ψελλοῦ, Σύνοψις τῶν νόμων, PG, 122,938.

5. Ματθαῖος Βλαστάρης, Ἐνθ' ἀν. Θ. Βαλασμών, εἰς τὸν 93ον κανόνα τῆς ἐν Τρούλλῳ οἰκουμ. συνόδου (Ράλλη - Ποτλῆ, Σύνταγμα, 2,526).

6. Χρυσόστομος, PG, 62,374.

7. Χρυσόστομος, PG, 62,548.

Κατὰ τὰς ἀντιλήψεις τῶν Βυζαντινῶν, ἡ ἀξία τοῦ ὀνόματός της οἰκοδέσποινα ἔπρεπε, μένουσα εἰς τὴν οἰκίαν της, νὰ ἀσχολῆται, πλὴν, ὡς ἐλέχθη, τῆς ἀνατροφῆς τῶν τέκνων της, μὲ τὰ οἰκιακὰ ἐκεῖνα ἔργα, τὰ ὁποῖα ἦδη ἀπὸ τοῦ Ὁμήρου ἔχαρακτῆριζον τὴν καλὴν οἰκοκυράν, τὸν ἰστὸν δῆλα δὴ καὶ τὴν ἡλακάτην², ἀφ' οὗ μάλιστα ἡ αὐτουργία αὕτη ὄχι μόνον ἐγύμναζε τὰ σώματα, πάροχος ὑγείας γινομένη, ἀλλὰ καθίστα τὰς γυναῖκας ἰκανὰς νὰ κοσμῶσιν αὐταὶ ἑαυτὰς³. (Πίν' Ε'®).

Πλεῖστα εἶναι τὰ χωρία τῶν συγγραφέων, ἐν οἷς ἀναφέρεται ἡ περὶ τὴν ὕφανσιν καὶ τὴν ταλασιουργίαν ἀσχολία τῶν γυναικῶν, αἵτινες νύκτωρ, μάλιστα κατὰ τὸν χειμῶνα, ἐγειρόμεναι καὶ ξαίνουσαι καὶ νήθουσαι τὰ ἔρια, τὸν βάμβακα, τὸ λίνον ἢ καὶ τὴν μέταξαν, διαζόμεναι, ὕφαινον θαυμάσια ὑφάσματα⁴ εἰς τὸν ὕφαντικὸν ἰστόν, ὃν ἰστάριον⁵ ἐκάλουν, πρὸς δὲ καὶ ἔργα λεῖον⁶ ποικίλα διὰ νήματος ἢ καὶ σύρματος⁷ ἐνυφάνουσαι σχήματα, ζῶα, ἄνθη, καρπούς, πρόσωπα⁸, τὰ ὁποῖα ἀντέγραφον ἀπὸ ὑποδείγματος ἐξεμπλίου λεγομένου, δι' ὃ καὶ ἐξεμπλωτὰ

1. Ἰλ. Ζ, 490. Ὁ Ἐκτωρ ἐνταῦθα λέγει πρὸς τὴν Ἀνδρομάχην

ἀλλ' εἰς οἶκον ἰούσα τὰ σαυτῆς ἔργα κόμιζε
ἰστόν τε ἡλακάτην τε καὶ ἀμφιπόλοισι κελευε
ἔργον ἐποίχεσθαι, πόλεμος δ' ἄνδρεςσι μελήσει.

2. Γρηγόριος Θεολόγος, PG, 37,904. Βλ. τὰ σημειωθέντα ἀνωτέρω ἐν τῷ περὶ οἰκιακῶν σκευῶν καὶ ἐπίπλων κεφαλαίῳ, σ. 114.

3. Κλήμεντος, Παιδαγ., 3,10,11 (264,24,273,11¹ Stählin). Τατιανοῦ, Πρὸς Ἑλληνας, PG, 6,873. Γρηγόριος Θεολόγος, PG, 37,44,603,904,1545. Βασίλειος Σελευκείας, PG, 85,512. Γρηγόριος Νύσσης, PG, 45,392. Μιχαὴλ Ψελλοῦ, Χρονογραφία, 131 (Σάθα). Ἀχμέτ, Ὀνειροκρ., κεφ. 262,215, 22² Drexl. Σωφρόνιος Ἱεροσολύμων, PG, 87³,3452,3712. I. Τζέτζου, Εἰς τὴν παρθενομάρτυρα τοῦ Χριστοῦ Λουκίαν ὑπόμνημα βράχιστον (Α. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, *Varia Græca sacra*, 84,24). Διήγησις παιδιόφραστος τῶν τετραπόδων ζῴων, στίχ. 484 ἐξ. (CG, 158).

4. Κλήμεντος, Παιδαγ., 2⁹ 3,10. Σουίδας ἐν λ. ἄσμα. Νικηφόρος Κάλλιστος, PG, 147,545. P.Pr., I, 94. Mommsen-Blümmner, *Der Maximaltarif des Diocletian*, 1,125.

5. Μόσχου, Λεμωνάριον, PG, 87⁸,2913. Νῦν στάρι ἐν Ἠπειρῷ καὶ κάτω Ἰταλίᾳ (Morosi, Bona, 24) λέγεται τὸ παννίον, τὸ ὕφασμα, ἵτθε δέ, ἦτοι ἰστός, τὸ αὐτὸ ἐν Τσακωνίᾳ.

6. ΕΠ, 393,3. Λέοντος τοῦ Σοφοῦ, Τὸ ἐπαρχικὸν βιβλίον, 8,3,12,13 (38 Nicole). Ἐν Μπόβα νῦν ὁ ἰστός λέγεται argalio (Pellegrini, Bona, 2,30), κοινῶς δὲ ἀργαλειό.

7. Ὁ χρυσοῦς ἢ ἀργυροῦς ἐνυφαινόμενος μίτος ἐκαλεῖτο σύρμα (ΕΠ, 1645,46) τὰ δὲ τοιαῦτα ὑφάσματα συρματέϊνα ἢ συρμαλέϊνα.

8. Ed. Kurtz, *Die Gedichte des Christophoros Mitylenaios*, ἀρ. 42, στίχ. 67,26. Μιχαὴλ Ψελλοῦ, Εἰς τὴν θυγατέρα Στυλιανὴν πρὸ ὄρας γάμου τελευτήσασαν (MB, 5,66). Νικηφόρος Κάλλιστος, PG, 147,545. Διήγησις παιδιόφραστος τῶν τετραπόδων ζῴων, στίχ. 488 (CG, 158).

ταῦτα ἐκάλουν¹, ἐργασία, εἰς ἣν τοῦλάχιστον κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους αἰῶνας, διεκρίνοντο αἱ Κορίνθιαι καὶ Θηβαῖαι². Σημειωτέον δ' ὅτι κατὰ τὴν παλαιότεραν ἐποχὴν αἱ γυναῖκες ὕφαινον καὶ ὄρθιαι³. (Πίν. Ε'4).

Ἦσχολοῦντο δ' αἱ γυναῖκες τοσοῦτο μᾶλλον εὐχαρίστως περὶ τὴν ὑφαντικὴν, ὑφαίνουσαι τὰ μονοπρόσωπα ἢ διπρόσωπα ἢ τὰ διμιτα ὑφάσματα, καθ' ὅσον τιμὴ των ἐθεωρεῖτο διὰ τῶν ὑπ' αὐτῶν ὑφαινομένων νὰ κάμνωσι τὰς στολὰς τῶν συζύγων καὶ τέκνων των πρὸς δὲ καὶ τοῦ προσωπικοῦ τοῦ οἴκου των μὴ δαπανᾶσαι πρὸς προμήθειαν τῶν ἔξωθεν ἐρχομένων φορεμάτων ἢ ὑφασμάτων⁴.

Ἡ καλὴ οἰκοκυρὰ ἤσχολεῖτο πρὸς τούτοις καὶ μὲ τὸ πλύσιμον τῶν φορεμάτων τῶν οἰκείων της εἴτε κατ' οἶκον εἴτε παρὰ ποταμοὺς ἢ πηγὰς χρησιμοποιοῦσα πρὸς πλύσιν σαπώνιον, ὅπερ, ὡς ἐκ τοῦ τόπου τῆς προελεύσεώς του, καὶ Γαλλικὸν ἐκαλεῖτο, ὡς καὶ στακτὴν⁵ καὶ τὴν ἰσάτιδα βοτάνην, τὸ κοινῶς καὶ τότε λουλάκιον καλούμενον⁶, πρὸς δὲ καὶ τὸ λεγόμενον σμηγμα, τὸ ὁποῖον περιγράφεται ὡς «βοτάνη καθαρτικὴ, ἣν συνάγοντες καὶ κατατριβόντες πρὸς τὰς ρύψεις χρῶνται τῶν ἐσθημάτων καὶ ἀποπλύσεις»⁷, τὸ τῶν σημερινῶν δῆλα δὴ γυναικῶν τσοῦέν.

Εἰς τὰ κύρια οἰκιακὰ ἔργα τῆς γυναικὸς ἀνήκε καὶ τὸ ἄλεσμα τοῦ σίτου, τὸ ὁποῖον ἐγίνετο ἢ διὰ τοῦ χειρομυλίου, συνοδείᾳ πολλὰκις καὶ ἐπιμυλίου ᾤδης, ὡσάκις ἐπρόκειτο κυρίως νὰ παρασκευασθῇ ὁ διὰ διάφορα φαγητὰ χρησιμοποιοῦμενος χόνδρος ἢ διὰ τῶν μυλώνων, οἵτινες ἦσαν ἢ ὑδρόμυλοι καὶ βραδύτερον ἀνεμόμυλοι ἢ καὶ ὄνόμυλοι, εἰς οὓς μετέβαινεν ἢ αὐτοπροσώπως, ἢν τὸ ἐπέτρεπεν ἡ κοινωνικὴ της θέσις, ἢ ἔστελλε τὸ ἄλεσμα διὰ θεραπευνίδος, διὰ ν' ἀποφύγῃ μάλιστα καὶ τὴν ἐκεῖ παρουσίαν πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν ὑπαρχόντων ἀνδρῶν⁸.

1. ΕΠ, 1436,48. Νικήτα Χωνιάτου, Χρονικ. Διήγ., 114,28.

2. Νικήτα Χωνιάτου, "Ἐνθ' ἀν. 99,15,20. Th. Pressel, Johannis Tzetzæ epistolæ, 62-63. Μιχαήλ Ἀκομινάτου τοῦ Χωνιάτου, Τὰ σφζόμενα, 2,83,15 (Λάμπρου). Πβ. καὶ Tafel, De Thessalonica ejusque agro, 229.

3. Ἀρτεμιδώρου, Ὀνειροκριτ., 3,36. Ἡσύχιος ἐν λ. ἐπιχοίμεναι.

4. Κλήμεντος, Παιδαγ., 3,11 (273,11 Stählin). Μιχαήλ Ψελλοῦ, Ἐγκώμιον εἰς τὴν μητέρα αὐτοῦ (MB, 5,10). Miller, Manuelis Philae carmina, 2,166,15.

5. Ἰ. Τζέτζου, Σχόλια εἰς Λυκόφρονος Ἀλεξάνδρου, στίχ. 178.

6. Ἰωάννου Λυδοῦ, Περὶ μνηῶν, 1,21.

7. H. Delehaye, Deux typica byzantins de l'époque des Paléologues, 69. R. Cantarella, Basilio Minimo II scolii inediti, BZ, 26,9,31.

8. Κλήμεντος, Παιδαγ., 3,10,264-65. ΕΠ, 1855,59. Ἀχμέτ, Ὀνειροκριτ. κεφ. 194,149,14,16 καὶ 150,1. L. Petit, Typicon du monastère de la Kosmosotira (Izstwestija, 13,60).

Ἄλλο ἔργον οἰκιακὸν ἦτο, φυσικά, τὸ μαγεῖρευμα¹, προσέτι δὲ καὶ τὸ ζύμωμα ἐντὸς τῆς μάκτρας, τῇ βοηθείᾳ προζυμίου², κομιζομένων τῶν ἄρτων εἰς τὸν φοῦρνον ἐπὶ πλατείας σανίδος.

ΤΑ ΓΥΝΑΙΚΕΙΑ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΑ

Γενῶνται νῦν τὸ ἐρώτημα· ἡ τόσον περιορισμένον βίον ζῶσα Βυζαντινὴ ἤσκει ἄρά γε διάφορα ἐπαγγέλματα, καὶ δὴ καὶ ἐκτὸς τοῦ οἴκου; Εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο πρέπει νὰ δοθῇ καταφατικὴ ἀπάντησις μετὰ τὴν προσθήκην ὅτι τὰ ἐπαγγέλματα ταῦτα, τῶν εὐτελεστέρων ὄντα, ἤσκουν γυναῖκες πτωχαὶ καὶ τῆς κατωτέρας κοινωνικῆς τάξεως. Κατὰ τὰς μαρτυρίας λοιπὸν τῶν κειμένων, μία πτωχὴ Βυζαντινὴ ἠδύνατο νὰ εἶναι ὑφάντρια³ ἢ ἀνυφάντρια⁴ ἢ, ὅταν ὑφαινε λινᾶ, λινυφαρία⁵ ἢ σχοινοστροφος⁶ ἢ νὰ πωλῇ εἰς τοὺς ἐμβόλους ἔρια⁷ ἢ νὰ διευθύνῃ γυναικεῖον ἢ δίδυμον λουτρόν⁸ ἢ νὰ εἶναι κομμώτρια ἢ νὰ ἔχῃ ἐργαστήριον ἐν τῇ ἀγορᾷ ἐν ᾧ νὰ πωλῇ διάφορα πράγματα, ὑφάσματα λ.χ.⁹ ἢ ἄρτους¹⁰ ἢ τροφίμα¹¹ ἢ ταρίχη¹², τοιαύτην δὲ τινα παλιγκάπηλον ἐνοοῦσι καὶ αἱ Ἰσίδζαι τῆς Κύπρου ὅταν ὀμιλοῦν περὶ γυναικός, ἡ ὁποία «πολομᾶ παρκάτω μέτρος»¹³ ἢ, ὡς ἔλεγον οἱ Βυζαντινοί, παρακαμπανίσει.

Γυνὴ ἐπ' ἴσης ἠδύνατο νὰ εἶναι οἰνόπωλις¹⁴ καὶ νὰ διευθύνῃ καπηλεῖον,

1. Πβ. καὶ τὴν μελέτην μου Βυζαντινῶν τροφαὶ καὶ ποτὰ ἐν ΕΕΒΣ, 17,3 ἐξ.

2. Μακάριος Αἰγύπτιος, PG, 34,664. Ὁ Κλήμης, Παιδαγ., 3,10 ἤθελε τὴν καλὴν οἰκοδόσποιαν «παραστήναι τῇ πετιούσῃ».

3. ΕΠ, 1571,58. Ἐν παπύρω τοῦ Α' π.Χ. αἰῶνος (P. Tebt., 117,49,54,57) φέρεται καὶ ὁ σημερινὸς τύπος ὑφάντρια.

4. ΕΠ, 1764,60. Ὁ τύπος ἀλυφαντοῦ παρὰ Στεφάνω Σαχλίκη (Γραφαὶ καὶ στίχοι καὶ ἐρμηνεῖαι, ἔτι καὶ ἀφηγήσεις, στίχ. 537 (CG, 98).

5. Ἐπιφάνιος, PG, 41,24.

6. Βίος τοῦ ὁσίου Λουκά τοῦ Στυλίου (Anal. Boll., 28,46,26).

7. Κωδινού, Πάτρια Κωνσταντινουπόλεως, 2,248,17 (Preger).

8. Θαύματα ἀγίου Ἀρτεμίου (Α. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, *Varia Graeca sacra*, 11,12).

9. Ἀρτεμιδώρου, Ὀνειροκρ., 1,78,73,5 (Hercher).

10. Λουκιανού, Δημόνακτος βίος, 63. Χρυσόστομος, PG, 47,520. Συντίπας, 20,1. Ὁ βίος Νίκωνος τοῦ Μετανοεῖτε (NE, 3,212,31).

11. Θεόδωρος Πρόδρομος, PG, 133,1333 στίχ. 65.

12. Maspero, *Papyrus grecs d'époque byzantine*, 1, ἀρ. 67023, στίχ. 8.

13. Ἰσίδζαι τῆς Κύπρου Β', κεφ. 282 (MB, 6,481).

14. Λιβανίου, Δύσκολος γήμας λάλον γυναῖκα ἑαυτὸν προσαγγέλλει, τόμ. 6, 522,7 (Förster).

νὰ εἶναι, ὡς ἔλεγον, κα π ή λ ι σ σ α¹, ἐπάγγελμα κατ' ἔσοχην διαβεβλημένον, διότι οὐχὶ σπανίως ἢ αὐτὴ ἢ αἱ ἐν τῷ καπηλείῳ ὑπηρετοῦσαι γυναῖκες ἐξ-ἔδιδον εἰς τοὺς θαμῶνας τὴν ὥραν.

Ἐπ' ἴσης ἡ Βυζαντινὴ ἐπώλει καὶ ὀπωρικά, ἦτο, ὡς ἔλεγον, π ω ρ ι κ ο - π ῶ λ ι σ σ α² ἢ διάφορα τραγήματα τῶν δειπνῶν³ ἢ χορταρικά ἀνά τὰς ὁδοὺς, ἦτο χ ο ρ τ α ρ ῖ ν α, κατὰ τὴν δημῶδη ἔκφρασιν⁴ ἢ καὶ κ α ρ β ω - ν ἄ ρ ι σ σ α ἀκόμη⁵. Δὲν εἶναι λοιπὸν ὀρθὸν τὸ λεχθὲν ὅτι αἱ Βυζαντιναὶ δὲν ἦσκον ἐπαγγέλματα τοῦ δρόμου⁶.

Εἰς τὰ γυναικεῖα τέλος ἐπαγγέλματα δεόν νὰ συγκαταλεχθῆ καὶ τὸ τῆς ἡθοιοιοῦ, μιμάδος ἢ χορευτικῆς, κατὰ τοῦ ὁποίου, διὰ τὸ ἀνειμένον τοῦ βίου, μύδρους ὄλους ἐξετόξευον οἱ ἐκκλησιαστικοί, ἀλλὰ καὶ λαϊκοὶ πολλάκις συγγραφεῖς. (Πίν. Ε'ᶜ).

Σημειωθῆτω δ' ὅτι ὑπῆρχον καὶ ὠρισμένα ἐπαγγέλματα, ἅτινα ἀπηγορεύοντο εἰς τὰς γυναῖκας, ὡς τὸ ἀργυροπρατικὸν⁷ καὶ τὰ μὲ τὰς ἀστικὰς καὶ δημοσίας λειτουργίας σχετιζόμενα⁸ διὰ τοῦτο οὔτε δικαστὴς ἠδύνατο νὰ γίνῃ ἢ γυνή, οὔτε ἄρχων, οὔτε καὶ δικηγόρος⁹, διὰ τὸ τελευταῖον μάλιστα ἐπάγγελμα παρείχετο ἡ δικαιολογία ὅτι τοῦτο ἐπεβάλλετο, ἵνα μὴ ἀναμιγνύεται εἰς ἀλλοτριὰς ὑποθέσεις ἐναντίον τῆς εἰς τὸ φῦλόν της ἀρμοζούσης αἰδημοσύνης⁹.

Η ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΩΣ ΘΕΡΑΠΕΥΤΙΚΗ ΚΑΙ ΩΣ ΔΟΥΛΗ

Δεῖγμα πλούτου καὶ εὐμαρείας μιᾶς Βυζαντινῆς οἰκογενείας ἐθεωρεῖτο τὸ νὰ δύναται αὐτὴ νὰ συντηρῆ ὅσον τὸ δυνατόν μεγαλύτερον ἀριθμὸν θερα-

1. Ἄ γ α θ ῖ ο υ, Ἐπιγράμματα (Παλατ. Ἀνθολ., 5,260). Γ ε ν ε σ ῖ ο υ, Βασιλειῶν, 55,12. Ζ ω ν α ρ ᾶ ς (Ράλλη - Ποτλῆ, Σύνταγμα, 2,25). Πουλλολόγος, στίχ. 277 (CG, 187). Θεόδωρος Πρόδρομος, PG, 133,1333.

2. Θεοδώρου Προδρόμου, Στίχοι σχελιαστικοὶ εἰς τὴν πρόνοιαν, PG, 133,1333. Νικῆτα Χωνιάτου, Χρονικ. Διηγ., 584,27,

3. R. Guillaud, Correspondance de Nicéphore Grégoras, 143,12.

4. P.Pr., I,109.

5. Πουλλολόγος, στίχ. 419 (CG, 191).

6. Krause, Die Byzantiner des Mittelalters, 90.

7. Πανδέκται, 2,13,12. Βασιλικά, 7,18,12.

8. Πανδέκται, 50,17,12. Βασιλικά, 2,3,2 καὶ 26,7,32. Πρόχειρον ἠϋξημένον, 40, 64. JGR, 6,388. Θ. Βαλαμῶν, Εἰς τὸν 70ὸν κανόνα τῆς ἐν Τρούλλῳ συνόδου (Ράλλη - Ποτλῆ, Σύνταγμα, 2,468⁸ πβ. 6,229. Ρόζας Ἰμβριώτη, Ἡ γυναίκα στὸ Βυζάντιο, 20,21.

9. Πανδέκται, 3,15. Κατὰ Νεαράν Λέοντος τοῦ Σοφοῦ δὲν ἐπετρέπετο νὰ μαρτυρῶσιν ἐπὶ δικαστηρίων αἱ γυναῖκες, διότι οὕτω «πολυανθρώποις δήμοις ἐγκαταμιγνύμεναι καὶ τοῖς τῶν ἀνδρῶν ἐπιστρεφόμεναι πράγμασι τὴν κειμένην ἐν τῇ γυναικεῖ φύσει ὑποστολήν τε καὶ αἰδῶ ὑφαίρουνται καὶ προκόπτειν ἐπασκοῦνται εἰς ἀνάδειαν (JGR, 3,41).

πόντων. Συχνὰ ἡ εὐπορος Βυζαντινὴ ἐπαίρεται διὰ τοῦτο, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν πτωχὴν, ἣτις παραπονεῖται ὅτι ἡ τύχη δὲν τῆς ἐπιτρέπει νὰ ἔχη θεράποντας καὶ θεραπαινίδας, ἀλλ' αὐτὴ ἀναγκάζεται νὰ ἐκτελῇ ὑπηρετικὰ ἔργα¹, τοῦθ' ὅπερ πάλιν, κατ' ἄλλους, δὲν ἐθεωρεῖτο καθόλου ἄτιμον².

Τὸ θῆλυ ὑπηρετικὸν προσωπικὸν μιᾶς οἰκογενείας ἦτο δύο κατηγοριῶν, τὸ ἀπετέλουν δῆλα δὴ ἡ θεραπαινίδες, πτωχαὶ ἐλεύθεραι κόραι ἢ γυναῖκες ἀναγκαζόμεναι, ἔνεκα τῆς πενίας των, νὰ προσφέρωσι τὰς ὑπηρεσίας των ἀντὶ ἀμοιβῆς, καὶ αὐταὶ εἶναι αἱ μισθώτρια ἢ μισθάρνισσαι³ καὶ αἱ ἀργυρώνητοι δούλαι ἢ σκλάβαι, αἵτινες, δι' ἀγορᾶς ἀποκτηθεῖσαι, ἢ ὑπὸ οἰκιακῶν δούλων ἐν τῷ οἴκῳ γεννηθεῖσαι, ἦσαν κτῆμα τῆς οἰκογενείας.

Αἱ θεραπαινίδες, μὴ ὑποχρεωμέναι νὰ παραμένωσι διαρκῶς ἐν τῇ οἰκίᾳ ἐν ἣ ἐλάτρευον, παρεῖχον τὰς ὑπηρεσίας των πολλάκις συμφώνως πρὸς συμβόλαιον καλούμενον δουλευτικόν, ἐν ᾧ ὠρίζετο ἢ τε ἀντιμισθία αὐτῶν, ῥόγα, ὡς καὶ ἡ ὑποχρέωσις τοῦ δεσπότου, πλὴν φυσικὰ τῆς τροφῆς, νὰ ταῖς παρέχη καὶ φορέματα⁴.

Τὰ πράγματα εἶχον ἄλλως μὲ τὰς δούλας. Αὗται, βαρβαρικὰ συνήθως οὔσαι πρόσωπα⁵, ἦσαν ἀργυρώνητοι τηρουμένων ὠρισμένων τύπων καὶ προφυλάξεων κατὰ τὴν ἀγορὰν αὐτῶν. Ὁ ἀγοραστής δῆλα δὴ καὶ μέλλων δεσπότης, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἠρώτα τὸν πωλοῦντα ἢ τοὺς πρόην δεσπότης διὰ τὰ σωματικὰ ἢ ψυχικὰ ἐλαττώματα τοῦ ψυχάριου, ἂν δῆλα δὴ αὐτὸ πάσχη ἀπὸ ἀσθένειάν τινα ἢ εἶναι νωθρὸν ἢ ἀρέσκειται νὰ ἐγκαταλείπη τὴν οἰκίαν καὶ νὰ πλανᾶται⁶, οὐχὶ δὲ σπανίως καὶ τὸν τόπον τῆς προελεύσεώς του. Ἡ ἐθνικότης ὄντως τῆς δούλης πολλάκις προεκάλει ἢ ἀπεδίωκε τὸν ἀγοραστήν⁷.

Ὁ ἀγοράζων δούλην, πρὶν ἢ καταβάλλῃ τὸ τίμημα, δὲν ἦτο ἀσύνηθες νὰ τὴν ἐρωτᾷ, ἂν θέλῃ νὰ δουλεύσῃ εἰς τὸν οἶκόν του⁸, ἀφ' οὗ δὲ τὴν προσελάμβανε, διὰ νὰ τῆς ἀποδείξῃ τὴν πλήρη ἐπ' αὐτῆς κυριαρχίαν του, συχνὰ τῆς μετέβαλλε τὸ παλαιὸν τῆς ὄνομα καθὼς καὶ τὸ σχῆμα, ἦτοι τὸν τύπον

1. Λιβανίου, Φήμη ἦν συνεῖναι τὸν πλούσιον τῇ τοῦ πένητος γυναικί, § 7 καὶ 15 (τόμ. 7,270,274, Förster).

2. Μιχαὴλ Ψελλοῦ, Ἐγκώμιον εἰς τὴν μητέρα αὐτοῦ (MB, 5,23).

3. ΕΠ, 412,42. P.Pr., I,145.

4. MB, 6,656.

5. Χρυσόστομος, PG, 47,507· 60,521. Δ. Μπαλάνου, Ἡ πολυτέλεια κατὰ τοὺς χρόνους τῶν πατέρων τῆς ἐκκλησίας (Νέα Σιών, 1922,438).

6. Χρυσόστομος, PG, 63,657. Πανδέκται, 20,11. Παρόμοιον τι ἐγένετο καὶ εἰς παλαιότεραν ἐποχὴν, ὡς ἐκ τῶν παπύρων μανθάνομεν.

7. Πανδέκται, Ἐνθ' ἀν.

8. Χρυσόστομος, PG, 49,239.

τῶν φορεμάτων της¹, διὰ κάθε δὲ ἐνδεχόμενον καλῶν καὶ μαϊαν ἐξηκριβώ-
 ζεν, ἂν ἢ ἀγορασθεῖσα εἶναι παρθένος ἢ μή².

Ἡ οἰκοδέσποινα, ἢ ἀξία τοῦ ὀνόματός της, πλὴν τῶν ἄλλων καθηκόν-
 των της, ἔπρεπε νὰ διανέμη τὰ οἰκεία εἰς ἐκάστην δούλην ἔργα, ὕφανσιν,
 ἑλύσιμον τῶν ποδῶν τῶν αὐθεντῶν κτλ., νὰ ἐπιβλέπη δὲ τὴν αὐστηρὰν τῶν
 παραγγελθέντων τήρησιν³ ἀγρύπνως παρακολουθοῦσα τὴν συμπεριφορὰν αὐ-
 τῶν καὶ αὐστηρῶς τιμωροῦσα τὰς αἰσχρολογούσας ἢ αἰσχροουρούσας⁴.

Ἡ οἰκοδέσποινα ἔπρεπε νὰ εἶναι πρὸς τὰς δούλας της αὐστηρά, τὴν
 ἀπόλυτον πειθαρχίαν ἐπιβάλλουσα, οὐχὶ ὅμως καὶ σκληρά, λαμβάνουσα ὑπ'
 ψιν, ὅπως τῆς ἔλεγον συμβουλευόντες οἱ πατέρες τῆς ἐκκλησίας καὶ ἐκκλη-
 ριαστικοὶ ἄνδρες, ὅτι πλάσματα Θεοῦ ἦσαν καὶ αὐταί.

Καὶ ἐκαλοῦντο μὲν τότε, καὶ κατ' ἀρχαίαν ἄλλως τε συνήθειαν, οἱ μὲν
 οὔλοι παῖδες⁵, αἱ δὲ θεραπευτικὴς ἢ δοῦλαι, παιδίσκαι⁶, ἢ
 ὄραι⁷, ἢ καῦκαι ἢ καυκίτσεσ⁸, ἢ συμπεριφορὰ ὅμως πολλῶν
 δεσποτῶν καὶ δεσποινῶν πρὸς αὐτάς, ὡς ἐκ διαφόρων πληροφοριῶν μανθά-
 ζομεν, πᾶν ἄλλο ἦτο ἢ οἶα πρὸς παῖδας ἢ κόρην ἤρμοζεν. Ἐν πρώτοις ἐπε-
 βάρυνον αὐτὰς διὰ συνεχοῦς ἐργασίας⁹, ἔπειτα δὲν ταῖς παρεῖχον οἶαν καὶ
 εἰς τὰ μέλη τῆς οἰκογενείας τροφήν, ἄρτον, οἶνον καὶ λαρδίον, ἀλλὰ πολὺ
 ὑποδεεστέραν¹⁰, τὰς ἐνέδουν δὲ καὶ μὲ φορέματα πολὺ εὐτελῆ, ὥστε οὕτω νὰ
 φαίνεται ἡ δουλικὴ αὐτῶν κατάστασις. Τὸ δεινότερον ὅμως ἦτο ὅτι τὰ δυ-

1. Χρυσόστομος, PG, 51,137· 53,116,368.

2. Χρυσόστομος, PG, 47,516.

3. Χρυσόστομος, PG, 47,507· 61,313.

4. Κλήμεντος, Παιδαγ., 3,11 (PG, 8,649). Χρυσόστομος, PG, 53,366
 57,425.

5. Ἡσυχίος ἐν λ. παῖδες. Βασιλικά, 2,2,196. ΕΠ, 1907,58. Νῦν ἐν Κύπρῳ ὁ
 ὑπηρετικὸς λέγεται παιδίν.

6. Φρυνίχου, Ἐκλογαί, 239 (Lobeck). Βίος καὶ πολιτεία τῆς ὁσίας Εὐφρο-
 σύνης (Anal. Boll., 2,201,14). Λεοντίου Νεαπόλεως, Βίος ἀγίου Ἰωάννου τοῦ
 Ἐλεήμονος, 65,6 (Gelzer). ΕΠ, 763,24.

7. Γρηγόριος Θεολόγος, PG, 37,392. Χρυσόστομος, PG, 47,507·
 60,126· 62,144. Ἀχμέτ, Ὀνειροκρ., κεφ. 128,81,5 (Drexl). Πολυδεύκουσ, Ἐρ-
 μηνεύματα, 176 (Boucherie). Καὶ νῦν ἐν Κύπρῳ ἡ ὑπηρετρία καλεῖται κόρη. Α. Σα-
 κελλαρίου, Τὰ Κυπριακά, 2,604, πολλαχοῦ δ' ἀλλαχοῦ παρακόρη.

8. Καλλιμάχος καὶ Χρυσορροή, στίχ. 1872. Φ. Κουκουλέ, Δύο λέξεις ἀπὸ
 γλωσσικῆς καὶ λαογραφικῆς ἐπόψεως ἐξεταζόμεναι (Λαογραφ., 6,538 ἐξ.).

9. Αἱ διαταγαὶ τῶν ἁγίων Ἀποστόλων (Κλήμεντος, Διαταγαί, PG, 1,1133)
 ἐπιείκειαν συνιστῶσαι, ὠρίζον «οἷας δεῖ ἡμέρας ἀργεῖν τοὺς οἰκέτας». Ἦσαν δ' αὐταὶ
 τὰ Σάββατα καὶ αἱ Κυριακαί, ἢ Μ. Ἑβδομάς καὶ ἡ Διακαινίσμος, αἱ ἡμέραι τῆς
 Ἀναλήψεως, τῆς Πεντηχοστῆς, τῶν Γενεθλίων, τῶν Ἐπιφανείων, τῶν ἁγίων Ἀποστό-
 λων καὶ τοῦ πρωτομάρτυρος Στεφάνου.

10. Μακάριος Αἰγύπτιος, PG, 34,572.

στυχῇ πλάσματα, πράγματα θεωρούμενα, ἦσαν εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ δεσπότη ὅστις καὶ μοιχικῶς μετ' αὐτῶν συνεφύρετο ¹.

Οἰοδὴποτε, ἔστω καὶ μικρὸν, τῆς δούλης πλημμέλημα ἔδιδεν ἀφορμὴν εἰς δεινὰς πολλακίς ὕβρεις ἐκ μέρους τῆς οἰκοδεσποίνης, ἥτις τὴν ἀπεκάλει μάγισσαν καὶ δραπέτιδα ἢ μιαρὰν καὶ πόρνην ². Ἄλλὰ δὲν ἦτο τοῦτο τὸ μόνον· ἡ ἐξερεθισθεῖσα κυρία εἶτε αὐτῇ, εἶτε διὰ τοῦ συζύγου, ἐρραβδίζεν ἢ ἔμαστιγῶνε τὴν πταίσασαν καταξοσχίζουσα τὸν χιτῶνά της καὶ εἰς σκοτεινὸν ἐνίστε μυλῶνα ἐγκλείουσα αὐτήν ³· καὶ τὸ ἔτι δεινότερον εἶναι ὅτι καὶ ὁ νόμος αὐτὸς ἐγκρίνων τὴν σκληρὰν ταύτην συμπεριφορὰν, δὲν κατεδίκαζεν ὡς ἀνδροφόνον τὸν δεσπότην τὸν μέχρι τοιοῦτου βαθμοῦ ραβδίσαντα τὴν δούλην του, ὥστε αὐτὴ ν' ἀποθάνῃ, ἀλλὰ μόνον, ἐὰν οὗτος ἀμέτρως τὴν ἐβασάσισεν ἢ διὰ φαρμάκου τὴν ἐφόνευσεν ⁴.

Ὡμίλησα μικρὸν ἀνωτέρω περὶ τῶν πλημμελημάτων τῆς δούλης· τὰ κυριώτερα ἐξ αὐτῶν ἦσαν ἡ ἀπόδρασις, ἡ κλοπὴ καὶ ἡ πορνεία, ἅτινα ὡς ἐπακόλουθον εἶχον δεινὴν μαστίγωσιν ⁵.

Ἡ ὀργισθεῖσα κατὰ τῆς δούλης της κυρία οὐχὶ μόνον ἀπεκάλυπτε τὴν κεφαλὴν αὐτῆς καὶ τῆς ἔσυρε τὴν κόμην ⁶, ἀλλὰ καί, προσδένουσα αὐτὴν ἐπὶ καθίσματος, τὴν ἔμαστιγῶνε ἀνηλεῶς ὕβριζουσα αὐτὴν καὶ πολλακίς πρὸς ἐπικουρίαν καλοῦσα καὶ τὸν ἄνδρα, ἵνα συνεχίσῃ τὴν μαστίγωσιν. Ὁ Χρυσόστομος μάλιστα περιγράφει μίαν τοιαύτην σκηνήν, καθ' ἣν οἱ διὰ τῆς στενωποῦ βαδίζοντες ἀκούουσι τὰς ἐν τῇ οἰκίᾳ φωνὰς καὶ τοὺς ὀλολυγμοὺς τῆς μαστιγουμένης, ἐρωτῶντες δὲ τί συμβαίνει μανθάνουσιν ὅτι ἡ κυρία μαστιγώνει τὴν δούλην της ⁷.

Τόσον δ' ἀγρίως παραδίδεται ὅτι αἱ σκληραὶ δέσποιναί ἐμάστιζον τὰς δούλας των, ὥστε αἱ ἐκ τῶν μαστιγώσεων οὐλαὶ οὐχὶ μόνον νὰ μὴ σβέννυνται αὐθημερόν, ἀλλὰ καὶ νὰ εἶναι ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας βραδύτερον κατάδηλοι εἰς τὰς ἐν τῷ λουτρῷ λουόμενας γυναῖκας, ὅταν ἡ δούλη, συνοδεύουσα καὶ βοηθοῦσα τὴν κυρίαν της, ἐγυμνῶνετο ἐν τῷ λουτρῷ ⁸.

Μάτην τὰ δυστυχῆ ὄντα γονυπετῇ ἐπεκαλοῦντο τῆς σκληρᾶς κυρίας τὴν ἐπιείκειαν ⁹· ἐκείνη ἐξηκολούθει δέρουσα, δυσανασχετοῦσα μάλιστα, ἐὰν τρί-

1. N. Festa, Longibardos (Βυζάντιον, 6,136). Κανὼν 49ος τοῦ Μ. Βασιλείου (Ράλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα, 4,202).

2. Χρυσόστομος, PG, 60,126· 61,362· 62,109.

3. Ἀμασειᾶς Ἀστερίου, PG, 40,189. Χρυσόστομος, PG, 55,330· 57,455.

4. Ἐκλογὴ τῶν Νόμων, 17,49. Ἀρμενοπούλου, Ἐξάβ., 6,6,11.

5. Χρυσόστομος, PG, 53,349· 56,232· 57,455· 58,786· 62,710.

6. Χρυσόστομος, PG, 62,110. EO, 156,55.

7. Χρυσόστομος, PG, 62,109.

8. Χρυσόστομος, Ἐνθ' ἀν.

9. Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ρωμάνον, 260,6· 261,3.

τον πρόσωπον ἐπενέβαιναν ὑπὲρ τῆς βασανιζομένης· «Τί πρὸς σέ»; ἀνεφώνει μετ' ὀργῆς «οὐκ ἔξουσιαν ἔχω τοῦ ἐμοῦ οἰκέτου, οὐκ ἔστιν ἐμός; οὐ τῇ ἐμῇ ἔξουσίᾳ ὑπόκειται»; ¹.

Ἄληθές εἶναι ὅτι οἱ πατέρες τῆς ἐκκλησίας πολλάκις ἐδράττοντο τῆς εὐκαιρίας νὰ συστήσωσι τὴν πρὸς τὰ δουρικὰ πρόσωπα ἐπιείκειαν ², ὑποδεικνύοντες μάλιστα εἰς τοὺς κυρίους πόσον ἄτοπον ἦτο, ἄνδρες αὐτοί, κατὰ γυναικῶν νὰ ὑψώνωσι χεῖρα ³ καὶ συνιστῶντες, ὡς πνευματικοί, νὰ μὴ φαίνονται σκληροὶ πρὸς τὸ ὑπηρετικὸν προσωπικὸν των διὰ φράσεων οἷα ἡ ἐξῆς· «τέκνον, ἦλθεν εἰς τὰς ἀκοάς μου τὰς ἁμαρτωλὰς ὡς ὅτι ἐξ ἐνεργείας τοῦ ἐχθροῦ μικρὸν σκληροτέρως περὶ τοὺς τοῦ οἴκου σου παῖδας φέρει» ⁴ ἢ «ἐκέλευσας δεσμευθῆναι παῖδα καὶ ὠργίσθης καὶ παρωξύνθης· μνημόνευε τῶν τοῦ Παύλου δεσμῶν καὶ εὐθέως παύσει τῆς ὀργῆς» ⁵.

Παρὰ ταῦτα ὅμως τὸ κακὸν δὲν διωρθοῦτο, ἀν καὶ ὁ νόμος ἐνίστε ἐπενέβαιναν ὑπὲρ τῶν δυστυχῶν, ὡς ἐν Κύπρῳ λ.χ. ὅπου, κατὰ τὰς Ἀσίζας, τὸ κατὰ τῆς δούλης ὑπὸ τῆς κυρίας ράπισμα ἐθεωροῦτο ἀνεκτόν, ἐτιμωροῦτο ὅμως ὁ ἀνηλεὲς δαρμός ⁶.

Εἰς τὰς δούλας ἀφ' ἑτέρου καὶ θεραπευαίνιδας συνιστᾶτο νὰ σέβωνται τὴν κυρίαν των ὡς μητέρα καὶ ἀδελφήν ⁷, παντὶ δὲ τρόπῳ νὰ προστατεύωσι τὴν ἀξιοπρέπειαν αὐτῆς, λαμβάνουσαι ἄλλως ὑπ' ὄψιν καὶ τὸν νόμον, ὅστις π.χ. κατεδίκασεν εἰς τὸν διὰ πυρὸς θάνατον τὴν συμπράττουσαν εἰς τὴν ἄρπαγὴν τῆς δεσποίνης της.

Η ΦΙΛΑΡΕΣΚΕΙΑ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ

Ἄς ἐκεραυνοβόλουν οἱ κληρικοὶ ἀπὸ τοῦ ἄμβωνος τὰς καλλωπιζομένας γυναῖκας τῆς ἐποχῆς των, αἷς ἐξέφραζον τὴν ἀποδοκιμασίαν των κατὰ τῆς πολυτελείας οἱ ἀνὰ τοὺς αἰῶνας τῆς Βυζαντινῆς περιόδου συγγραφεῖς, αἷς

1. Χρυσόστομος, PG, 59,658.

2. Αἱ διαταγαὶ τῶν ἁγίων Ἀποστόλων (PG, 1,824) ὀρίζουσιν· «ὁ δεσπότης ἀγαπάτω τὸν οἰκέτην ... ὁ πιστὸν ἔχων οἰκέτην, σωζομένης τῆς θεραπείας, ἀγαπάτω ὡς υἱόν».

3. Χρυσόστομος, PG, 61,222.

4. Λεοντίου Νεαπόλεως, Βίος ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Ἐλεήμονος, 65,4 (Gelzer).

5. Χρυσόστομος, PG, 62,283.

6. Ἀσίζαι τῆς Κύπρου (MB, 6,73,3 ἔξ.).

7. Κεκαυμένου, Στρατηγικόν, 5,29. Κατὰ τὸν Χρυσόστομον, PG, 63, 773 ὁ οἰκέτης, εἰς ἔνδειξιν σεβασμοῦ, δὲν ἐτόλμα νὰ καλῇ τὸν δεσπότην του «ἐξ ὀνόματος, μηδὲ ἀπλῶς καὶ ὡς ἔτυχε».

ἐπηρείτο ὑπὸ τῶν ὀρθοφρονούντων ὁ λιτὸς καὶ ἀπερίκοιμπος βίος γυναικῶν, αἵτινες μεγάλους ἀνέδειξαν ἄνδρας, πάντα ταῦτα δὲν ἤρουν νὰ ἐμποδίσωσι τὴν πρὸς ἐπίδειξιν καὶ καλλωπισμὸν τάσιν τῆς Βυζαντινῆς, ἥτις ὡς γυνή, δὲν ἠδύνατο ν' ἀπαλλαγῆ τῶν ἀδυναμιῶν τοῦ φύλου της. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι πολλάκις εἶναι ὑπερβολικὰ ὅσα κατηγοροῦσι, πρὸ πάντων οἱ ἐκκλησιαστικοὶ ἄνδρες, καὶ ὅτι ὅσα ἔλεγον ἀφεώρων «εἰς μὲν τὰς ὑπευθύνους, ἵνα σωφρονῶσι, πρὸς δὲ τὰς ἀνευθύνους, ἵνα ἐκείνας σωφρονίζωσι», πάντως ὁμως δὲν πρέπει νὰ ἀρνηθῆ τις ὅτι τὰς πλουσίας μάλιστα γυναικας διέκρινεν ἐξαιρετικῆ πρὸς καλλωπισμὸν μέριμνα.

Κατὰ τῶν παρθένων λοιπόν, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐγγάμων, αἵτινες ἔπρεπεν οὐχὶ νὰ ἐπιδεικνύωσιν, ἀλλὰ νὰ ἐπισκιάζωσι τὸ κάλλος των¹, ἐκφέρεται συχνὰ ἡ κατηγορία ὅτι ὡς κοινὸν γνώρισμα εἶχον νὰ φορῶσι σηρικὰ φορέματα ἐπὶ τῆς ἀγορᾶς καὶ ἐν τοῖς λουτροῖς καὶ νὰ χρυσοφορῶσιν², αἱ ἀρχόντισσαι νὰ φέρωσι χρυσᾶ ριπίδια ἐκ πτερῶν παγωνίου³, νὰ μυρίζωνται⁴, ποικίλα χρησιμοποιοῦσαι μύρα ὡς τὸ σούσινον, τὸ ἐκ κρίνων καὶ λειριῶν κατασκευαζόμενον, τὸ ἐκ ναρκίσσου ναρκίσσινον, τὸ ἐκ μύρτων μύρσινον, τὸ κύπρινον, τὴν νάρδον, τὸ ἐκ ρόδων καὶ ἄλλα⁵, πρὸς δὲ βαδίζουσαι νὰ σύρωσι τὰ χρυσᾶ ἱμάτια⁶, προσπαθοῦσαι πῶς θὰ ὑπερβάλωσι τὰς γειτονίσσας ὡς πρὸς τὴν πολυτέλειαν καὶ ἀποπνίγουσαι τοὺς συζύγους, ἵνα ταῖς προμηθεύσωσι πολυτελέστερα τῶν ἐκείνων φορέματα καὶ κοσμήματα⁷. Καὶ τὸ διὰ τὴν ἐποχὴν ἀξιοσημείωτον εἶναι ὅτι ἐστολίζοντο οὐ μόνον αἱ παρθένοι καὶ ἐγγαμοὶ, ἀλλὰ ἐνίοτε καὶ αἱ χῆραι, αἵτινες ἀντί, κατὰ τὴν ἐπικρατοῦσαν συνήθειαν, νὰ φέρωσι στολὴν πένθιμον, παραλλάσσουσαν τῆς τῶν ἐγγάμων, ἐνεφανίζοντο φοροῦσαι μεταξωτὰ φορέματα καὶ συχνὰ τὰ λουτρὰ ἐπισκεπτόμεναι⁸.

Καὶ ἡ πρὸς στολισμὸν τάσις δὲν περιορίζετο μόνον εἰς τὰ φορέματα καὶ

1. Μ. Βασίλειος, PG, 30,708. Ὁ Ἡλιόδωρος εἰς τὰ Αἰθιοπικά του, 6, 11 παρουσιάζει τὴν ἡρωίδα του προσπαθοῦσαν νὰ κρύψῃ τὸ κάλλος τοῦ προσώπου της «ἀσβόλου τε ἐντρίψει καὶ πηλοῦ καταχρίσει».

2. Κλήμεντος, Παιδαγ., 3,11. Χρυσόστομος, PG, 62,98· 63,200. Βασίλειος Σελευκείας, PG, 85,485. Νεῖλος ἀσκητής, PG, 79,312.

3. Πουλλολόγος, στίχ. 157 (CG, 184).

4. Κλήμεντος, Παιδαγ., 2,8. Χρυσόστομος, PG, 51,235. Εἰς τὰ ἀμφιβαλλόμενα ἔργα τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου ἀναγινώσκωμεν «Οὐκ ἐπιχρίσει τὸ σῶμά σου μύρφ πολυτελεῖ οὐδ' ἐπιβαλεῖς ἐπὶ τὰ ἱμάτιά σου ἀρώματα πολύτιμα» καὶ πάλιν «αἱ τῷ κόσμῳ συναπτόμεναι καὶ μύροις καὶ θυμιάμασι καὶ εὐωδίας καλλωπίζουσαι τὰ σώματα ἐαυτῶν πρὸς τὸ ἀρέσαι τοῖς ἀνθρώποις» (PG, 28,257,264).

5. Κλήμεντος, Παιδαγ., 2,8.

6. Χρυσόστομος, PG, 52,566· 62,145.

7. Χρυσόστομος, PG, 51,192.

8. Χρυσόστομος, PG, 62,641.

τὰ κοσμήματα, ἀλλ' ἐξετείνεται καὶ εἰς τὰ ὑποδήματα, τὰ ὁποῖα οὐχὶ μόνον ἐκ ποικιλοχρῶμων καὶ ἐπικεχρυσωμένων δερμάτων κατεσκευάζοντο, ἀλλὰ καὶ διὰ χρυσῶν νημάτων ἐκεντοῦντο ἔχοντα ἐνίοτε καὶ πολυτίμους λίθους ἐπερραμμένους¹.

Αἱ Βυζαντιναὶ ἐπ' ἴσης πολὺ ἐφρόντιζον καὶ διὰ τὴν κόμην των, τὴν ὁποῖαν κατὰ διαφόρους τρόπους διηυθέτουσαν ξανθίζουσαι αὐτὴν καὶ οὐλὴν δι' εἰδικῶν μέσων καθιστᾶσαι ὡς καὶ τὸ πρόσωπον, τὸ ὁποῖον διὰ διαφόρων χρωμάτων ἔβαφον, ἀλλοιοῦσαι οὕτω τὴν φυσικὴν μορφήν των².

Καὶ ἐψέγοντο μὲν αἱ τὰ μέσα ταῦτα μεταχειριζόμεναι ὅτι ὁμοιάζουσι τὰς γυναῖκας τοῦ θεάτρου, αἵτινες καὶ ἰδιαιτέραν φροντίδα περὶ τὸν ἱματισμὸν καὶ τὴν κόμμωσιν κατέβαλλον, καὶ ταῖς προεβάλλοντο ὡς παραδείγματα αἱ παλαιότεραι γυναῖκες, αἵτινες ἔλαμπον ὅχι μὲν τὰ χρυσία, ἀλλὰ μὲν τὰ ἔργα τῆς ἐλεημοσύνης³, πρὸς δὲ ταῖς ἐτονίζετο ὅτι ἠδύναντο μὲν ἐν καὶ μόνον κόσμημα τῆς χειρὸς των πολλοὺς ἀπὸ τοῦ θανάτου νὰ σώσωσι πένητας⁴, τὸ κακὸν ὅμως δὲν ἔσταμάτα, ἀφ' οὗ καὶ οἱ σύζυγοι ὑπεβοήθουν τὴν τάσιν τῶν γυναικῶν κομπάζοντες ὅχι τόσον διὰ τὴν ἦν ἔφερον χρυσῆν ζώνην τοῦ ἀξιώματός των ὅσον διὰ τὰ χρυσᾶ τῆς γυναικὸς των κοσμήματα καὶ φροντίζοντες πῶς θὰ ταῖς προμηθεύσωσι πολυτελεῖ φορέματα, πληθὺν θεραπόντων καὶ «ἐξόδους λαμπράς»⁵, ἀφ' οὗ ἐθεώρουν—καὶ τὴν ἀντίληψιν ταύτην ἐπεκύρωνε καὶ ἡ κοινωνία—ὅτι τὸ μέτρον τῆς διὰ τὴν σύζυγον δαπάνης καθώριζε τὴν κοινωνικὴν των ἀξίαν⁶.

Αἱ κομψεύμεναι λοιπὸν Βυζαντιναὶ οὐ μόνον ἠλείφοντο μὲν μύρα, ἀλλὰ καὶ τὰ στρώματα καὶ τὰ διαμερίσματα τῶν οἰκιῶν των ἐμύριζον⁷, ἐπιμελῶς δὲ τῇ βοήθειᾳ τῶν θεραπεινίδων εἰς τὰ μᾶλλον ἀνακεχωρημένα μέρη τῆς οἰκίας κατεγίνοντο περὶ τὴν παρασκευὴν ἀρωμάτων πολυτίμων. Αἱ αὐταὶ Βυζαντιναί, κατὰ τὸν Κλήμεντα (Παιδαγ. 3,2) «ὡς πολλοὺς ἔχοιεν τοῦ καλαὶ δοκεῖν εἶναι μάρτυρας» οὐ μόνον μέγα μέρος τοῦ χρόνου των κατηνάλισκον,

1. Πβ. Φ. Κουκουλέ, Περὶ τῆς ὑποδέσεως τῶν Βυζαντινῶν (Ἐπιστ. Ἐπιστηρ. Φιλοσ. Σχολῆς Πανεπ. Ἀθηνῶν 1935 - 1936).

2. Κλήμεντος, Παιδαγ., 2,10,12. Χρυσόστομος, PG, 57,504- 62,350. I. Τζέτζου, Εἰς τὴν παρθενομάρτυρα τοῦ Χριστοῦ Λουκίαν ὑπόμνημα βράχιστον (Α. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, *Varia Græca sacra*, 84,24). Ἐπιφθ. καὶ Φ. Κουκουλέ, Περὶ κομμώσεως τῶν Βυζαντινῶν (ΕΕΒΣ, 7,3 ἔξ.).

3. Χρυσόστομος, PG, 47,523- 61,313.

4. Χρυσόστομος, PG, 63,717.

5. Χρυσόστομος, PG, 51,214- 62,100.

6. Ἰουστινιανοῦ Νεαρά 105η (JN, 1,469).

7. Κλήμεντος, Παιδαγ., 2,8. Χρυσόστομος, PG, 62,98. Ἀχμέτ, Ὀνειροκριτ., κεφ. 26 (19,5, Drex1). Πβ. καὶ Δ. Μπαλάνου, Ἡ πολυτέλεια κατὰ τοὺς χρόνους τῶν πατέρων τῆς ἐκκλησίας (Νέα Σιών, 1922,426).

ἵνα διευθετήσῃ τὴν κόμην των, ἀλλὰ καὶ συχνὰ ἐπεσκέπτοντο τὰ λουτρά, τόσον μάλιστα συχνά, ὥστε νὰ ἀναγκάσῃ τὸν ἱερὸν Χρυσόστομον, εἰς παλαιότερους ἀναφερόμενον χρόνους, νὰ ἀναφωνήσῃ· «οὐχ οὕτω τὰς θυγατέρας ἔτρεφον αἱ μητέρες καθάπερ τὰς νῦν, βαλανείοις πυκνοῖς, μύρων ἀλοιφαῖς»¹ καὶ περὶ ἄλλα μάταια ἀσχολούμεναι κατ' οἶκον καὶ διὰ τὸν συρμὸν ἐκτρέφουσαι οὐ μόνον ψιττακοῦς, Ἰνδικοὺς ὄρνεις καὶ ταῶνας², ἀλλὰ καὶ μικρότατα κυνάρια, τὰ Μελιταῖα κυνίδια τῶν ἀρχαίων³, ἄτινα καὶ νανοῦδια, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἀρέθα, ἐκάλουν⁴ καὶ εἰς τὰ ὅποια αἱ ἐκκεντρικαὶ παρέθετον τὴν τροφήν ἐντὸς ἀργυρῶν πινακίων⁵.

Τέλος ἃς προσθέσωμεν ὅτι ποικίλα τότε αἱ Βυζαντιναὶ ἐγίνωσκον καὶ ἐχρησιμοποιοῦν μέσα, ἵνα τὰ φυσικὰ σωματικὰ ἐλαττώματά των ἐπιδιορθώσῃν ἢ τὴν καλλονὴν των ἐπιδείξωσιν.

Οὕτως, ἐάν τις ἦτο μικρὰ τὸ ἀνάστημα, προσέθετε ὑπὸ τὰ ὑποδήματα στρώματα φελλῶν, ἵνα γίνῃ ὑψηλότερα· ἂν τοῦναντίον ἦτο ὑψηλότερα τοῦ δέοντος, ἔφερε χαμηλὰ ὑποδήματα ἢ ἐκκλινεν ὀλίγον τὴν κεφαλὴν ἐπὶ τῶν ὠμων, μέρος οὕτω τοῦ ὕψους ἀφαιροῦσα. Ἐάν δὲν εἶχεν ἀνάλογα ἰσχία, τότε, κατὰ μίμησιν τῶν ἀρχαίων προγόνων της⁶, ὑπέραπτε διάφορα ὑφά-

1. Χρυσόστομος, PG, 51,239.

2. Κλήμεντος, Παιδαγ., 3,4,30.

3. Λουκιανοῦ, Περί τῶν ἐπὶ μεσῶ συνόντων, 34. Ἀρτεμιδώρου, Ὀνειροσκοπ., 2,11 (99,5· Hercher). Κλήμεντος, Παιδαγ., Ἐνθ' ἄν. Ἀστέριος Ἀμασείας, PG, 40,236. Ἀγαθίου, Ἱστορ., 293,17. Σουΐδας, ἐν λ. Μελιταῖον κυνίδιον. ΕΠ, 1822,36. Περί Μελιταίων κυναρίων λίαν συνηθιζομένων καὶ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων Ἑλληνίδων, βλ. H. Blümner, Lehrbruch³, 119. X. Βουλοδήμου, Δοξίμιον, 1,274. O. Grusius, Untersuchungen zu den Mimiamben des Herondas, 64. Dargemberg-Saglio, Dictionnaire ἐν λ. bestiae mansuetæ, 698.

4. Βλ. Σ. Κουγέα, Αἱ ἐν τοῖς σχολίοις τοῦ Ἀρέθα λαογραφικαὶ εἰδήσεις (Λαογρ., 4,247). Φ. Κουκουλέ, Συμβολὴ εἰς τὴν Ἑλληνικὴν μεσαιωνικὴν λαογραφίαν, Ἀθηνᾶς, 26,146,147. Πβ. καὶ τὴν παροιμίαν μελιτηροὶ κύνες· ἐπὶ τῶν ἐπὶ τέρεφει τρεφομένων, Παροιμιογράφ., 2,521.

5. I. Τζέτζου, Χιλιάδες, χιλ. 5, Ἱστορ. 12, στίχ. 528. Ὁ αὐτὸς Τζέτζης, Ἐνθ' ἄν. διηγείται ὅτι ἡ σύζυγος τοῦ Κωνσταντίνου Μονομάχου εἶχε γαλῆν τὴν ὅποιαν ὠνόμαζε Μεχλεμπέ, ἣτις

εἶδη μυρία τῶν τροφῶν ἦσθιε καθ' ἑκάστην

ἐν ὀλοχρῦσσι σκεῦεσι καὶ παρεστῶσι πόσοις!

εἶπε δὲ καὶ ὁ Θεόδωρος Προδρομος (Σ. Παπαδημητρίου, Theodoros Prodromos, 268) «εἶδον ἐγὼ ποτε καὶ λυχνίτην λίθον καλὸν τε καὶ μέγαν μυκτῆρι χοίρου παραιορούμενον καὶ ἐν δακτύλῳ πιθήκου σφενδόνην χρυσοῦν καὶ πορφύραν περὶ σῶμα γαλῆς καὶ ἰδῶν ἦσθην ἐπεικῶς τῷ θεάματι καὶ καλυρὸν οἶον ἐξεγέλασα πρὸς τὴν ὄψιν».

6. Κατὰ τὸν κωμικὸν Ἀλεξιν (παρ' Ἀθηναῖφ, 13,568) οὐκ ἔχει τις ἰσχία ὑπένδου· ἐρραμμέν' αὐτὴν ὥστε τὴν εὐπυγίαν ἀναβοᾶν τοὺς εἰσιδόντας.

σματα, ὥστε ὁ ὄγκος αὐτῶν νὰ ἀύξηθῆ, ἐὰν εἶχε μεγάλην κοιλίαν, ὥθει τοὺς μαστοὺς πρὸς τὰ ἐμπρὸς ὀρθοῦς, μεταχειριζομένη διαφόρους συνταγὰς ἵνα ἡ διατηρήσις τοὺς μαστοὺς τῆς μικροὺς ἢ, χαλαροὺς ὄντας, νὰ τοὺς ὀρθώσῃ¹. Ἐὰν εἶχε ξανθὰς ὀφρῦς, τὰς ἔβαφε μελανὰς δι' ἀσβόλης, τὰς ἐχολάϊεν ὡς ἔλεγον, ἐὰν τὸ χρῶμα τοῦ προσώπου τῆς δὲν ἦτο ἀρκούντως λευκόν, ἠλείφето μὲ ψιμύθιον, ἐὰν τοῦναντίον ἦτο λίαν λευκὴ, ἵνα γίνωσιν ἐρυθραὶ αἱ παρειαὶ τῆς, ἐνετριβeto μὲ παιδέρωτα, ἐὰν εἶχε μέλος τι τοῦ σώματος ὠραῖον, εὔρισκε μυρίους τρόπους, διὰ νὰ ἐπιδείξῃ τοῦτο γυμνὸν καὶ τέλος, ἐὰν εἶχε λευκοὺς καὶ εὐρύθμους διατεταγμένους ὀδόντας, συχνὰ ἐγάλα².

Η ΕΚΤΟΣ ΤΟΥ ΟΙΚΟΥ ΔΡΑΣΙΣ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ

Ἐτονίσθη ἀνωτέρω ὅτι ὁ κόσμος τῆς Βυζαντινῆς ἦτο ὁ οἶκός τῆς καὶ ὅτι κύριον προσόν τῆς ἔθεωρεῖτο, παραμένουσα ἐντὸς αὐτοῦ, νὰ φροντίζῃ περὶ τῆς Χριστιανικῆς ἀνατροφῆς τῶν τέκνων τῆς καὶ τῆς διευθύνσεως τῶν τοῦ οἴκου τῆς μὴ ἐνδιαφερομένη διὰ τὰ πολιτικὰ πράγματα, τὰ ὅποια ἦσαν ἔργα τῶν ἀνδρῶν. Δὲν πρέπει ἐν τούτοις νὰ πιστεύῃ τις ὅτι ἡ οὕτω ζῶσα δὲν μετεῖχε ἐπωφελοῦς κοινωνικῆς δράσεως. Ἄν τῆς ἦτο ἀπηγορευμένον νὰ ἀναμιγνύεται εἰς τὰ πολιτικὰ, εὔρισκεν αὕτη ἀλλαχοῦ εὐρὸν πεδῖον δράσεως, ἐννοῶ τὰ ἔργα τῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης. Εἶναι αὕτη, ἡ ὅποια ἐφρόντιζε νὰ περισυλλέγῃ καὶ προστατεύῃ τὰ τέκνα τῶν αἰχμαλώτων, εἶναι αὕτη, ἥτις οὐ μόνον παρείχε, ἀναλόγως τῶν πόρων τῆς, τὴν βοήθειάν τῆς εἰς τοὺς πτωχοὺς, προικίζουσα πολλάκις πτωχὰς κόρας, καὶ εἶναι πάλιν ἡ ἴδια, ἥτις συχνὰ ἐπεσκέπτετο τὰς φυλακὰς παρηγοροῦσα τοὺς ἐγκλείστους καὶ χρηματικὰ ποσὰ εἰς αὐτοὺς διανέμουσα, πολλάκις δὲ καὶ περιφερομένη καὶ παρὰ γνωστῶν προσώπων χάριν τῆς ἀποφυλακίσεως αὐτῶν ἐραυζομένη χρήματα. Αὕτη τέλος εὐχαρίστως παρείχε τὸν πλοῦτόν τῆς οὐ μόνον πρὸς ἴδρυσιν μοναστηρίων, ἀλλὰ καὶ νοσοκομείων καὶ ξενοδοχείων, εἰς τὰ ὅποια, ὡς εἰς λιμένα σωτηρίας, κατέφευγον οἱ ἀσθενεῖς καὶ ξένοι.

Ἄλλὰ καὶ εἰς ἄλλην περίπτωσιν ἀνέπτυσεν ἡ Βυζαντινὴ τὴν δραστηριότητά τῆς, κατὰ τοὺς πολέμους, καὶ μάλιστα τὰς πολιορκίας. Ὅταν ἡ πατρίς τῆς εὔρισκετο ἐν ἐμπολέμῳ καταστάσει, καὶ συνέβαινε τοῦτο συχνά, αὕτη μετὰ τῶν θυγατέρων καὶ γνωρίμων τῆς ἔρραπτε τὰ διὰ τοὺς στρατιώτας ἐσωτερικὰ φορέματα καὶ ἔξαινε τὰ λινα ὑφάσματα, ἵνα οὕτω παραγάγῃ τὰ διὰ

1. Α. Κούζη, Μητροδόρας τὸ περὶ γυναικείων παθῶν τῆς μήτρας ἔργον κατὰ τὸν Ἑλληνικὸν κώδικα 75,3 τῆς Λαυρεντιανῆς βιβλιοθήκης (Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τόμ. 20,56).

2. Κλήμεντος, Παιδαγ., 3,2 (PG, 8,568).

τοὺς τραυματίας ἀναγκαιοῦντα μ ο τ ᾱ ρ ι α, ὅταν δὲ ἀπειλητικοὶ πρὸ τῶν τειχῶν τῆς πόλεως τῆς ἐνεφανίζοντο οἱ ἐχθροί, γνωρίζουσα ἕξ ἰδίας πείρας τί ἐσήμαινεν ἄλωσις πόλεως καὶ εἰσβολὴ ἐχθρῶν καὶ ὅποια δεινὰ ἐπεφυλάσσοντο εἰς τοὺς μέλλοντας αἰχμαλώτους, μεταξύ τῶν ὁποίων θὰ ἦσαν, πιθανώτατα, καὶ οἱ ἰδιοὶ τῆς, παραμερίζουσα τὰς περὶ περιορισμοῦ τῶν γυναικῶν προλήψεις καὶ ἀνδρικὸν ἀναλαμβάνουσα φρόνημα, προθύμως ἐξήρχετο τοῦ κουβουκλίου τῆς, διὰ νὰ προσφέρῃ τὰς ὑπηρεσίας τῆς εἰς τοὺς ἀμυνομένους εἴτε συνάγουσα καὶ μεταφέρουσα λίθους χάριν τῶν πετροβόλων μηχανῶν καὶ τῶν σφενδονητῶν, εἴτε ὑδροφοροῦσα καὶ ποτίζουσα τοὺς διψῶντας πολεμιστάς, εἴτε δίδουσα εἰς αὐτοὺς οἶνον ἢ ἄλλα τονωτικὰ ποτά, εἴτε παραλαμβάνουσα τοὺς τραυματίας καὶ περιδένουσα τὰ τραύματά των ἢ ἀλλάσσουσα τὰς πληγὰς των ἢ τέλος διὰ λόγων ἐνθαρρύνουσα τοὺς προμάχους καὶ τονίζουσα ὅτι ὁ ἀγὼν εἶναι ὑπὲρ τῆς πίστεως καὶ τοῦ βασιλέως καὶ ὑπὲρ τῶν γυναικῶν καὶ τῶν τέκνων των, εἰς τὰ ὅποια ἐπεφυλάσσετε σκληρὰ τύχη ἐν περιπτώσει ἀλώσεως¹.

H BYZANTINE KAI TO MONASTHPION

Ἡ ἀνατροφὴ τῆς Βυζαντινῆς, τὸ περιβάλλον ἐν ᾧ αὕτη ἔζη, ἡ ἐπίδρασις τῆς ἐκκλησίας καὶ αἱ βιωτικαὶ περιστάσεις ἦσαν ἀρκετοὶ παράγοντες διὰ νὰ τὴν ὠθήσωσιν εἰς τὸν μοναχικὸν βίον. Εἰς τὰ γυναικεῖα λοιπὸν κοινόβια μοναστήρια, ἡ ἴδρυσις τῶν ὁποίων ἀνάγεται εἰς τὸν κατὰ τὸν Δ' μ.Χ. αἰῶνα ζήσαντα Παχώμιον, εἰσήρχοντο οὐ μόνον ἐνήλικοι γυναῖκες, ἀλλὰ καὶ κοράσια ἀκόμη, παιδιοθέν ἐπὶ τῶν γονέων εἰς τὴν λατρείαν τοῦ Θεοῦ ἀφιερωνθέντα². Εἰς τὴν πρόσληψιν ὅμως τῶν ἀνηλικῶν τούτων ἔπρεπε νὰ καταβάλλεται ἰδιαιτέρα φροντίς, διότι πολλάκις οἱ συγγενεῖς εἴτε διότι δὲν εἶχον νὰ προικίσωσι τὴν κόρην ἢ διὰ νὰ σφετερισθῶσι τὴν περιουσίαν τῆς, τὴν παρέδιδον εἰς τὴν μονήν. Δι' αὐτὸ οἱ ἐπίσκοποι, κατὰ τὸν 18ον κανόνα τοῦ Μ. Βασιλείου ὀρθὸν ἐθεωρεῖτο νὰ δέχονται κόρας μετὰ τὸ 16ον ἢ 17ον ἔτος τῆς ἡλικίας των, μετὰ ἀκριβῆ ἀνάκρισιν καί, ἀφ' οὗ ἐπεΐθοντο ὅτι ἐκουσίως αὐταὶ δέχονται νὰ μονάσωσιν³.

Οἱ λόγοι, οἵτινες τότε ἔφερον τὰς ἐνηλικίους μέχρι τῆς μονῆς ἦσαν διά-

1. Προκοπίου, Ὑπὲρ τῶν πολέμων, 2,27,35 (Hauray). ΕΟ, 289,62 ἔξ. Ἰωάννου Κανανοῦ, Διήγησις περὶ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει γεγονότος πολέμου, 475,22 (Βόνν.). Ἰωάννου Ἀναγνώστου, Διήγησις περὶ τῆς τελευταίας ἀλώσεως τῆς Θεσσαλονίκης, 502,6 (Βόνν.).

2. H. Delehaye, Deux typica de l'époque des Paléologues, 116.

3. Πάλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα, 4,141.

φοροὶ καὶ δὴ ἡ ἐπιθυμία τῆς σωφροσύνης καὶ τῆς ἐν εἰρήνῃ διαβιώσεως μακρὰν τῶν κοσμικῶν φροντίδων, ἐν πλήρει πρὸς τὸ θεῖον ἀφοσίωσει.

Εἶπον διὰ τὰς ἐνηλικίους· αὐταὶ ἦσαν ἢ παρθένοι ἀπαρνούμεναι τὸν γάμον, παρὰ τὰς ἐπιμόνους πολλάκις τῶν γονέων των προτροπὰς¹ ἢ καὶ ἔγγαμοι ἀκόμη γυναῖκες, αἵτινες, τὸν μονήρην ποθῆσασαι βίον, ἐπετρέπετο, ὡς ἐλέχθη, ὑπὸ τοῦ νόμου νὰ διαζευχθῶσι τὸν σύζυγον καὶ νὰ λάβωσι τὴν πρὸς τὸ μοναστήριον ἄγουσαν².

Ἄλλος λόγος, ὅστις ὤθει τὰς γυναῖκας πρὸς τὸν μοναχισμόν ἦτο ἡ ἀπογοήτευσίς ἐνεκα τοῦ θανάτου συζύγου ἢ ἀποβολῆς τέκνων ἢ ἄλλου τινὸς τῶν ἐν τῷ κόσμῳ δεινῶν³. Καὶ ταῦτα μὲν ἐκουσίως· ὑπῆρχον ὅμως καὶ περιπτώσεις, καθ' ὅσας καὶ ἄκουσα ἡ Βυζαντινὴ εἰσήγετο εἰς τὸ μοναστήριον, ὅταν δῆλα δὴ ὁ σύζυγός της ἐγένετο ἐπίσκοπος, ὁπότε, ὡς ἐλέχθη, τῆς ἐπεβάλλετο νὰ εἰσέλθῃ εἰς μονὴν ἐκτὸς τῆς ἐνορίας τοῦ τέως συζύγου της κειμένην, δυναμένη κατὰ τὸν 48ον κανόνα τῆς ἐν Τρούλλῳ συνόδου νὰ ἀναβιβασθῇ καὶ εἰς τὸ τῆς διακονίας ἀξίωμα, ἐὰν ἀπεδεικνύετο ἀξία⁴, βραδύτερον δέ, καὶ δὴ ἐπὶ Ἰσαακίου Ἀγγέλου, ἀναγκαστικῶς κειρομένη μοναχὴ⁵.

Ἐπ' ἴσης βία εἰσήγοντο εἰς τὴν μονήν, μετασηματιζόμεναι, μετὰ συγκατάθεσιν τῆς συνόδου, γυναῖκες εὐγενῶν, κατόπιν ἐντολῆς τοῦ βασιλέως⁶.

Εἰς τὴν μονὴν ὅμως εἰσήγοντο καὶ γυναῖκες, οὐχὶ διὰ νὰ γίνουιν μοναχαί, ἀλλὰ πρὸς τιμωρίαν· ἐὰν λ.χ. μία διακόνισσα συνώκει ὡς συνείσακτος μετ' ἀνδρός, ἡ δὲ τοιαύτη συνοίκησις ἐγέννα ὑποψίαν ἀσέμνου βίου, ἐὰν, μετὰ προτροπὴν τοῦ ἐπισκόπου νὰ διαλύσῃ τὴν συνοίκησιν δὲν ὑπήκουεν, ἐνεκλείετο δι' ὄλου τοῦ βίου της εἰς μοναστήριον⁷. Ἐπ' ἴσης εἰς μοναστήριον βία εἰσήγοντο, προνοίᾳ τοῦ ἐπισκόπου, αἱ γυναῖκες ἐκεῖναι, αἵτινες, θέλουσαι νὰ ζῶσιν ἀνῆθικόν βίον, ἐζήτουν νὰ χωρίσουν τοὺς συζύγους των⁸, προσέτι δὲ αἱ μοιχευθεῖσαι ἢ αἱ ζῶντος τοῦ ἀνδρός ἢ μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ ὑπανδρευόμεναι τὸν μοιχόν⁹.

1. Ἐν τῇ 123ῃ Νεαρά τῷ Ἰουστινιανοῦ, § 41 (JN, 2,323) ὀρίζονται τὰ ἐξῆς· «ἀπαγορεύομεν δὲ τοῖς γονεῦσι τοὺς ἰδίους παῖδας μοναχικὸν βίον ἐπιλεγομένους τῶν εὐαγῶν μοναστηρίων ἀφέλκειν».

2. Νβ. τὴν 117ην Νεαράν τοῦ Ἰουστινιανοῦ (JN, 2,220,222). Φωτίου, Νομοκάνων, τίτλ. Α, κεφ. Γ' (Πάλλη - Ποτλῆ, Σύνταγμα, 1,40).

3. H. Delehaye, "Ενθ' ἀν. Βίος τοῦ ὁσίου Εὐθυμίου, 20,14 (De Boor).

4. Κανὼν 48ος τῆς ἐν Τρούλλῳ συνόδου (Πάλλη - Ποτλῆ, Σύνταγμα, 3,419). Κ. Δυοβουνιώτου, Ὁ νομοκάνων Μανουὴλ Μαλαξοῦ, 78.

5. Πάλλη - Ποτλῆ, Σύνταγμα, 2,421

6. Πάλλη - Ποτλῆ, Σύνταγμα, 5,148.

7. Βλ. τὴν 123ην Νεαράν, § 30 τοῦ Ἰουστινιανοῦ (JN, 2,317).

8. Βλ. τὴν ἀνωτέρω Νεαράν τοῦ Ἰουστινιανοῦ.

9. Λέοντος τοῦ Σοφοῦ, Νεαρά 32α (PG, 107,497) (Ἀρμενοπούλου, Εξάβιβλος, 6,2,14). Θ. Βαλαμῶν, Εἰς τὸν 48ον κανόνα τῆς ἐν Τρούλλῳ συνόδου (Πάλλη - Ποτλῆ, Σύνταγμα 2,421).

Αἱ μοιχαλίδες ἔπρεπε νὰ μένωσιν ἐν τῇ μονῇ τοῦλάχιστον ἐπὶ διετίαν· ἔὰν μετὰ τὸ διάστημα τοῦτο, μετανοήσαντες οἱ σύζυγοι τὰς ἀνελάμβανον, εἶχε καλῶς, ἂν μή, ἦ, ἂν ἐν τῷ μεταξὺ ἀπέθνησκεν οὗτος, τότε, κατ' ἀνάγκην, ὄφειλον νὰ καρῶσι μοναχαὶ καὶ νὰ παραμείνωσιν ἐν τῇ μονῇ· ὅποτε, ἔὰν εἶχον κληρονόμους, οὗτοι ἐλάμβανον τὰ $\frac{2}{3}$ τῆς περιουσίας των, τοῦ ὑπολοίπου ἐνὸς τρίτου ἀφιεμένου εἰς τὴν μονήν, ἂν δ' ἔστεροῦντο κληρονόμων τὴν ὅλην περιουσίαν των ἐλάμβανεν ἡ μονή¹.

Εἰς τὴν μονήν ἐπ' ἴσης ἐνεκλείοντο ἐπὶ ὠρισμένον χρόνον, ἐπὶ καταβολῇ ἀποζημιώσεως διὰ τὴν τροφήν καὶ τὰ φορέματά των, παρθένου διακορευθεῖσαι, τὰς ὁποίας οἱ συγγενεῖς δὲν ἤθελον νὰ συζεύξωσι μετὰ τῶν διαφθορῶν² καὶ τέλος γυναικες κατηγορούμεναι διὰ βαρὺ ἔγκλημα³, ἐχρησίμευον δῆλα δὴ κατὰ τὰς τελευταίας περιστάσεις αἱ μοναὶ ὡς σωφρονιστικὰ κέντρα καὶ ὡς φυλακαί, τοῦτο δέ, διὰ νὰ μὴ συναναφύρωνται αἱ πλημμελήσασαι γυναικες μετὰ τῶν ἐν ταῖς φυλακαῖς φαύλων ἀνδρῶν.

Γνωρίσματα τῆς μοναχῆς, ἣτις ἐκαλεῖτο καὶ οὕτω καὶ παρθένος, ἀειπάρθενος, νόνηνα, νοννὶς ἢ φιλοσόφισσα, ἔπρεπε νὰ εἶναι ἡ ὑπακοή, ἡ σεμνότης καὶ ἡ περὶ τὴν στολὴν λιτότης, δι' ἃ κατεξανίσταντο οἱ Βυζαντινοὶ κατὰ τῶν γυναικῶν ἐκείνων, αἵτινες, προσερχόμεναι ἵνα μονάσωσι καὶ παρεξηγοῦσαι ὅτι θὰ ἐγίνοντο νύμφαι τοῦ Χριστοῦ, προσήρχοντο ἵνα καρῶσι φοροῦσαι μεταξωτὰ φορέματα καὶ χρυσᾶ κοσμήματα⁴, τὸ δὲ χεῖριστον ἦτο ὅτι οὐχὶ μόνον τότε ἐπεδείκνυον τὴν πρὸς τὸν καλλωπισμὸν τάσιν των, ἀλλὰ καί, μοναχαὶ γενόμεναι, ἐμυρρίζοντο ὅπως καὶ αἱ κοσμικαί, πολυτελῆ φοροῦσαι φορέματα καὶ κοσμήματα⁵.

Ἡ ἐγκλεισθεῖσα ἐντὸς μονῆς ἀναλαμβάνουσα, ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τῆς ἐπιστημοναρχίσσης, τὴν ὑπηρεσίαν, ἦν τῆς ἀνέθετεν ἡ ἡγουμένη καὶ μετὰ σιωπῆς ἔκτελοῦσα τὸ ἐργόχειρόν της ἢ ψάλλουσα μόνῃ ἢ μετὰ τῶν συνεργαζομένων συμπάλλουσα, μιᾶς τῶν συμμοναστριῶν ἀναγινωσκούσης τμημά τι ἐκ τῶν τῆς θείας γραφῆς⁶, ἔπρεπε ν' ἀποφεύγῃ τὴν μετὰ τοῦ ἔξω κόσμου

1. Πρόχειρον ἠῤῥημένον, 12,12. Σύνοψις ἡττων Μ.λη' (JGR, 2,155· πβ. καὶ 6, 124). Δ. Χωματιανός, Pitra analecta sacra et classica, 6,544. Μιχαήλ Ψελοῦ, Σύνοψις τῶν νόμων, PG, 122,939.

2. Ἀσίζαι τῆς Κύπρου, Β',124 (MB., 6,347).

3. Ἰουστινιανοῦ, Νεαρά 134η (JN, 2,383).

4. Κανὼν 45ος τῆς ἐν Τρούλλῳ συνόδου (Ράλλη - Ποτλῆ, Σύνταγμα, 2,411,412).

5. Χρυσόστομος, PG, 52,566. Ἀθανάσιος Ἀλεξανδρείας, PG, 28,257.

6. Αἱ προσευχαὶ ἦσαν κατὰ τόπους καὶ χρόνους διάφοροι. Κατὰ τυπικὸν τῆς ἐποχῆς τῶν Παλαιολόγων (H. Delehaye, Deux typica de l'époque des Paléologues, 52) ἡ ἐργαζομένη μοναχὴ ἔπρεπε νὰ λέγῃ Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ, υἱὲ τοῦ Θεοῦ, Ἰλάσθητί μοι τῇ ἁμαρτωλῷ ἢ «Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ, υἱὲ τοῦ Θεοῦ, βοήθησον μοι τῇ ταλαιπῶρῃ καὶ ἀσθενεῖ». Πβ. καὶ Φ. Κουκουλέ, Ἐκ τοῦ βίου τῶν Βυζαντινῶν, 37.

συχνήν ἐπικοινωνίαν σπανιώτατα ἐξερχομένη τῆς μονῆς καὶ μόνον μετὰ ἄδειαν τῆς ἡγουμένης, ὅποτε δὲν ἐπετρέπετο νὰ ἐξέρχεται μόνη, ἀλλὰ μετὰ πρεσβυτέρων συμμοναστροῶν πρὸς ἐσπέραν ἐπανερχομένη καί, κατὰ ὠρισμένα τυπικά, ἐν μεγίστη ἀνάγκῃ π.χ. ἐπικειμένου θανάτου συγγενοῦς, μετὰ διήμερον ἢ τὸ πολὺ τριήμερον μόνον ἔξω τῆς μονῆς παραμένουσα¹.

Εἰς τὴν γυναικείαν μονήν, διὰ τὸ ἀσκανδάλιστον, δὲν ἐπετρέπετο νὰ εἰσέρχωνται ἄνδρες, πλὴν τοῦ οἰκονόμου αὐτῆς, τοῦ ἱατροῦ καὶ τοῦ ἔξομολόγου, καὶ τούτων, εἰ δυνατόν, γερόντων πρὸς δὲ καὶ τοῦ ἐπισκόπου καὶ τοῦ βασιλέως².

Ἡ ἐπίσκεψις συγγενῶν ἀπηγορεύετο, ἐὰν δ' ἦτο ἀπόλυτος ἀνάγκη συγγενῆς νὰ ἴδῃ μοναχὴν, ἀνηγγέλλετο ὑπὸ τοῦ θυρωροῦ εἰς τὴν ἡγουμένην ἢ παρουσία τοῦ ξένου, αὕτη δὲ ἢ κατερχομένη συνωμίλει μετ' αὐτοῦ τὰ δέοντα³ ἢ ἐπέτρεπεν εἰς τὴν ζητηθεῖσαν μοναχὴν νὰ συνομιλήσῃ ἐπὶ παρουσίᾳ τῆς, τῆς συνομιλίας οὔσης συντόμου⁴.

Ἡ ὁσάκις δ' ἤρχοντο τρόφιμα εἰς τὴν μονήν, ταῦτα, διὰ τὸ ἀσκανδάλιστον, παρελάμβανεν ἔξωθεν τῆς πύλης ἢ ἡγουμένη μετὰ γραίας τινὸς μοναστρίας⁵. Ἴνα τηρηθῇ δὲ ἡ κοσμιότης, τὰς ἀτακτούσας μοναχάς, μεταβαίνων εἰς τὴν μονήν, ἐξήταζεν ὁ ἔξαρχος τῶν μοναστηρίων ἢ ὁ ἐπίσκοπος ἢ ὁ μητροπολίτης στέλλων τοὺς ἐκ δίκου ἢ ὁ πατριάρχης εἰς τὰ ἐν τῇ περιοχῇ του μοναστήρια τοὺς ἐκ κλησιεκδίκου⁶.

Ἐκάστη μοναχὴ εἶχεν ἀναλάβει καὶ μίαν ἰδιαιτέραν ὑπηρεσίαν ἐν τῇ μονῇ, ἦτο δῆλα δὴ ἢ οἰκονόμος ἢ ἐπιστημονάρχισσα ἢ ἐκκλησιάρχισσα ἢ σκευοφυλάκισσα ἢ δοχειαρία ἢ τραπεζαρία ἢ ἐργοδότρια ἢ πορτάρισσα ἢ κανδηλάπτρια⁷ ὀφειλουσα ἀπόλυτον ὑποταγὴν εἰς τὴν ἡγουμένην, ἦτις, ὁσάκις ὁ λόγος δὲν ἴσχυε, μετὰ τὰς παρατηρήσεις, ἔκαμνε χρῆσιν ραπισμάτων καὶ μαστιγώσεως ἀκόμη⁸.

1. Κανὼν 46ος τῆς ἐν Τρούλλῳ συνόδου (Ράλλη - Ποτλῆ, Σύνταγμα, 2,414). Φ. Κ ο υ κ ο υ λ έ, "Ἐνθ' ἀν. Ἡ 123ῃ Νεαρά τοῦ Ἰουστινιανοῦ (JN, 2,324) ἀπαγορεύει νὰ περιφέρωνται αἱ μοναχαὶ εἰς τὰς πόλεις, ὀρίζουσα, ἵνα διεκπεραιώσι τὰς ὑποθέσεις τῶν δι' ἀποκρισιαρίων.

2. Φ. Κ ο υ κ ο υ λ έ, Ἐκ τοῦ βίου τῶν Βυζαντινῶν, 44.

3. Νεαρά 133ῃ τοῦ Ἰουστινιανοῦ (JN, 2,25,26). Κανὼν 20ὸς τῆς ἐν Νικαίᾳ τὸ Β' οἰκουμενικῆς συνόδου (Ράλλη - Ποτλῆ, Σύνταγμα, 2,638). Φ. Κ ο υ κ ο υ λ έ, "Ἐνθ' ἀν., 46.

4. Κανὼν 20ὸς τῆς ἐν Νικαίᾳ τὸ Β' οἰκουμενικῆς συνόδου (Ράλλη - Ποτλῆ, Σύνταγμα, 2,638).

5. Ἐπιθι τὸν ἀνωτέρω κανόνα τῆς ἐν Νικαίᾳ τὸ Β' συνόδου.

6. 79ῃ καὶ 133ῃ Νεαρά τοῦ Ἰουστινιανοῦ (JN, 2,9 καὶ 2,24,25).

7. Φ. Κ ο υ κ ο υ λ έ, Ἐκ τοῦ βίου τῶν Βυζαντινῶν, 38.

8. Θεόδωρος Στουδίτης, PG, 99,900. Περὶ τοῦ ραβδισμού ἢ μαστιγώσεως τῶν παρεκτρεπομένων μοναχῶν εἰς τὰ ἀνδρικά μοναστήρια βλ. Φ. Κ ο υ κ ο υ λ έ, "Ἐνθ' ἀν., 57.

Τέλος εἰς τὰς ἀναθείσας ἑαυτὰς εἰς τὸν Θεὸν ἐπεβάλλετο ἀπόλυτος ἐκ μέρους τῆς κοινωνίας σεβασμός· διὰ τοῦτο ὁ ἀρχάζων ἢ διαφθείρων μοναχὴν ἢ ἀσκήτριαν ὑπέκειτο εἰς κεφαλικὴν ποινήν¹.

1. Ἰουστινιανοῦ Νεαρά 123η. § 43 (JN, 2,324).

ΦΑΙΔΩΝΟΣ ΚΟΥΚΟΥΛΕ

ΤΑΚΤΙΚΟΥ ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ
ΒΙΟΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

Τ Ο Μ Ο Σ Β'

II

ΠΕΡΙ ΤΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΦΟΡΕΜΑΤΑ
ΟΙΚΙΑΚΑ ΕΠΙΠΛΑ ΚΑΙ ΣΚΕΥΗ
ΑΙ ΠΑΝΔΗΜΟΙ ΓΥΝΑΙΚΕΣ
Ο ΒΙΟΣ ΜΙΑΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

1948